ГАЛИМҖАН ИБРАҺИМОВ

Татар хатыны ниләр күрми

(Роман. Беренче басма)[1]

I

Гөлбану 17 яшендә иде.

Ул кайсы яктан караганда да саф авыл кызы иде. Аның ата-анасы авылныкы, туган җире авыл, тәрбияләнүе авыл кызларыныкынча булган кебек, үсеп буйга җиткәнче ул үзе дә авылдан башка һичбер җирне күрмәгән иде. Яп-якын шәһәрләрнең дә тик исемнәрен генә ишеткән иде.

Аның бишектән алып «җитү кыз» булгангача үткәргән гомеренең тарихы күздән кичерелсә, һәр эше, һәр хәрәкәте авылларча булганлыгы ачык күренәдер.

Ул дөньяга килеп аз гына кузгалып йөри башлагач та үзе кебек малайлар, кызлар белән бергә дә, ялгызы да һаман су вә балчык белән генә уйный иде. Кайда су күрсә, ул шуңа барып кулын тыга иде. Ишек төбендәге пычрак сулы таз (ләгән), тышта чебешләр өчен су белән икмәк салынган таба һәм баткаклы кое тигәнәләре аның иң кызыкланып уйнаган нәрсәләреннән иде. Кеше күрмәсә, ул бу нәрсәләргә барып балчык, таш кебек нәрсәләр тутыра, кулы белән дә, агачлар белән дә чат-чат сугып чәчрәтә иде. Кайда туфрак күрсә, ул аңарга барып чума, ауный иде. Шунлыктан аның өст-башы гына түгел, бите-күзе, авызы-борыны һәрвакыт балчыклы вә керле була иде.

Күп вакыт аның балчык ашаганына да очрала иде. Азрак үсеп күңеле теләгәнне кулы ясаштыргалый башлагач, аның һәммә уены диярлек курчактан гыйбарәт булып китте. Ата-анасы аңарга балалар өчен ясалган курчак вә уенчыклардан һичбер нәрсә алып бирмәсәләр дә, ул шылдыравыкка башка базар уенчыгын күрмәсә дә, бер дә аптырамый иде. Үзе мең төрле уенчык, мең төрле курчак таба иде. Аның курчаклары төрлечә була иде: кайвакыт ул зур калын шәлдән бәбәй ясап яулык ябындыра да, шуны мендәргә салып «әү-бәү» дип тирбәтеп уйный иде. Күбрәк вакытта исә анасы күлмәк кискәндә алып калган корама вә чүпрәкләрдән ясалган бик кечкенә курчаклар белән уйный иде. Боларга җиңнәр, куллар куеп, бөрмәле күлмәкләр, калпаклар да кидерелгәнгә, бик кызык һәм күңелле була иде. Бу курчак уеннарында ул, әлбәттә, ялгыз булмый иде. Иптәшләре белән бергә ширкәтләр тәэсис[2] итеп,

---

[1] Галимҗан Ибраһимов. Татар хатыны ниләр күрми. Роман. Беренче басма. (Ирләр сурәтендә йөргән хатын, Эстәрлетамак өязендә булган вакыйга). Эстәрлетамак, Типография Т-ва «Нур», 1910. Ширкате «Каләм» мәсърафы (спонсорлыгы) илән басылды.

[2] *Тәэсис* — төзү, оештыру.

курчаклар өчен йортлар, өйләр вә маллар хәзерлиләр, балчыктан кечкенә күмәчләр ясап, аларны шул курчаклар өчен кояшта пешерәләр иде. Яше үткән саен, аның уеннары алышына һәм күбәя барды: курчаклар өстенә таш-таш уйнау да, ашка чакырышу вә йөгерешеп уйнаулар да кушылган иде.

Су буенда киндер агарткан өлкән кызларга булышу да аның өчен бер кызык кына иде. Һәр яз башында алтын төсле сары вә матур каз бәбкәләрен каргадан алдырмау өчен сазга сакларга бару, кәрдә эчендәге бозауларны кайтару, көтүгә каршы сыер алырга бару кебиләр тыштан караганда бер хезмәт төсле булсалар да, иптәшләре белән бергә һаман уйнап кына эшләгәнгә, болар да бер күңел ачкыч вә бер кызык кына иде.

Бу вакытлар аның киемнәре дә, әлбәттә, бик мәхдүд[1] булып, ялгыз бер күлмәктән гыйбарәт диярлек иде. Башы да ялангач булып, кара чәчен үреп кенә сала да, яулык-фәлән күп ябынмый иде. Аягы да ялангач булып, чабата-оек киеп ул, әлбәттә, мәшәкатьләнми һәм башка нәрсә дә кими иде. Тик якын тауга җиләккә барганда гына, җылан чакмасын өчен, ак оек белән кечкенә матур чабата кияргә мәҗбүр була иде.

Ул бу вакытларда, әлбәттә, садә[2] иде. Аның бөтен зиннәте алка белән «сәйлән»нән гыйбарәт булып, бизәнү өчен үзенә махсус кершән һәм инлек тә тотмый иде. Тик җиңгәләре үзләре сөртенгәннән соң учларында калган кершәнне кайвакытта аңарга да сөрткәлиләр иде.

Яше уннарга җиткәч, ул өй эчендәге вак-төяк хезмәтләргә дә кул сала башлады. Аш пешерүгә катышмаса да, чәй хәзерләү, җыю, чынаяклар юу, самовар агарту кебек эшләрдә булышлык иткәли иде. Ул күндәм иде. Эшкә истигъдаде[3] шәп иде. Яшь кенә көенчә кулына энә тотып тегүгә, оек вә бияләй бәйләргә өйрәнде. Дәхи бераз күтәрелгәч, бәрән җонынннан һәм кәҗә мамыгыннан бик нечкә һәм килешле итеп шарфлар, шәлләр һәм перчаткалар да бәйли башлады. Чигүгә дә өйрәнеп, атасы аңарга бер начар гына кирге дә тапкан иде. Ул моның белән чалма һәм кесә яулыклары, намазлыклар, өстәл япмасы һәм чолгаулар чигә иде. Ул 13—14 яшькә җитү белән киндер сугарга да керешкән иде. Һәр язда ай ярым вә ике ай кадәрле заман киндер сугып, ябыгып агарып бетә иде.

Ашъяулык, сөлге, салфет, чолгау һәм ыштан кебекләрне базардан сатып алу юк, һаман шул киндерләрдән эшләнә иде. Һәр елда кеше башына бер-икешәрдән күлмәк тә сугыла иде. Гөлбану үзенә дигән күлмәкләрне нечкә һәм

---

[1] *Мәхдүд* — чикләнгән.
[2] *Садә* — саф.
[3] *Истигъдад* — тырышлык.

матур эшли иде. Аның йорт кирәге өчен суккан киндерләре әһәмиятсез бер кыйсем булып, иң соңгы дикъкать вә мәһарәт[1] сарыф кыйлганы приданлык өчен хәзерләнә торган нәрсәләр иде. Төрле җирдән күчергечләр эзләтеп алып чүпләнгән яхшы сөлгеләр, зур-зур ашъяулыклар, салфетлар, өлкән чаршау, күлмәк-ыштан вә чолгау кебек нәрсәләр зур әһәмият белән сугылып, Гөлбану артыннан барачак приданнар рәтенә тезелә бара иде. Авыл кызлары арасында придан өчен сугылган бу нәрсәләрнең күплеге һәм яхшылыгы иң соңгы теләк вә иң олугъ шәрәф[2] саналганга, Гөлбану боларга бөтен дикъкатен сарыф кыла иде. Гөлбануның анасы Фәтхия карчык та үзенең бердәнбер кызы өчен барлык көче белән тырыша, ярдәмләшә иде. Боларны сугуда кирәк булган нәрсәләр өчен, урлашып булса да, акча таба һәм ала иде.

Җитенне үзләре чәчкәнгә аңарга акча чыкмаса да, киҗе мамык, дебет, буяу кебиләргә, әлбәттә, күп акча кирәк иде. Боларның күбрәге Гөлбануның атасы Нурый карт тарафыннан алынып бирелсә дә, ул гына җитми, җитмәгәнне табу анасы Фәтхия әби өстендә иде.

Тавыкларның җәй буена салган күкәйләре шунда керә, Нурый картка яшереп кенә кибетче хатынга ашлык та ителә иде.

Ничек тә приданлык өчен сугылган нәрсәләрнең мөкәммәл[3] булу җәһәте өчен мәшәкатьләр чигелә һәм тәкмиль[4] ителә иде. Яз буена Гөлбану белән Фәтхия әби шул үзләренең кечкенә фабрикалары тирәсендә һәм шул сугылганнарны яхшылау өчен тырышып үтә иде.

Сугып беткәннән соң ак булырга тиешле киндерләрне агарта башлыйлар иде. Бусы бер күңелле тоела иде. Кызлар белән җыелып су буена яшел чирәмгә төшеп җуалар, чәпиләр, җәеп киптерәләр дә, йортка алып кайтып аларны тукмый башлыйлар иде. Киндер тукмау да бер кызык булып кала иде. Җәйнең саф вәләтыйф[5] һавалы айлы кичләрендә чирәмгә бүрәнә салып, шуның өстендә шакы... шакы... шакы... шакы... итеп тәмле сүзләр вә көлкеләр белән киндер тукмау бикләнеп торган бер кыз өчен хозур төсле була иде. Бөтен авыл тын вә шым йокыда заманында гел кызлар җыелып киндер тукмау тирә-якны яңгырата иде.

Күп киндер тукмаганнан соң, «көн дә шакылдыйлар, ахыры, киндере күптер» дип халык тарафыннан сөйләнә башлаганга, моның бер мәгънәви

---

[1] *Мәһарәт* — осталык.
[2] *Шәрәф* — кадер, бәхет.
[3] *Мөкәммәл* — камил, тулы.
[4] *Тәкмиль* — җитештерү, тәмам итү.
[5] *Ләтыйф* — йомшак, нәфис.

ләззәте дә бар иде. Бу бер шәрәф кебек иде.

Яз белән җәйнең күбрәк көннәре шул киндер фабрикасы, авылча әйтсәк, «киндер урыны» тирәсендә үтеп,көз килсә тегү-чигү башлана иде.

Гөлбану йорт кирәкләрен тиз-тиз тегеп бетереп, тагын шул приданлыкка тотына иде. Яулыклар, намазлыклар, өстәл вә түшәк япмалары һәм чолгаулар эшләп әлеге мәүһум[1] егеткә алып китәчәк нәрсәләр хәзерләнә иде.

Кыш һәм көз шулар белән үтә иде. Болар бар да өй хезмәтләредер. Ләкин Гөлбану мондый өйдәге хезмәтләре белән генә калмый: ул бил сызганып ялан һәм иген кәсепләренә дә керешә иде. Ул боларга да бик ихлас һәм батыр иде. Авырсынмый сабан, сука, урман кисү, печән чабу кебек гадәттә ирләр генә эшли торган эшләргә катышмаса да, печән җыю, чүмәлә җибәрү, кибән салышу, урак уру, борчак йолку, чапкан ашлыкны бәйләү кебек эшләрдән бер дә калмый иде. Һәм калырга да теләми иде. Һәм беркемнән дә ким дә эшләми иде. Уракта аның арты көлтә белән тулы булып, алар нык һәм өлкән булалар иде. Ярышып, үчекләшеп урганда күп вакытта агаларыннан да арттыра иде.

Елның күбрәк көннәрен өйдә бикләнеп яткан бер кыз өчен бу җәйге ялан хезмәтләре бер яктан тансык та була, күңеле дә ачыла иде. Бөтен авыл кешеләре иртә барып кич кайтып йөрегәнгә, бик күмәк халык белән очрашырга туры килә иде. Эш арбасының яхшысына пар ат җигеп, ике якка аяклар салындырып тезелешеп утырып, шул күмәк халык белән бергә тузан туздырып чабышу бер кызык төсле була иде. Бу кадәрле халык эчендә кайнагач, Гөлбану инде, әлбәттә, үзенең кызлык хөрмәтенә кимчелек китермәслек сыйфатта күренергә тырыша иде: аның урагы да, тырмасы да үзенә махсус булып, матур һәм буяулы була, җиңсә дә бөрмәле ак һәм яңа була, оек та ап-ак булып, чабатаның да кечкенә башлысын сайлый иде. Барганда, кайтканда гына киеп, эшли башлагач салып куя торган шәл, күлмәген ул бер дә калдырмый иде, бик аз гына вә бер дә беленмәслек кенә кершән дә яккалый иде. Көн буена бите бик тузанланып беткәнгә, кич кайтканда җуыну өчен су артса гына, эчеп бетермәсәләр генә ярар иде дип йөри иде. Калса, әлбәттә, җуына һәм матурлана иде. Урак, печән эшләрендә Гөлбануның мәһарәте[2] «өмә»ләрдә беленә иде. Авылда өмәләр булгалый, чакырсалар ул, әлбәттә, бара иде. Анда кызлар да, егетләр дә булып, бергә эшләгәнгә, ярышу күп була, эш җәһәтеннән булсын, сүз белән булсын, бер-бер мөсабәка[3] булса, Гөлбану, әлбәттә, катыша, күп вакыт алгы сафта була иде. Бу өмәләрдә егет тә, кыз да булып, уен-көлке, шау-шу һәм

---

[1] *Мәүһум* — хыялдагы.
[2] *Мәһарәт* — осталык, сәләтлелек.
[3] *Мөсабәка* — ярышу, узышу.

җырлар күп булганга, эш, хезмәт диюдән дә, уен дияргә лаек була иде. Хосусан, бару-кайту бигрәк хозур иде. Ялан эшләре, әлбәттә, Гөлбануның йөзенә лазем булган хиҗабны[1] муәккать[2] ташларга мәҗбүр итә, ул йөз капламый һәм мөмкин дә булмый иде. Иген эшләренең актыгы булган ашлык сугуда Гөлбануның кулы кысылмый калмый иде.

Кысыла гына түгел, ул моңарга бик нык җигелә иде. Кыш көне әвенгә чыкмаса да, җәй вә көз көне теләсә яланда булсын, теләсә йорт ындырында булсын, сугучылар арасында Гөлбану да була иде. Аның таза һәм көчлелеге бу тугрыда бигрәк ачык күренеп, ул һичбер вакыт чабагачына кешедән суктырып оятка калмый. Билгакес[3], үзе башкаларныкын сугып төшергәли иде. Менә шулар — Гөлбануның ялан һәм иген эшләредер. Күрәсез, болар һәммәсе дә эш-хезмәттер. Дөньяда һичкем ялгыз эш, хезмәт белән генә яшәми. Азрак уен-көлке вә күңел ача торган нәрсәләре дә була.

Табигый, авыл кызларында мәгъруф[4] булган уен-көлке вә күңел ач-кычларының һичбереннән Гөлбану да мәхрүм түгел иде. Болар җәенә, кышына карап төрлечә була иде: матур яз килеп җирләр кипсә, сахралар яшәрсә, ул бөтен авыл кызлары белән бергә җыелышып тау башларына, авыл артларына чыга иде. Болар көннең, һаваның бик матур вәләтыйф чагын сайлап чыкканга, музыка, җыр вә бию белән дә бик рәхәт кенә кәеф ачканга,әллә нинди хозур вә күңелле була иде. Монда егетләр, ирләр булмый, фәкать кара кашлы, алсу йөзле, нечкә билле назлы туташлар гына җыелып, алар бик киенеп, ясанып чыкканга, карап туялмаслык бер манзара була, һәр җирдә күңеллелек, ләтафәт[5] вә шатлык сизелә иде.

Авылның бик ярлы кызлары да үзенә бер шәл белән бер яңа күлмәкне саклаганга, тыштан караганда һәммә кызларның киеме яхшы күренсә дә, Гөлбанунықы материясенең яхшылыгы, килешлелеге белән, әлбәттә, башкалардан аерыла иде.

Хосусан[6] аның бик өлкән ике көмеш чулпысы, беләгенә тулган беләзекләре, бармагындагы йөзекләре, муенындагы төрле төймә һәм тәңкәләренең күплеге аны башкалардан имтиязлы[7] күрсәтә иде. Буяну-сөртенүләр дә, әлбәттә, шәп була иде. Монда һәр бәхәсләр шәл чугы, күлмәк оборкасы, беләзекләрнең

---

[1] *Хиҗаб* — пәрдә, оялу.
[2] *Муәккать* — вакытлыча.
[3] *Билгакес* — киресенчә.
[4] *Мәгъруф* — билгеле, яхшы.
[5] *Ләтафәт* – маатурлык.
[6] *Хосусан* — аеруча.
[7] *Имтияз* — өстен булу, аерылып тору.

маниры хакында булганга, болар исә Гөлбануда бик шәп күренгәнгә, ул аста калырлык түгел һәм башкалар тарафыннан тәгъйиб[1] ителү ихтималы аслан юк иде.

Аның иң башлап кешегә күрсәтү өчен хәзерләнгән киемнәре вә зиннәтләре күп вакыт башкаларның күзене кыздыра иде. Садә кызлар, аның бу нәрсәләрен күреп: «Әй генәм! Бигрәк матур икән... ни хакка алдыгыз?» — диләр, көнче кызлар исә моңарга каршы: «Былтыр мин аның берсен алып туздырган идем, һәйбәт була ул!» — дип, сер бирмәгән булалар иде.

Менә Гөлбануга язның биргән иң беренче бәйрәме шулар иде. Мондагы кебек үк күп җыелмасалар да, ун-унбиш кыз бергә җыелып чишмәгә суга йөрүләр дә Гөлбану өчен бер рәхәт кенә, бер шатлык кына була иде. Ерак урманнарга, тауларга җимеш өчен бару, кеше кумаса, бояр җирләренә җиләккә йөрүләр дә бер күңел ачылып кала торган эшләрдән иде.

Җәйнең иң җанлы, иң күңелле заманында кыз озату, килен төшерү өчен йөрүләр дә «кайчан җитә» дип көтеп ала торган бәйрәмнәрдән иде. Бу мөнәсәбәт белән авылның бөтен кызы, егете бергә җыелганга, яңа тегеп тә, кешегә күрсәтелмәгән киемнәренә халык күрү, теләгән иптәше белән сөйләшү мөмкин булганга, болар бик кызык һәм күңелле була иде. Сагынып алына, бармый калынмый иде. Фәкать якын дус китсә, шунда гына күңелсез булып, Гөлбануның күзеннән бераз ук яшьләр түгелә иде. Ләкин болар сирәк иде. Гөлбану өчен җәйге кызыклар шуның илә тәмам булып, көз килсә, дәхи икенче төрлеләре була башлый иде. Җәйге кебек күмәк җыелу мөмкин булмаса да, унбиш-егерме кыз бергәләшеп күңел ачарлык эшләр булгалый иде. Боларның иң беренчесе: тула басудыр. Сарыгы бар кешеләр чикмән һәм оек өчен һәр ел көздә тула бастыралар, бу, әлбәттә, фәкать кызлардан гына гыйбарәт бер «өмә» белән эшләнелә, монда ир дә, хатын да булмый иде. Өйне аулак ясап, ун-унбиш кыз җыелалар. Яулыкларны артка бәйләп, ап-ак симез беләкләрне сызганып, кара-каршы тезелешеп утырып басалар, әвәләндерәләр, бу баштанаяк җыр, көлке белән, егетләрне сөйләү белән үткәнгә, чакырмасаң үпкәләнә торган җыелышлардан санала иде.

Болар үтсә, Гөлбану инде тизрәк көн суытып кар явуны тели башлый иде. Чөнки ул вакыт бөтен авылда казлар суела, аларны йолку өчен дәхи гел кызлардан гына гыйбарәт «өмә»ләр лязем иде. Авыл халкының бае-ярлысы бар да каз асраганга, каз йолку өмәдән башка булмаганга, бу мөнәсәбәт илә Гөлбану байтак җыелышларга барырга муаффәкъ[2] була иде. Үзләренең казы

---

[1] *Тәгъйиб* — гаепләү.
[2] *Муаффәкъ* — ирешү.

бик күп булып, бөтен тирә-якны чакырганга, «бәйрәм ашы кара-каршы» булганга, Гөлбану бик күп каз өмәләрендә була иде. Башкалардан артыграк йөри иде. Кичтән чакырылып, алар иртә намаз вакытында җыелалар, чәй эчәләр. Яхшы киемнәрен салалар да, казлар суйдырырга чыгалар иде. Каз суючы, әлбәттә, кызлар качмаслык бер картрак кеше була. Алар кеше башына берәр-икешәрдән йолкып бетерәләр дә, ул казларны җуу өчен су буена алып китәләр. Каз җуугага бару үзе махсус тантана белән була: өмә итүче кеше, читтән табып булса да, яхшы чаналарга икешәр ат җигәргә мәҗбүрдер. Шул чаналарга кызлар бик матур киенеп-ясанып төяләләр. Алар монда махсус тәкәллеф[1] белән булып, чанага утырмыйлар, бәлки чананың артына, читләренә терәлеп кенә аягүрә баргансыман торалар. Казлар исә арттагы бер чанага төялә. Шулай чаналарга төяләләр дә, авылның бөтен урамнарын әйләнеп чаптырып йөриләр. Соңра гына бәкегә китәләр.

Бу йөрүләрдә каз җуу җәһәте буяу гына булып, асыл матлуб[2]: урамнарны әйләнүдер. Бәкегә барган соңында кызлар казга якын да бармый, аны бер-ике хатын гына башкарадыр. Гомуми гадәт булганга, һәркемдә өмә була, һәркем кызларны шулай йөртергә мәҗбүр булып, һичкем дә котыла алмыйдыр. Гөлбану өчен болар һәрнәрсәдән кызык булган кебек, башка кызлар өчен дә чакырылмаса үпкәнең дә һичбер бетми торган булуында шөбһә юктыр.

Кыш озак... Төннәр озын... Көннәр күңелсез... Әлбәттә, бөтен кышны мондый каз бәйрәме белән генә үткәреп булмый. Ул бәйрәмнәр ун-унбиш көндә бетә дә китә... Шунлыктан авыл кызлары азрак күңел ачар өчен икенче юллар да тапканнар: аталары кунакка китеп, берәрсенең өе аулак калса, алар шунда кунарга җыелалар иде. Гөлбану агасыннан гармун өйрәнеп, кирәк вакытта гармун табарга да җае булганга, аны мондый җыеннардан калдырмыйлар, чакыралар иде. Ул үзе чакырылган җирдән һичбер калмый, бара гына иде. Атасы Нурый карт ачулырак вакыты туры килеп, Гөлбануны «Юк, булмас... йөрмә! Ни бетмәгән кунарга бару? Сине анда гармун уйный, имеш, дип сөйлиләр», дип манигъ кыйлса[3] да, анасы Фәтхия карчык бердәнбер кызын җылатмый, «бөтен кызлар йөргәндә бер ул гына өйдә утырмас инде», дип, Нурыйны ризалата... сораган җирдән Гөлбануны калдырмый иде. Тик ышанычсыз җир булса гына җибәрми иде.

Ничек тә Гөлбану барырга муаффәкъ була иде. Монда гел кызлар гына булып һәрнәрсә ирек булганга, бик моң иттереп музыка да уйнала, татарның

---

[1] *Тәкәллеф* — кылану, тартыну, көчләнеп эшләү.
[2] *Матлуб* — теләк, максат.
[3] *Манигъ кыйлу* — тыю.

кыска такмакларыннан башлап иң озын, иң моң җырлары: ашказарлар, тәфкиләүләр, сакмарлар да җырлана. Парлап-парлап биюләр дә була иде. Аһ, мондагы ләтафәт, мондагы моңлык, мондагы музыкальный вә нечкә тавыш белән татар кызының өздереп, өзелеп җырлаган гашыйканә вә мөтәхәссиранә[1] җырлары адәмнең иң соңгы тамырларын типтерә, иң ерак хисләрне кузгатадыр иде. Гөлбану үзе музыкачы булганга, аңарга бер фәхер[2] дә бар иде. Болардан туктап егетләрне сөйләргә, алардан көләргә, аларга җирәбә салырга керешәләр, шулай итеп, озын төнне һич йокламый үткәрәләр иде. Болардагы күңеллелек, болардагы сафаны Гөлбану башка һичбер җирдән күрә алмый иде. Менә шул җыелышлар өстенә бик сирәк кенә чәйгә чакырышулар, кияүгә киткән кызның туйдан соң «кияү бүләге» бирергә дип җыйган мәҗлесләре булгалый... Озын кышны Гөлбану шулар белән үткәрә иде.

Беррәттән санаганда бу нәрсәләр байтак күренсә дә, 365 көнне фәкать шул кызыклар белән генә уздыру Гөлбануга авыр, күңелсез тоела иде. Ул боларны гадәттә бикләнеп ятып та вакытлы гына уенга, иреккә чыгарылган кебек хис кыла иде. Күңеле боларга канәгатьсез иде. Күбрәк тели, ирек сөя иде. Ләкин булмый иде. Ул болардан калган озын кышның көннәрен һәм башка фасылларны дүрт стена эченә бикләнеп, ата-анасы күрмәсә тәрәзә аркылы урамга карап үткәрергә мәхкүм[3] вә мәҗбүр иде. Нурый картның бала тәрбиясендәге бөтен кавагыйде фәкать «кысып тоту»дан гына гыйбарәт булганга. Гөлбану бик кысык яши иде. Атасы аны беркайда да чыгармый, йөртми... Бикләнгәндәй тота иде. Теге җыеннарга җибәрүе дә бөтен авылда гомуми вә лязем булган гадәтләр булып, манигъ мөмкин булмаганга гына иде, мәҗбүри генә иде. Тыюга имкян булмаганнан гына иде. Бер Гөлбану түгел, бәлки бөтен авыл кызлары да шулай иде. Теге бәйрәмнәр, җыелышлар аларга көч белән тартышып алган кабилендә генә иде. Бу яклардан караганда Гөлбану шул авыл кызларының берсе булып, һичбер аермасы булмаган кебек, уку, гыйлем вә тәрбия ягыннан да шул иптәшләре кебек иде. Һичбер имтиязы юк иде.

Мәхәллә имамы Фәрит хәзрәтнең абыстаеннан дүрт ел укыгач, «остабикә булмас әле», дип, Гөлбануны сабактан туктаттылар. Зирәк бала! Ул шул дүрт кенә елдан гыйбарәт аз бер заманда да байтак нәрсә алган иде. Теләгән нәрсәсен укырлык. язарлык икътидаре[4] булмаса да, абыстайдан кат-кат укыган «Йосыф

---

[1] *Мөтәхәссиранә* – кайгылы, хәсрәтле.
[2] *Фәхер* — горурлык, дан.
[3] *Мәхкүм* — хөкем ителгән.
[4] *Икътидар* — кулдан килү.

китабы»[1*] вә «Мөхәммәдия»[2*] кебекләрнең бәгъзе бер җирләрен карап та, яттан да бик яхшы укый ала иде.

Бу, әлбәттә, аңарга җитмәслек түгелдер. Болар өстенә аның башка фәннәрдән дә мәгълүматы бар иде. Җәгърәфиядән үзенең торган авылын, һәр ел кунакка барган бер авыл белән күренеп торган өч күрше авылны, мәҗмугы 5 авылны бик яхшы белә иде. Дәхи бер-ике шәһәрнең исемен ишеткән иде. Җир йөзе, аның вәһеменчә[1], өч-дүрт йөз чакрым кадәрле үк зур иде. Ул тарихтан да бихәбәр түгел иде: Адәмнең бодай ашап җәннәттән куылганын, хәзрәте Галинең җирне күтәрә язганын[3*] вә Әбүгалисинаның фокусларына[4*] әһәмият бирмәсә дә ишеткәләгән иде. Хисаптан да бөтенләй мәхрүм булмаса да, ләкин монда чамалырак иде. Җитү кыз булгангача үз хисабы, үз хуҗалыгы белән һичбер нәрсә алмый, сатмый вә һичбер тугрыда да хисапламый, һаман абзый-җиңги, әти-әни аркылы гына булганга, исәп-хисапта аның зиһене шомармаган иде. Ике бишнең ун булуын тиз үк белсә дә, ике унөчнең егерме алты булуы, утыз белән унбишнең кырык биш булуы кебек чобалчыкларны озак исәпләми чыгара алмый иде. Һәм шулай булуы табигый да... чөнки аның башы бу тугры-да һич уйламагандыр. Җирнең үгез мөгезендәлеге, җир-күкнең катлаулары кебек һәйәт[2] вә табәкательарзга[3] гаид[4] мәгълүмате фәниягә ата-анасы һәм башкалар зур әһәмият биреп ул тугрыда төрле тәфсыйлөт[5] вә гаҗәип сөйләсәләр дә, кызлар арасында мондый нәрсәләрнең һичбер игътибары булмаганга, һаман күлмәк белән шәл вә приданлыкка әһәмият бирелеп, башкага дикъкать итәрлек вакыт калмаганга, Гөлбану алар тугрысында да чамалы иде. Аның бөтен зиһене вә барлык дикъкате үзенең чын вазыйфасы дип ышанылган шәл, күлмәк вә приданлыкка махсус булып, шуңардан үтә алмый иде. Бу фәннәрдән нәкыс[6] булса да, педагогия — бала тәрбиясе фәненнән хәбәре күп иде: баланы иске чүпрәккә бик каты биләп, кабык бишеккә салып дыңгылдатып тирбәтергә, җыласа яки карышса кыйнарга, һәр эштә бик каты тотарга тиешлеген ул билгамәл[7] белгән иде. Үзенең истикъбале[8] тугрысында да аның фикер вә теләге башка иптәшләреннән ким түгел иде. Ул теләкнең әүвәле-ахыры халык телендә макталып сөйләнерлек бер яшь кияүгә бара алудан

---

[1] *Вәһеменчә* — уенча, фикеренчә.
[2] *Һәйәт* — тышкы күренеш, кыяфәт.
[3] *Табәкательарз* — җир катлаулары, геология.
[4] *Гаид* — караган.
[5] *Тәфсыйләт*— җентекләү.
[6] *Нәкыс* — кимлек, җитешсезлек.
[7] *Бил гамәл* — гамәлдә.
[8] *Истикъбаль* — киләчәк.

гыйбарәт булып, хәзерге көндә приданны шәп хәзерләү вә халык исе китәрлек киенештә; аның бөтен идеалы шуннан гыйбарәт иде. Моның хәзергесе хакында үзе тырыша, әмма истикъбальдәгесен язмышка тапшыра иде.

Боларга башка нәрсә хакында ул инде, әлбәттә, борчылмый һәм кирәксенми дә иде. Уйлап зиһен ватарга хаҗәт тапмый һәм ватмый иде.

Тирә-ягын сырып алган, көн-төн бергә кайнап шулардан башканы күрү мөмкин булмаган иптәшләре һәм өйдәгеләр авызыннан шуларга башка бер максат чыкмаганга, аның уе шулардан үтә алмый иде. Менә шул эшләре өчен ул саф авыл кызы иде, бу яклары белән ул үзенең йөзләрчә иптәшләренә тиң иде, бәрабәр һәм тигез иде, артык та, ким дә түгел иде. Бу җәһәтләрдән аңарда имтияз юк иде. Фәкать... фәкать... табигатьнең аңарга биргән бәгъзе бер кәмаләте[1] генә аны үзенең бөтен иптәшләреннән аера, аңарга имтияз бирә иде.

Аның табигый булган бәгъзе бер кәмаләтенә караганда «табигать бу кызны үзенең иң соңгы мәһарәтен сарыф итеп вөҗүдә[2] китергәндер» диясе килерлек, табигатьнең аңарга биргән имтиязларыннан әүвәл күзгә чалынганы — аның матурлыгыдыр, матурлыкта ул авылда бер иде. Халык та аны тиңләштереп тормый, ул инде авылда бер, дип кенә куя иде. Авылда бер!.. Ни өчен?

Менә шул сөальнең җавабы Гөлбануны бер күрүдә үк синең күз алдыңа киләдер: аның кызгылт алсу йөзе, сызылып торган кыйгач вә җем-җем кара кашы, өлкән кара күзе белән озын һәм сузылып торган керфеге, нечкә вә бераз биегерәк борыны, кечек авызы белән кызыл иреннәре, ак, вак һәм тигез тешләре, болар өстенә, ни дип тә тәгаен итеп булмый торган җәмал[3] нурaният[4] вә җазибәсе[5] күргән бер кешене табигатьнең бу сәнгате өчен тәхсин[6] иттерерлек иде. Күз күрсә, күңел мотлакъ аңарга мәел итә[7], кеше үзендә мәхәббәт хисе уянганны сизә иде. Аның буе уртача булып, һичбер әгъзасында кимчелек юк, һәммә әгъзалары мөтәнасиб[8] иде, гәүдә кызларга килешмәслек дәрәҗәдә калын булмаса да, бигрәк нечкә түгел иде. Шуның илә бәрабәр ул көчлелек вә тазалыкта һәммәдән өстен, бөтен иптәшләреннән алда иде. Ул сүзне оста вә килешле сөйли, фәкать җырга гына шәп түгел иде. Үзенең әйтүенә караганда, яшь чагында җырга шәп, тавышы матур булса да, чамадан тыш тегү-чигү,

---

[1] *Кәмаләт* — җитешкән, тулы.
[2] *Вөҗүд* — бар булу, гәүдә.
[3] *Җәмал* — матур, гүзәл.
[4] *Нураният* — нурлылык, яктылык.
[5] *Җазибә* — кешенең күңелен үзенә тартучы көч.
[6] *Тәхсин* — мактау.
[7] *Мотлакъ аңарга мәел итә* — тәмам аңа тартыла.
[8] *Мөтәнасиб* — тигез.

киндер сугу кебек нәрсәләр белән шөгыльләнү аның җырга ярарлык тавышын бетермештер.

Ләкин аның гармунга осталыгы җырсызлыктан килгән noксанны[1] каплый иде. Башка кызлар аталарының тыюы сәбәпле гармун өйрәнүдә икътидар итә алмыйлар, фәкать мунчага-фәләнгә качып курай вә кубыз кебек нәрсәләр генә белеп калалар. Гөлбану исә бер бәхет аркасында гармун да өйрәнә алган һәм кирәгендә табарга җае да бар иде.

Ул музыкага үзендә булган истигъдадын бик гүзәл рәвештә эшләтеп, «маһир гармунчы» булган иде. Кызлар арасында аның кадәрле гармун уйный алучы юк иде. Кызлар гына түгел, егетләр дә аның гармун уйнаганын ишетсәләр, үз гармуннарын ташлап, моныкын тыңлыйлар иде. Кайвакыт егетләр тыштан, Гөлбану өй эченнән бергә вә бер көйне дә уйнап җибәрәләр, бу ике якка да бик кызык була иде. Ләкин халык белсә, эш харап... Хосусан Гөлбануның атасы Нурый карт сизеп калса, Гөлбану өчен зур бер һәлакәт чыга иде. Фәкать кызларның гомумән Гөлбануны саклаулары аның гармунчылыгын яшерергә тырышулары аркасында гына мондый куркынычлардан котылына иде.

Гөлбану салкын канлы, сабырлы иде. Шуның илә бәрабәр, үз башына төшкән авырлыкны бетерү хакында теле белән түгел, бәлки гамәл белән, хәйлә белән көрәшергә истигъдадлы иде. Шулар аркасында ул кыз вакытта ук өстенә төшәчәк авырлыклардан, атасының шелтәләреннән котылгалый иде. Тәрбия аркасында түгел, бәлки тәбган ул йөрәкле вә батыр иде, куркусыз иде. Үзе дәхи истиһза[2], тәхкыйрьгә[3] вә золымга чыдамый иде. Гакыл вә тәдбире[4] дә гүзәл иде. Фәкать болар кирәгенчә эшләтелмәгән иде. Табигатьнең аңарга биргән шул кәмальләр аркасында аны авылда бер диләр иде. Һәм бер иде. Һәммәсеннән өстен иде, нөфүзле[5] иде. Аңарда булган бу табигый кәмаләт кызлар арасында хасидәләр[6], рәкыйбәләр[7] тудырган кебек, бөтен егетләрне мәел дә иттерә һәм мәхәббәтләр дә күбәү иде. Күп егетләр аңарга кызыгалар, аның белән йөрергә, алдарга, кайсылары хатынлыкка да алырга төрле юллар белән тырышалар иде. Күргән саен аңарга күз кысалар, каш сикертәләр, аулаграк булса, сүз дә кушалар иде. Дөрес, бу һәр кызга була, ләкин Гөлбануга дәхи күп иде.

Болай гына әйләндерә, сөйдерә алмагач, дога вә тылсым белән сөйдермәк

---

[1] *Ноксан* — җитешсезлек, кимчелек.
[2] *Истиһза* — көлү, мыскыл итү.
[3] *Тәхкыйрь* — түбән күрү, хурлау.
[4] *Тәдбир* — эшнең ахырын уйлап эшләү.
[5] *Нөфүзле* — абруйлы, авторитетлы.
[6] *Хасидә* — көнче.
[7] *Рәкыйб* — конкурент.

булып, шул эштә мәһарәте белән мәшһүр булганнарга мөрәҗәгать кылалар иде. Гөлбануга төрле васиталар[1] аша сөйдергеч догасы белән өшкергән алма, конфет вә прәннек бирәләр, күкәй кабыгына зәгъфран белән тылсым яздырып утка яндыралар, йөргән җиренә өшкергән су сибәләр, киеменнән алып сихерлиләр, тагын әллә ниләр кыланалар иде. Ләкин һичбере муаффәкъ була алмады. Егетләр шул гамәлләреннән соң, «инде хәзер Гөлбану үзе гыйшкына түзә алмыйча безгә чыгып ябышыр... ялыныр», дип өмит итсәләр дә, ул һаман борынгы Гөлбану була, һичберсенә илтифат итми иде. Һичберенә мәел итми, йөрешми вә катышмый иде.

Авыл кызлары арасында өч-дүрт егет белән йөрешеп, һәрберсеннән конфет, прәннек кебек бүләкләр ашаган кызлар, дүрт-биш кыз белән берьюлы йөрешкән егетләр күп булса да, Гөлбануга күп егетләр мәхәббәт гарыз[2] итсәләр дә, ул берәүгә дә бирелми, кул бирми иде. Һичбер егет аның илтифатына мәзъһәр түгел[3] иде. Мәгәр... мәгәр... соңгы елларда гына Зыя дигән бер егет Гөлбану тарафыннан илтифатка алына башлаган иде. Гөлбану Зыяны ярата, күңелендә аңарга мәел сизә. Зыя төскә-башка чибәр, тәүфыйгы яхшы булган кебек, байлыгы һәм игътибары да шәп иде. Үзе авылның бердәнбер сатучысының бер генә угылы иде. Күптән үк Гөлбануны ничек әйләндерергә белми йөреп, соңгы елларда муаффәкъ булгач, моны ул бик ганимәт белде. Гөлбануга бик зур илтифат, хөрмәт күрсәтте. Аңарга ялыну, вакланудан бер дә тартынмый, ничек тә ныграк багъларга тырыша иде.

Алар кара-каршы яратышалар, йөрешәләр иде. Авыл кызлары вә авыл егетләренең җанлы булудан бигрәк гәүдәле булу ягы көчле булганга, алар гашыйкларча янып-көеп, өзелеп сөймәсәләр дә, күңелләрендә бер-беренә мәел куәтле иде. Гыйшык булмаса да, ярату бар иде. Зыя Гөлбануга конфет, прәннек кебек бүләкләр бирә, аңарга каршы Гөлбану Зыяга сары чүпрәкне дебет белән бик куе итеп чигелгән кулъяулыклар бирә иде.

Алар шулай бүләкләшәләр, аулакта күрешеп сөйләшәләр, үбешәләр, кочаклашалар иде. Зыя Гөлбануның кич утырган чакларында караңгы төнне килеп, тәрәзә аркылы сөйләшкән, үбешкән чаклар аларга бик хозур була иде. Зыя хайванрак булса да, Гөлбану алданмады. Араларында даирә гыйффәттән читкә чыккан нәрсә булмады. Аталары байлык җәһәтеннән бәрабәр булып, дуслыклары да яхшы булганга, үзләре дә бер-берене ратканга, болар арасында гомерлек юлдаш булудан манигъ булган нәрсә күренми иде.

---

[1] *Васита* — арадаш.
[2] *Гарыз итү* — аңлату, тәкъдим итү.
[3] *Илтифатына мәзъһәр түгел*— игътибарын җәлеп итә алмый.

Үзләре дә моны бик өмет итәләр иде. Һәр икесенең дә күңелендә бер-беренә өйләнү дәрте бик мөхкәм[1] булып, үз ихтыярлары белән башкага катышачак, өйләнәчәк түгелләр иде. Гөлбану, әгәр дә ир сайлау хокукы үзенә бирелсә, үзе теләгән егеткә бару ихтыярына малик[2] булса, һич шөбһәсез Зыяны ихтыяр кылачак, шуңа барачак иде. Зыя исә бөтен вөҗүде белән Гөлбануны тели, аны алырга бик тырыша иде. Гөлбануның үзенә дә кат-кат «мин сине алам», дип әйткән иде. Гөлбануның кызлык назы «мин сиңа барам», диюдән манигъ булса[3] да, бу сүзне теле белән әйтә алмаса да, күңелендә бик нык урнашкан иде; «мин сине алам», дигәч рәхәтләнеп китә... шатлыклары бөтен вөҗүдене тутыра иде. Шөбһәсез, барачак иде.

190... елда ашлыклар да шәп үскәнгә, көзге байлыкта туй ясап калу өчен Гөлбануга Зыя тарафыннан яучы җибәрергә карар бирелде. Зыя моны биззат[4] үзе Гөлбануга теле белән әйтеп, һәр икесе дә тиздән кавышачакларына ышандылар. Гөлбану моңардан чиктән тыш шат булды. Үзен бәхетле һәм мәсгуд[5] санап, шул карарның тизрәк вөҗүдкә чыгуын, тиз генә зөфаф булуын тели башлады. Хәзер аңарга көннәр озын булып, шул өмитне әбәдийять[6] кадәрле ерак кебек тоела... Тиз генә җиткерәсе килә иде. Зиһене башка һәр нәрсәдән бушанып, ул хәзер Зыяга кавышу, Зыя белән яшәп мәсгуд булудан башканы уйламый торган булды.

II

Гөлбануның атасы Нурый карт, яшь чагында ярлы һәм тәүфыйксыз булып, урлау-талау кебек эшләрдә генә йөрсә дә, тапкан берсен эчеп бетерә барса да, өлкәнәя төшкәч баеп һәм тәүфыйкланып киткән иде. Халык телендә аның тиз баюы хакында «бердән күп акча эләктергән, имеш» дип сөйлиләр иде. Баеганнан соң байтак еллар яшеребрәк эчеп йөрсә дә, хәзер анысы да беткән иде.

Аның тәкъва вә суфыйлыгы яхшы иде. Эчми, тартмый, урламый вә биш вакыт намазны калдырмый иде. Башында чалма, кулында яшел таяк вә өстендә җилән булган хәлдә, һәрвакыт аның мәчеткә йөргәне күренә иде. Аның киеме дә баштанаяк мөселманча булып, чәчен дә җомга саен алдыра, мыегын да астан һәм өстән кырдырып җеп кебек кенә калдыра, анда кунган фәрештәләрне

---

[1] *Мөхкәм* — нык, анык.
[2] *Малик* — хуҗа, ия.
[3] *Манигъ булса да* – тыелса да
[4] *Биззат* — турыдан-туры.
[5] *Мәсгуд* — игелекле, бәхетле.
[6] *Әбәдийять* — мәңгелек.

төшерүне мужәб[1] булганга, сакалга һичбер кул тидерми иде. Шуңа күрә аның сакалы көрәк кебек була иде. Яше 70 ләргә үк җиткәнгә, ул инде чәче, сакалы агарып, үзе дә үлемнең якынайганын хис кыла, шәригать эшләрендә кимчелек кылмаска тырыша иде.

Байлыгы нисабтан[2] күп артып, зәкяттән һичбер тиен бирмәсә дә, һәр ел гошердән бирми калмый иде, мәшруг[3] булган уннан берне чыгарып бетмәсә дә, начаррак арыштан кечерәк берәр арбаны мулла белән мөәззингә, әлбәттә, илттерә иде. Берничә елдан бирле Сафа ишанга мөрид булганга, һәр ел аңарга да сәдака чыгара иде.

Корбан бәйрәмендә бер сарыкны да бер дә җәлләми, корбанга чалып, өстеннән фарызны төшерә иде. Мәчет вә мәдрәсә өчен акча җыйган вакытларда ул кайсы елларны илле тиен үк биреп ташлый иде. Менә шундый изгелекләре өчен Аллаһы Тәбарәкә вә Тәгалә хәзрәтләре аның малына, дәүләтенә бәрәкәт бирә, бәхете ачыла, ул елдан-ел байый гына бара иде. Көз көне аның өлкән ындыры ашлык кибәннәре белән тулы булып, күп елларда еллаган кибәннәре дә була иде.

Күп еллардан бирле ул ашлык сатып алуны бөтенләй куйган, һаман сата гына иде. Ел тәүлегенә ашарлык ашлыгы булып, һичбер сатып алмау авыл халкында зур байлыктан саналганга күрә, Нурый карт һәрвакыт: «Без гер табагыннан үлчәтеп алып ашауны күргәнебез юк... Аллага шөкер»,— дип мактана иде. Аның йорт-җире, абзар-курасы да шәп иде. Такта белән япкан ике зур өе, бер мал өе, кара булса да мунчасы, ике келәте, амбар, лапаслары, тезелеп киткән азбарлар күргән кешене «калын бай» дидертмәктә иде. Ул үзе тәкәллеф сөйгәнгә, кунаклар килгәндә кертә торган өлкән өен мөмкин кадәрле матур вә зиннәтле ясаган иде. Анда үзенең һәр байлыгын күрсәтә иде.

Сәгать, көзге, шкаф кебек кирәкле нәрсәләрдән башка ул бик күп кирәксез нәрсәләр дә куя иде. Шәмаилләр, өйнең бөтен эчен әйләндереп алган сөлгеләр һәр өйдә булса да, Нурый карт аларга гына канәгатьләнми иде. Шкафның эче чынаяк вә чәй посудасы белән генә тулмагач, аны матур бизәкле эче буш калай тартмалар белән тутыра, хәтта ватык посудаларның да ватык ягын эчкә куеп төзек шикелле күрсәтеп тезә, сабыны алынган, чәе бушатылган кәгазьләр һәммәсе эчендә нәрсә бар кебек итеп кабартылып шунда куела иде. Нурый картның хәйләсен белмәгән кеше боларны күреп әллә ни кадәрле исле сабыннар, бик күп кадаклы чәйләр тора дип ышануында шөбһә юк иде.

---

[1] *Мужәб* — бер эштән килеп чыккан хәл, нәтиҗә.
[2] *Нисаб* — башлангыч, нигез.
[3] *Мәшруг* — шәригать каршында дөрес эш.

Нурый карт үзе дә ул буш кәгазьләрне шулай ышандыру өчен куя иде. Ул өст-башын да шулай тәкәллефле тота... күп вакыт кама бүркен кырын сала, өстенә яңа вә ялтыравыклы җилән кия, күзенә сөрмә тарта, толып кисә, аның якасын җилкән ясап торгыза иде. Ул үзе теле белән дә бик мактана, минем фәләнем-төгәнем бар дип, борчак сибә иде. Һәм гамәлдә дә шуны тырыштыра иде. Арба һәм сбруй гомумән агач вә мунчаладан гыйбарәт булса да, ул үзе яхшы ат, яхшы арба җигә, сбруйны да шәп итеп үзе өчен бер атлык асрый иде. Болай тәкәллефләнү өчен малы, байлыгы мөсагыйд[1] иде.

Аның җигәрлек аты уннан, савым сыеры 7—8дән өзелми иде. Сарык, кәҗә, үрдәк, каз һәм тавык кебек нәрсәләрне дә күп асрый иде. Үз тәгъбиренчә[2] әйтсәк, аның малдан, игеннән бәхете дә бар иде. Һәм үзе заманы белән мал табарга бик тырышып, хәзер исә угыллары да үзе кебек мал өчен тырышучылар иде. Малны табучы үзе булгач, үзе тырышлык белән таптым дип уйлагач, ул рәхәтен дә үзе күрергә, үз кирәгеннән малны кызганмаска да иҗтиһад кыла иде. Үз гомерендә җиде хатын алып, боларның алтысы кыздан булуы бу сүзнең раслыгына гуаһлык[3] бирә иде.

Өлкәнрәк яшьле кешегә, хосусан көндәш өстенә булса, яшь кызны бик арзан сатмаганга, ул боларны алу өчен, әлбәттә, күп мал сарыф кыла иде. Һәм күпме сарыф кылса да, шәригать юлына булганга, бер дә кызганмый иде. Байлыгы шәп булганга, ул үзе ир уртасы заманында хатынны дүрттән ким тотмады. Берсе үлсә яки аерылса, ул тиз үк икенчене алып, дүрткә тутыра иде. Байлыгы яхшы, игътибары бар булып малны да кызганмаганга аңа, әлбәттә, яшь кыз табыла иде. Башкача бирмәсәләр, берәр зур хәзрәтне майлап, шуның яучылыгы белән булса да алмый калмый иде.

Фәкать картаеп үзе бераз йомшара башлагач кына хатыннарны азайтты. Гыйбадәткә кимчелек китерәләр дип, бер карт хатынын аерды. Бер яшьрәге үзе аерылды. Кайсысы үлде. Шулай итеп, башка хатыннары бетеп, ялгыз Гөлбануның анасы Фәтхия карчык кына калды. Фәтхия әби юаш, сабыр, бала җанлы булып, иренә бик итагатьле һәм хезмәтле иде. Нурый карт аны кызлата матурлыгына кызыгып алган иде.

Ул яшь вакытта матур иде. Фәкать инде хәзер хәят аны билен бөгеп, битләрен бераз җыерчыклаган иде. Иртәрәк булса да, тешләре дә төшкән иде. Ул үзен иртә картайган, хосусан тешләре бигрәк иртә төшкән дип хисаплый иде. Моңа сәбәп тә Нурый картның холыксызлыгы дип белә иде. Җиде хатын

---

[1] *Мөсагыйд* — мөмкинлек бирүче, ирек бирүче.
[2] *Тәгъбир* — фраза, телдән әйтү.
[3] *Гуаһ* — таных, шаһит.

белән яшәгән Нурыйның балалары, әлбәттә, күп булды, аңардан 23 бала дөньяга килде. Ләкин боларның күбесе яшәмәде, кызлардан фәкать Гөлбану калып, угыллардан җиде калмыш иде. Башкалары кабердә иделәр.

Боларның һәммәсе 3–4 ел мәдрәсәдә укысалар да, һичбере уку-язу белә алмаган иде, уку-язудан мәхрүмнәр иде. Фәкать берсе генә үзләрендә торган учительдән ике ай укып русча һәм язарга, һәм укырга өйрәнеп кала алган иде. Башкалар өмми[1] иде.

Бу угылларның һәммәсе өйләнеп, дүртесе күптән үк аерылып чыккан, йортта калган өчесе исә күптән таралырга теләсәләр дә, Нурый карт ирек бирмәгәнгә мәҗбүри генә бергә торалар иде. Әгәр карт үлсә, көне белән сугышып аерылачаклар иде. Бу өч угыл бер-бере белән бер дә тыныша вә тату яши алмыйлар, юк-бар өчен дә талашып сугышырга торалар иде. Фәкать Нурыйның хуҗалыгы һәм калын таягы гына аларны канга батудан тыя иде.

Нурый үзе карт һәм өлкән булып, күптән үк эш вә хезмәтне ташлаган исә дә, йортка вә һәр нәрсәгә хуҗалык, хакимият вә тәсаррыф[2] аның кулында иде. Ул башкара, ул боера иде. Һәр эшне үзе дигәнчә генә йөртә иде. Аның бу хуҗалыгы, хакимияте тиешеннән артыгракка да чыгып киткән иде. Ул, бик мөстәбид[3] булып, һәммә эшне үзе уйлаганча, үзе теләгәнчә генә булдырырга тырыша иде.

Аның бөтен эшләрдә хәтта «хәрәкәт табигый»сы[4] «үземчә генә булсын» нан гыйбарәт иде. Аның өстенә ул бик кызу канлы һәм тиз ачучан иде. Бик кечкенә бер эш үз кәефенчә булмаса, хәзер кызып ачуланып сүгенеп бара, сизми дә калына, яңаклап та ала иде. Ялчылары, хатыннары һәм угыллары аңардан бик күп таяклар ашыйлар, ишан биргән шул яшел таяк шифасы аркасында күп вакыт авырып та яталар иде. Ул үз гомерендә бик күп таяк сындырды, бик күп тәннәрдән кан чыгарды. Кара яндырды. Имгәтте, ләкин үзе шуңа мокабил[5] һичбер җәза күрмәде. Аның таягының икенче башы һичбер вакыт үзенә тимәде. Үзе бай, үзе карт булганга, һәммәсе ябылды, бетте. Ялчысы «баем кыйнады» дип сельски старостага барса, «ярар карарбыз» дип кенә кайтарыла иде. Берничә көн үткәч, староста чәй эчәсе килсә генә Нурый картка килеп: «Синең ялчың жалуга[6] барган иде әле»,— дидер иде. Моңа каршы Нурый карт сөкүт

---

[1] *Өмми* — укый-яза белмәүче.
[2] *Тәсарруф* — хуҗа булу, кулда тоту.
[3] *Мөстәбид* — үзе теләгәнчә эш йөртүче, деспот, изүче.
[4] *“Хәрәкәт табигый”сы* – холкы-гамәле
[5] *Мокабил* — каршы.
[6] *Жалу – (жалоба)* - шикаять

итеп[1] сүзне икенчегә бора... старостаны сары майлап чәй эчерә дә, эш шуның белән төзәлә иде. «Ирем кыйнады» дип, хатыннары муллага барса, ул аларны вәгазьләп кайтара, мәхәлләсенең бердәнбер бай һәм вәли нигъмәте булган кешенең кәефен кырасы килмәгәнгә, хатынны: «Бар, кайт, итагать[2] кыл... үзең яхшы булсаң тимәс... түзсәң, теге дөньяда савап булыр»,— дип кенә җибәрә иде.

Кыйналучылар староста белән мулладан югары хакимгә мөрәҗәгать кыла алмаганга, кылган тәкъдирдә дә байныкы хаклы чыгачагы билгеле булганга, түзәргә мәҗбүр булалар, теге дөньяда булачак гомуми мәхкәмәгә эшне калдыралар иде. Нурый карт боларның жалуга барганын белгәч, ул аларны: «Әле сиңа аз булган икән!» — дип, бик каты тагы яра да, шуннан соң алар жалуга йөрми башлыйлар иде. Нурый картка тыныч була иде. Күпме кыйнаса да, сүз булмый иде. Бу таяктан, бу чабаклардан башка һич кем котыла алмый, мәгәр Гөлбану гына имин иде. Ул бер генә һәм төпчек кыз булганга, Нурый карт аны таяклауга базмак итми, юк-бар өчен аны шелтәләми иде. Берничә кәррә кыйнарга касд[3] кылса да, Гөлбануның җылгыр вә саклыгы, анасының ярдәме аркасында, Нурый муаффәкъ була алмаган иде. Бу музыка тугрысындадыр: бервакыт Нурый картның колагына «Гөлбану музыка уйный, имеш» дигән бер хәбәр кермеш иде. Ул шуңардан каны кызып ачуына чыдаша алмый кайтты да, сорашмый-нитми: «бердәнбер кызыңны тыймыйсың», дип, Фәтхия әбине, «бер сеңлегезне карамыйсыз», дип, угылларын бик каты ярды, таяклады.

Гөлбану өйдә юк иде. Аның кайтуын саклап, сүгенеп: «Кайтсын әле! Ул оятсызга бирим мин кирәген»,— дип, кыйнарга көтсә дә, тугры китерә алмады. Аны, кайту белән, атасына күрсәтмичә кире озаттылар.

Нурый карт тиз ачуланган кебек, аның ачуы да тиз басыла иде. Берничә сәгатьтән соң Гөлбану кайтса да, һичнәрсә булмады. Мондыйлар берничә мәртәбә булгаласа да, һәрберендә Гөлбану котылмыш иде. Я өйдә булмый, яки булса да, сиздерми генә кача иде. Бу таяклар, бу чабакларның иң күбе, иң ачысы Фәтхия әбигә эләгә иде. Аның түзүенә, чыдавына ис китәрлек иде. Нурый картның һәр эшне үзе дигәнчә генә йөртүеннән, кешегә киңәшне бер дә белмәвеннән һәм кызу канлылыгыннан Фәтхия әби үзе бик күп газаплар, бик күп зарарлар күрдегеннән, шул табигать Гөлбануны кияүгә бирү хакында бер

---

[1] *Сөкут итеп* — дәшми торып.
[2] *Итагать* — буйсыну, сүз тыңлау.
[3] *Касд* — ният, теләк.

мосыйбәт[1] чыгармаса, үз белдеге белән биреп бердәнбер кызымны харап итмәсә ярар иде, дип бик кайгыра һәм курка иде..

Гөлбану җитү кыз булгач, Нурый картның аны бирү хакындагы сүзенә, хәрәкәтенә бик дикъкать итә башлаган иде. Авылның бай сәүдәгәренең тәүфыйклы һәм игътибарлы булган бердәнбер углына Гөлбануны соратмакчылар, имеш, хәбәре аның колагына кергәч, ул бик шатланган иде.

Егете яхшы, байлыгы да бар, атасы дус та, шулай булгач, Нурый карт та карышмас, бирер дип өмит итте. Нурый карт та Зыяның сорату ихтималын озын колактан ишетеп бик кире күрмәгән иде. Хосусан, авылның бердәнбер сәүдәгәренә кода булуга аның кәефе бик килә иде. Шул ноктасын уйлап, күңеленнән бирергә дә карар биргән иде. Яучы килсә кайтармаячак, бер сүз белән бирәчәк иде. Шул бай сәүдәгәргә кода булу өмете белән ул башка җирдән килгән яучыларны «бу елга бирмим... кызым яшь әле!» дигәләп кайтара. Яучы килгәнне сизеп калса, Гөлбану каушап, калтырап, йөрәге ярылырга җитешеп, кая басканын белми, бөтенләй шашып калып, Зыядан аерылу куркынычлары күз алдына килсә дә, рәд кылганны[2] ишеткәч, шатлыгы чигеннән аша... аягы җиргә тими җиңеләя иде. Ерактан аның колагына «Гөлбануны Зыяга бирәләр, имеш», дигән хәбәр ясалып кергәли башлагач, ул бөтенләй икенче Гөлбану, бөтенләй бәхетле кыз булып киткән иде.

Ул инде Зыяга баруына тәмам ышанган иде. Ләкин... ләкин язмыш башкача, имеш. Адәм теләгәнне түгел, бәлки язылганны күрә... Өмет, адәмне бераз җуатканнан соң югалып, кан-яшь еглата. Гөлбану белән Зыя озакламый кавышуларына ышанып йөрсәләр дә, тәкъдир аңарга каршы барды. Гөлбану да, анасы да белмичә үк калдылар, Нурый карт маһирәнә корылган бер тозакка төшеп, киңәшсез-нисез Гөлбануны Зариф углы Закир дигән бер мәҗһүл[3] егеткә бирде, һәм мәһәр акчасы да алды. Гөлбану, Зыядан ычкынып, Зариф углы Закирга эләкте. Дәрьяларча күз яше һәм аһ-зардан һичберсе аны моңардан котылдыра алмады.

III

Гөлбануның булачак ире Закирның атасы Зариф агай бүген-иртәгә кабергә керәм дип йөргән бер карт иде. Нурый картларның авылы Күлбашыннан 35 чакрым кадәрле ераклыкта «Курайлы» дигән авылның алгы сафтагы байларыннан иде. Тирә-як халкы аны атадан бай килгәнгә, «ул Зариф карт черегән бай инде», дип йөртәләр иде. Аның игене, җир-суы күп, малы да күп

---

[1] *Мосыйбәт* — кайгы, башка төшкән авырлык.
[2] *Рәд кылу* — кире кагу.
[3] *Мәҗһүл* — билгесез.

иде. Ләкин аның йорт-җире, тормышы саран һәм тәдбирсез вә тәрбиясезлеген күрсәтә иде. Ул хакыйкатән дә саран вә тәрбиясез кеше иде. Мал вә акча, хәят вә сәгадәт өчен, бәлки, хәят үзе мал зә акча җыю өчен дигән, малдан файдалану өчен түгел, бәлки нәфесе, заты өчен тырышкан кешеләрнең берсе, бәлки, беренчесе иде.

Һәрбер рәзаләткә[1], уңайсызлыкка түзә, фәкать акча сарыф итәргә зарур урында, мал түгәргә риза булмый иде. Акча чыгару аның каршында җан чыгару белән бәрабәр иде. Гомерендә ике хатын алса да, аларны да акча чыга дип, кыздан алмаган, бәлки малларына кызыгып толдан алган иде. Өйләнгән дүрт углы булып, алар да Зариф карт балалары икәнлекләрен тыштан ук белдереп торалар иде. Җәмәгать вә бала-чага күп булса да, артык саранлык, аңарга кушылган тәрбиясезлек, тәдбирсезлек аркасында алар җыенысы кечкенә генә ике өйгә тыгылып, лыгырдап яталар иде.

Өйләренең тыш ягыннан караганда ярлы бер кешенең йорты кебек күренгән шикелле, эченә керсәң дә, бик кабахәт иде. Өйләре коры стена белән сәке һәм пичтән гыйбарәт булып, күп вакыт ишеге тупсасыз, тоткасыз, тәрәзәләре ватылып карындык яки чүпрәк каплаган була иде. Сәгать, көзге, шкаф кебекләр түгел, аш-чәй әсбабы да бик зәгыйфь, бик рәтсез иде.

Самовар кечкенә, каралган, канфаркасыз булып, галибә[2] борыны да җимерек була, чынаяк, чәйнекләр замаска белән сыланган, ашъяулыклар керләнгән күренә иде. Үзләренең өс-башы, арба-чанасы, камыт-сбруйлары начарлык белән авылда мисал хөкеменә кергән иде. Киемнәр тула, алача, тышсыз туннан гыйбарәт булып, ул да җыртылган, эштән чыккан булганга, бер хәерче төсле күренәләр иде. Йорт һәм өй эчләрендә кая карасаң ватык, сынык, ауган, егылган, җимерелгән, кер вә нәҗескә[3] болганганлык очрала вә тыгызлык һәм быламалык хөкем сөрә иде. Монда ялгыз саранлык түгел, бәлки пис[4], хәсислек[5], нәзафәтне[6] белмәү, белсә дә ригая кылынмауның[7] да зур катышлыгы мәгълүм иде. Шул начар тормышның тәэсиреннән булса кирәк, аларның күбесе күзгә-башка зәгыйфь булып, төрле авырулар белән мөбтәляләр[8] һәм табган бик түбән, бик истигъдадсыз булып, рәтле сүз дә, мөгамәлә дә, эш тә булдыра алмыйлар,

---

[1] *Рәзаләт* — хурлык, яманлык.
[2] *Галибә* — күп вакытта.
[3] *Нәҗес* — әшәке, пычрак.
[4] *Пис* — пычрак, начар.
[5] *Хәсис* — түбән, саран.
[6] *Нәзафәт* — арулык, пакьлек.
[7] *Ригая кылынмау* — кайгыртмау, карамау.
[8] *Мөбтәля* — дучар булучы.

гомуми эшләргә якын да бара алмыйлар иде. Үзләре һәр урында нөфузсез вә мәгълүб[1] булалар иде. Әгәр дә болар тереклек, бәхет вә байлык «көрәш — тәназыг[2]» аркасында була торган галәмдә яшәсәләр, һичбер байый да алмаслар, тора да алмаслар иде. Хәзерге байлыклар аларга тырышып түгел, бәлки атадан калганны гына өзмәгәнлектән иде. Халык телендә шул пислекләре[3] өчен аларны «чуашлар» диләр. Начар вә тәрбиясез нәрсә күргәндә «Заркай чуашлар» кебек дип тәмсил[4] итәләр иде. Халык каршында алар бик игътибарсыз вә кадерсез саналалар иде. Шунлыктан аларны чын таныган кеше аларга кыз бирми, кода булуны теләми иде. Ул үзенең дүрт углына да үзләрен белми торганрак җирдән төрле васиталар белән генә хатын тапты. Иң кече углы Закир исә гаиләсендәге кимчелек өстенә шәхси кабахәтлекләре дә кушылган иде. Ул солдаттан бик бозылып, бер туктамый эчәргә һәм тартырга салышып кайткан, өстәвенә бик кызу һәм җиңел гакыллы вә тотнаксыз булуы халыкның бигрәк нәфрәтен җәлеп итә, бинаэн галәйһи[5] кызны да ерактан эзләргә мәҗбүр булына иде. Ямьсез төсе, бозык табигате, урынсыз усаллыгы халыкның «аңарга кызыңны бирсәң, ул кыйнап үтерер» диюенә сәбәп була иде. Шуңа күрә Закирга тирә-яктан кыз табылмады. Ерактан эзләргә тотындылар. Аларның колагына әллә кайдан Күлбашы авылы Нурый картның кызы барлыгы ишетелеп, шуңарга кул сузмакчы булганнар иде.

Турыдан-туры үзләре барып сораса бирмәячәкләреннән куркылганга, алар эшне Нурый картның мәхәллә имамы Фәрит хәзрәт аркылы йөртмәк булып, анарга мөрәҗәгать кылдылар. Аңардан Нурый картның кызы Гөлбануны Закирга сорарга үтенделәр. Фәрит хәзрәт үзенең иптәш мулласы өстеннән «патшаны сүкте» дип гариза биреп, Зариф картның ике углы шул дәгъвага шаһит булганга, Фәрит мулла яучылыкны өстенә алырга мәҗбүр булды.

Чөнки суд тиздән булачак... әгәр дә Фәрит хәзрәт яучылык кылмаса, Зариф ачу итеп аның угыллары шәһадәтләрен ташлаячакларына шөбһә юк иде. Эш бозылачак иде. Менә шуңардан курыкты да, Фәрит хәзрәт Нурый картның кызы Гөлбануны Закирга алу өчен яучылык кылды. Майлады, көчләде, үтенде. Ничек тә эшне Закир файдасына чыгарды.

Фәрит мулла Нурый картның каршында сүзе мәкъбүл[6] һәм ышанычлы бер хәзрәт булганга, хәзрәтебез, урынсыз булса да, сүз чыгарып, Зыяны яманлап,

---

[1] *Мәгълүб* — җиңелгән, аста калган.
[2] *Тәназыг* — низаглашу, тартышу.
[3] *Пислекләре* – шакшылыклары.
[4] *Тәмсил* — охшату, чагыштыру.
[5] *Бинаэн галәйһи* – шул сәбәпле
[6] *Мәкъбул* — яраклы, яхшы табылу.

Закирны мактап һәрьяктан мөстәхикъ[1] дип күрсәткәнгә, Нурый бабай каршы тора алмады. «Хатыннарның чәче озын булса да, гакылы кыска... алар берни дә белми... киңәш итсәң, белмәгән башлары белән эш бозалар», дип, хәзрәт Нурыйның истибдаден[2] хаклаганга, бер мәҗлестә үк вәгъдә булды. Гөлбануны Закирга бирергә сүз бирде, ныгытты. Рәсми яучы килгәнгәчә бу мәсьәлә Нурый белән Фәрит арасында сер тотылып, Гөлбанугa да, Фәтхиягә дә, башка һичкемгә дә белдерелмәде. Эшне рәсмиләштерү өчен Зариф карт тарафыннан яучы килде. Әле һаман Гөлбану һәм Фәтхия бихәбәр иде. Сөйләшелеп мәһәргә килештеләр. Мәһәр акчасын Нурый карт алды. Яучы китте. Менә шуннан соң гына алар хәбәрдар булдылар. Бу хәбәр, Гөлбануга да, Фәтхиягә дә яшен кебек тәэсир итеп, аларны изде... чәнечте, ватты.

Фәтхия карчык үзе Курайлыга якын бер авылныкы булганга, Зарифны да, Закирны да белә иде. Бөтен көче белән каршы торды, бирергә риза булмады. Кайтарырга тәкълиф[3] итте: «Харап иттең кызымны... бер пьянич[4] чуашка кеше кыз бирә микән?.. Кайтар... кайтар... зинһар,кайтар!.. — дип, кат-кат ялынды... ялварды. Еглады, ләкин муаффәкъ була алмады.

Васита хәзрәт булгач, акча да алынгач, үз авызы белән бер мәртәбә «бирәм» дигәч, хатыннар сүзенә карап, вәгъдә бозуны, үзе теләп эшләгән бер эшне хатын сүзенә карап сүтүне Нурый карт кабул итмәде. Еламагайлары әллә ни эшләсәләр дә, үзе дигәнчә булды.

Гөлбану үзе теле белән атасына әйтергә булдыра алмаса да, анасына үзен-үзе белми елап: «бармыйм... кайтарыгыз», дисә дә, кызының риза булмыйча көн-төн елаганын Фәтхия карчык Нурыйга әйтеп, Нурый моны үз күзе белән күрсә дә, һичбер йомшармады. Билгакес сүкте. «Лыгырдамагыз юкны... мин сезнең кадәрле белмим мени? Күп тавышлансагыз, барыгызны да йорттан таяк белән куып чыгарырмын... оятсызлар... Хатын башыгыз белән мин эшләгән эшне бозарга уйлыйсыз...»— дип, өсләренә мәкруһ[5] тавышы белән җикерде. Гөлбану, Фәрит мулланың кызы Нәфисә дусына елап, аның аркылы Фәриткә үзенең риза түгеллеген белдерсә дә, аннан да һичбер файда чыкмады. Һичкем аның мохтар[6] икәнен тасдыйк итмәде[7]. Аның күз яше кыйммәт дип, берәү дә игътибарга алмады. Гөлбану кайда караса да, үзенең өстенә төшкән бу

---

[1] *Мөстәхикъ* — хаклы, лаеклы.
[2] *Истибдад* — чиксез власть, деспотизм.
[3] *Тәкълиф* — көчләп кушу, боеру.
[4] *Пьянич* – (пьяница) - исерекбаш
[5] *Мәкруһ* — сөйкемсез, усал, ямьсез.
[6] *Мохтар* — ирекле.
[7] *Тасдыйк итмәде* — расламады.

һәлакәттән котылырга һичбер юл таба алмады. Ул өметсез вә мәхзүн[1] иде.

Халык телендә хәзердән ук Закирның мең төрле кабахәтлекләре сөйләшә башлап, бу турыдагы сүзләр аның йөрәгенә ук кебек кадалалар, шул вөҗүден агулыйлар иде. Ул изелде, җәнчелде. Күзе даими агар чишмә хәлен алып, көн-төн ул гүзәл күзләрдән алсу йөзен каплап энҗе бөртекләре түгелә иде. Ул һаман еглый гына иде. Ләкин бу яшьләр файда бирмәде. Эш Нурый дигәнчә булып, 40 сум, 7 күлмәк, ике шәл, камзул, бишмәт, бер пот бал вә бер туш иттән гыйбарәт мәһәр бәрабәренә Гөлбану Закирга бирелде. Туйга ун кеше килергә сөйләшелде. Туй көне, тәгаен ителеп, «өндәүгә» дә җибәрелде...

Тиздән туй булачак...

Ноябрьнең соңгы көннәре иде.

Кыш, үзенең ак кардан гыйбарәт кәфеннәре белән килеп, бөтен кяинаттан[2] хәятне алмыш, кәфенләмеш иде. Аның дәһшәте һәрнәрсәне дер-дер калтырата иде. Авыл халкы, башка һичбер кызык калмагач, җәйге ашлыкны сатып сыйлашырга, кунак чакырырга тотынганнар иде. Бае, ярлысы – берсе дә калмый кунак чакырганнар, бөтен авылда ду иттереп кунаклашу дәвам итә иде. Мулла, мөәззин вә могътәбәран[3] иртәдән кичкәчә өйдән-өйгә ашка, чәйгә йөрүдәләр иде. Күп кешеләр кыз бирә, углын әйләндерә, туй була, никяхлар укыла иде. Менә шул туйлар, кунаклар белән бер чорда Гөлбануның да туе булырга карар бирелеп, икенде алдыннан байтак халык туйны каршы алырга җыелган иде. Җилнең катылыгына, буранның шәплегенә карамыйча, Нурый картның ишек алдын, капка төбен халык сырган иде. «Гөлбану, ахрысы, касмак ашагандыр... туенда буран булды» диешеп, һәммәсе дә кодаларның килә торган ягына күз яганнар[4] иде.

Күп үтмәде: «Туй килә... туй килә...» дип, бик каты балалар кычкырыша-шаулый башлады. Авылның очыннан күмәк чаналар килгәне күренә һәм кыңгырау тавышы да ишетелмәктә иде. Халык ике якка тезелде. Дүрт чана белән туй һәйәте килеп, Нурый картның йортына керде.

Иң алдагы өлкән чанага аллы-артлы ике ат җигелгән, кыңгырау таккан, кучер утырган иде. Монда кияүнең атасы белән анасы, ягъни өлкән кодалар иде. Иң артта «аш чанасы» булып, анда күчкән-тулган аш, бер сарык һәм төенчекләр булып, фәкать бер малай гына утырган иде.

Уртадагы ике чанада кияүнең бер апасы белән җизнәсе, агасы белән җиңгәсе

---

[1] *Мәхзүн* — кайгылы, моңлы.
[2] *Кяинат* — бөтен дөнья, галәм.
[3] *Могътәбәран* — ихтирам ителә торган кешеләр.
[4] *Күз яганнар* – күз текәгәннәр, караганнар

иде. Халык боларны бик шау-шу белән каршы алып өйгә керттеләр. Кодалар ирләр өенә, кодагыйлар хатыннар өенә кереп урнашты. Кияү шул туй һәйәте белән килсә дә, гадәт буенча ул Нурый картның өенә төшмәгән, бәлки өндәүгә баручылардан Кәмалинең өендә иде. Ул, яхшы чанага бер ат җигеп, фәкать бер кияү егете белән генә утырган иде.

Халык хәзердән үк кодаларны һәм кияүне тәнкыйть итә башладылар. Кодаларның прастуйлыкларыннан көлделәр. Чөнки алар бик ярлы урыннарда да кодаларны тәкәллефле күреп өйрәнгәннәрдер. Кияү балакай Закир әфәнде хакында исә һәммә сүз һөҗү[1] вә көлкедән гыйбарәт иде: кайсылары «башы күккә тиярлек», ди. Икенче берәүләре «буе манара кебек», ди. Икенчеләре «чуаш күз», ди. «Шадра... кара... битен таракан ашаган... борчакка егылган... кашын мәче ялап бетергән...» кебек сүзләр халык арасында сөйләнә иде. Һичкем мактамады.

Бар да яманлап, Гөлбануны кызгандылар.

«Авылда бер кыз иде, әрәм иттеләр», диештеләр.

* * *

Кайсы кешеләрдә туйдан ун-унбиш көн элек кода белән кодагый килеп никях укытылса да, Нурый карт кабат-кабат мәшәкатьләнәсе килмәгәнгә, никяхны туй көнендә генә булдырырга шарт кылган иде. Туй килеп 2—3 сәгать үткәннән соң, дәгъват буенча, мулла, мөәззин, күрше-күлән вә могътәбәран һәммәсе никях мәҗлесенә җыелды... Кеше бик күп иде. Чит авылдан килгән кунаклар һәм кодалар да бар иде. Өйнең сәке һәм сандыклары алынып, идәнгә хәзерләнгән мәҗлескә халык аякларын бөкләп түгәрәкләнеп утырганнар иде. Иң түрдә Фәрит хәзрәт, Салях мулла, болар чалма-чапаннан булып, белмим никтер, йөзләре бик шат иде. Аларның ике ягында Нурый картның кодалары булып, башкалар да дәрәҗәсенә күрә урын алганнар иде. Тыгыз һәм тарлык иде. Кеше килүе тукталды.

Нурый карт «кирәкле кеше калмасын» дип, халыкка тагы бер кәррә күз йөртеп чыкты да, Фәрит муллага карап: «Хәзрәт, киләсе кеше бетте... укысагыз да ярар инде»,— диде. Хәзрәт дәхи ачылды, күтәренке тавыш белән: «Алайса укырбыз... ике кеше чыгып кыздан ризалык сорасыннар»,— диде, үзе елмайды. Нурый картның ишарәсе белән ике мут кына кеше чыгып киттеләр. Болар икенче өйдәге Гөлбануга барып ризалык сораячаклар, имеш. Хәзрәт тә, Нурый да, халык та боларның нишләп керәчәген, сорамый кереп «сорадык... риза», диячәкләрен беләләр иде. Чөнки гомер буена шулай алдашканнар.

---

[1] *Һөҗү* — мәсхәрәләү.

Теге ике кеше чыктылар да, берсе ишек төбендә торып, берсе хәляэга[1] барып берничә минут үткәрделәр. Тыштан керә башлагач, берсе иптәшенә: «Безгә гөнаһ булмасмы?» — диде. Икенчесе, бөтенләй юкка санап: «Ни булсын, ул бит бөтен илдә шулай»,— диде дә, кереп киттеләр. Кыздан сорау түгел, өенә дә, янына да кермәделәр.

Алар керүгә хәзрәт: «Нихәл, ризамы?» — диде.

«Риза, хәзрәт, риза»,— диделәр. Мулла дәхи азрак көлде. Ике ирнең шәһадәте белән ризалык сабит[2] булганнан соң, Фәрит мулла Зариф, картка карап:

— Кияүнең вәкиле кем? Сезме?— диде.

— Әйе, без булабыз.

— Ярый алайса,— диде дә, мулла әфәнде Нурыйга карап:

— Кызың Гөлбануны... сум мәһәр могаҗҗәл[3]... сум мәһәр мөәҗҗәл[4] бәрабәренә Зариф угылы Закирга хөсне[5] ризаң белән бирдеңме?

Нурый йомшаграк тавыш белән:

— Бирдем.

Мулла әфәнде Зарифка карап:

— Гөлбану бинте Нурулланы шулкадәр мәһәр бәрабәренә кабул кылып алдыңмы?

— Алдым.

Сөаль вә җаваплар өч кәррә тәкрар ителде. Бисмиллаһ хәмед[6] белән никях хөтбәсе укып дога кылынды. Муллаларга өчәр сум, мөәззингә бер сум сәдака җыелды. Дәфтәргә гакыйд[7] никях шәһадәт[8] язылып, ике шаһитның берсе сәнәк тамга, икенчесе көрәк тамга салды. Бу аларның имзасы урынына каим[9] булып, язу белмәгәнгә шуларны салганнар иде. Эш тәмам... булды. Халык арасында «Алла бәхет бирсен... мәхәббәтле булсыннар» догасы әйтелмәктә иде. Кечек бер табак белән шикәр, бал вә суның тәркибеннән[10] ясалган ширбәт китерделәр. Һәркем чынаякка салып өч кәррә йотты. Тәбәррекән[11] битенә, күзенә, кашына

---

[1] *Хәляэ* — буш урын.
[2] *Сабит* — шиксез, ачык.
[3] *Могаҗҗәл* — ашыктырылган.
[4] *Мөәҗҗәл* — кичектерелгән.
[5] *Хөсне* — күркәм, яхшы.
[6] *Хәмед* — мактау, шөкер итү.
[7] *Гакыйд* — сүз беркетү, договор.
[8] *Шәһадәт* — таныклык.
[9] *Каим* — терәк.
[10] *Тәркиб* — терәк.
[11] *Тәбәррекән* — кадерле дип санау.

сөртте.

Ашлар чыгарыла башлады. Иң әүвәл кодалар тарафыннан китерелгән-күчкән ашларны — ләвеш, билдәмә вә казылыкларны бусы фәләннеке, бусы фәләннеке дип атап дога кылганнан соң, кабат кайтардылар.

Соңра Нурый картлар тарафыннан хәзерләнгән ашларны чыгарып, ит, шулпа, бәлеш белән халыкның корсагын туйдырып, никях мәҗлесен тәмам иттеләр. Гөлбануны Закирга бик мөкәммәл рәвештә багладылар. Шәһадәт биреп кайд[1] иттеләр. Мәхкәмәи вөҗдан[2] бу урында бик кабих җинаять таба. Хокукы бәшәр вә ихтияры бәшәргә[3] бу дәрәҗәдә хилаф[4] бер эшне имам әфәнденең белә торып та дәвамән иҗраэ кылуын[5], Шәһадәтнең ялганлыгы, кызның ризасызлыгы, ап-ачык мәгълүм була торып та, вәрәсәтел әнбиядәнмен[6] дәгъва иткән затның күз йомып дәфтәргә кайд итүене бик фахиш гамәлдән саный... Каты һәм ачы газап тиеш күрәдер.

Ләкин имам әфәнде үзе дә халкы кебек сукыр булганга, аның да вөҗданын май каплаганга, бу фахиш җинаятьтән тартынмады. Һәр ел берничә дистәсен эшли... Үз теле белән даимә харамга бисмиллаһи хәмед көфер дип сөйләсә дә, бу урында ул сүзгә караганда үзенә көфер төшкәнне сизми, игътибар кылмый... чирканмый иде.

V

Никях укыган чакта Закир кияү, бу өнемме, төшемме дип шатланып, тизрәк кыз янына керергә ашыгып, Кәмали өендә утыра иде. Никях укылып бетеп, гакде никях вә шәһадәт язылуга тиз үк килеп Закирдан сөенче алдылар. Ул арада атлар да килгән иде. Чаптырып алып Нурый картның йортына китерделәр. Халык дәхи дә байтак җыелган иде.

Кышның салкын чагы исә дә, гадәт буенча, зөфаф өчен урын келәттә хәзерләнгән иде. Бу асылда ашлык келәте булып, аның бер ягын тәмам бушатып, тазартып шунда чаршаулар корылган иде. Бер сәке, бер өстәл һәм берничә урындыклар куелып, сәке өстендә кыз белән кияү өчең ятаклык урын салынган иде. Гөлбануны киендереп, ясандырып никяхтан соң шул келәткә китерделәр. Ул үзенең нишләгәнен, кайдалыгын да белми иде. Һушсыз кебек иде. Елап башы да каткан иде. Үзе сөйли дә, бер эшне рәтләп башкара да алмый иде. Тавышы калтырый иде. Аны идарә вә кияүне каршы алу өчен янында

---

[1] *Кайд* — беркетү, теркәү.
[2] *Мәхкәмәи вөҗдан* – вөҗдан хөкеме
[3] *Хокукы бәшәр вә ихтияры бәшәргә* – кеше хокукы һәм кешенең ихтыярына.
[4] *Хилаф* — ярамаган эш.
[5] *Иҗраэ кылу* — эшкә ашыру.
[6] *Вәсәрәтел әнбиядәнмен* — пәйгамбәрләр нәселеннәнмен.

берничә җиңгә тора иде.

Бик каты өч кәррә мылтык атылуы кияүнең капкадан керүеннән хәбәр биреп, ул арада чаж-чож килгән чана тавышы зөфаф өчен хәзерләнгән шул келәт алдына кияүнең килеп җитүен белдерде. Ах, хәзер Гөлбану мең бәла белән генә егылып китүдән үзен саклый алды. Йөрәге ярылырга җитешә, суга... Үзе калтырый, каушый, әллә нишли иде. Кияү ишеккә килде. Ишек бикле иде. Аны ике малай бикләп тотып кияүдән «ишек бавы» — акча сорадылар. Унар тиен бирде дә, ишек ачылып кияү келәткә керде. Аның белән бергә күп ирләр дә кергән иде. Кайсы идәнгә, кайсы югарыга утырып дога кылдылар да, мәхәббәт теләп ул кешеләр чыгып киттеләр.

Келәттә ялгыз кияү дә кыз вә берничә җиңгә калды. Гөлбану әле һаман күрешмәгән иде. Аны бер җиңгә алып чыкты, күрештерде. Бичара Гөлбану ни күрсен: матур йөзле, сөйкемле Зыяга барырга дип өметләнеп йөргән кешегә бик озын буйлы, кара шадра йөзле, анда бер, монда бер мыеклы, өстенә җилән киеп билбау бәйләгән, аягына солдат итеге кигән князе Закирны күреп, әүвәлгедән дә яман каушау, калтырау, тирләү белән күреште. Закир аның маңлаеннан суырып үбеп, соңра ике рәкәгать намаз укыды.

Чәй бөтенләй тәмле ашамлыклар белән хәзерләнгән иде. Эчәргә утырдылар. Закир белән Гөлбану янәшә булып, бер җиңгә чәй ясады. Закир берне эчте дә каплады. Никадәрле кыстасалар да, кабат эчмәде. Коймакка һәм өч җиңгәгә Закир 20шәр тиенлек тәңкә салды да, чәйне алдылар. Җиңгәләр чыгып, ялгыз Закир белән Гөлбану калды.

Келәт ягылмаганга, әлбәттә, бик салкын иде. Шулай да чишенми яту мөмкин булмаганга, Гөлбану Закирны чишендерә башлады. Юри табылмасын, чишә алмый азаплансын өчен Закирның билбавы бик чобалтып, очлары яшереп бәйләнгән иде. Гөлбануга аны чишү бик читен булды.

Һәр икесе күлмәккә кадәрле чишенеп беткәннәр иде. Закир үзенең каты һәм озын кулы белән Гөлбануны биленнән кочаклап алып, кечек авызы белән иреннәреннән суырып үбеп яткырды. Яттылар...

Закир фәүкыльгадә мәмнүн[1] иде. Хатын табудан гаҗиз булган озын буйлы вә кара шадра Закирга Гөлбануның мамык кебек йомшак вә саф тәне, кайнар кочагы, кызыл ирене белән кечек авызы Закир төшендә дә күрмәгән җәмал вә нураниясе[2] бу салкын келәттәге сәгатьләрне «оҗмах хәяте» ясамыш иде.

Закирга шулай хис кылынды. Ләкин Гөлбануга бөтенләй башкача тәэсир

---

[1] *Фәүкыльгадә мәмнүн*— гадәттән тыш канәгать, шат.
[2] *Җәмал вә нураниясе* – гүзәллеге һәм күркәмлеге

итмеш иде. Халык сүзе белән үк күңелендә мәнфур[1] урын алган Закир үзенең колга кебек озын буе,кап-кара шадра, кашсыз вә чобар йөзе белән күренеп, агач кебек куллары белән кысып, сөйкемсез иреннәре белән үбә башлагач, Гөлбануның күңелендәге нәфрәт вә кәраһәт[2] бигрәк артты. Иң әүвәлге ятуда ук ул чирканды, җаны да, тәне дә тартылды.

Бөтен вөҗүде бизенә, әллә ни якынаясы килми иде. Авыр иде. Бусы бер бәла булып, эчендәгесен яшерергә, яраткан рәвешчә мөгамәлә кылырга мәҗбүр булуы аны бигрәк изде. Шулай булса да шул мөгамәләне мәҗбүр күрде. Ул эчендәге нәфрәтне яшереп көләч йөз бирергә, кулын кысарга көчләнә, үбәргә тырыша иде. Ләкин һичбере теләп түгел иде. Закирның кулын кысу аңарга боз тоткан кебек салкын тоела иде. Көлүе дә җан белән түгел, бәлки мәҗбүрияттән вә җәгъли[3] генә иде. Ул көлгән иреннәрнең астында «мин синнән нәфрәтләнәм» дигән бер мәгънә бар иде. Үбешүләр исә әллә нинди тәэсир итеп, бөтен тәнне чиркандыра, теге Зыя белән булган үбешүләргә бөтенләй нәкыйз[4] иде. Әгәр мөмкин булса, үбешкәнән соң төкереп ташлар иде.

Менә шул зөфаф булды. Кич үтте.

* * *

Кичәге яшь кыз бүген таңга хатын булып керде. Аның «кызлык чаклары» дәхи бер кәррә килмәс шарты белән видаг итеп[5], бу кич аларга хәтимә[6] бирде. Ул хәзер иректе кыз түгел, бәлки кеше хатыны иде. Аңарга бер хәят видаг итеп, икенче бер хәят башланган иде.

Бу кичә аның гомерен бөтенләй аерым ике кыйсемгә бүлмеш иде. Аның кызлык хәяте үтеп, хатынлык хәяте килмеш иде. Гөлбануның шул яңа хәятне тәбрик өчен диикме, әллә юкса үткән хәят өчен тәгъзия[7] өчен диикме? Кайсы өчендер инде... таң атуга күрше-тирә вә ага-эне малайлары зөфаф булган келәтнең тирәсен сырып алып, «җизни пәке бир» дип, ишек дөбердәтә башлаганнар иде. Закир үзенең бу кайнишләренең сораячагын белгәнгә, 4–5 тиенлектән байтак пәке алып килгән иде. Беткәнче шуларны өләшеп, җитмәгәннәренә конфет, прәннек вә акча бирделәр. Алар бетте. Өйләгә таба тагы шул күрше-тирә, ага-эненең кечкенә кызлары килеп, нечкә тавышлары белән: «Җизни, бүләк бир», – дип кечкенә куллары белән шык... шык келәт

---

[1] *Мәнфур* — җирәнеч.
[2] *Кәраһәт* — чиркану.
[3] *Җәгъли* — ясалма, чын түгел.
[4] *Нәкыйз* — капма-каршы.
[5] *Видаг итеп* — хушлашып, саубуллашып.
[6] *Хәтимә* — тәмам итү, нокта.
[7] *Тәгъзия* — юату, кайгырмаска өндәү.

ишеген сугарга тотындылар.

Боларга дистәсе 10 тиенлек көзгеләр, сабыннар, кершән һәм иннекләр алып килгән иде. Шуларны тараткач, алар да китте. Бу бүләкләрнең бераз яхшырак вә кыйммәтлерәкләре дә булып, туйдан соң Гөлбану иптәшләрен җыеп, «бүләк мәҗлесе» ясау мәҗбүри булганга, аларны алып калганнар иде.

* * *

Туй гомумән караганда яхшы үтте. Авылда кунак чоры булганга, кода-кодагыйлар иртә таңнан алып төнге сәгать 12ләргәчә ашта да чәйдә генә йөреп үткәрделәр. Бәгъзе бер туйлардагы кебек үпкәләшүләр, бозылышып кайтып китүләр берсе дә булмады. Рәсми сурәттә эчү-исерү дә булмады. Фәкать Гөлбануның агалары гына яшь кодаларны аулаклап, ак чәй белән кунак иткәләделәр.

Дүрт көн торып бишенче көнне өйләдән соң туй китте. Гадәт мәҗибенчә, Закир да үзенең кияү егете белән бер атка җиккән чанасына утырып иң арттан шылды. Уңайсызланырлык эшләр булмады. Фәкать кияү җиккән ат белән Зариф картның төпкә җиккән бер атының ялын һәм койрыгын бөтенләй кырып яп-ялангач калдырулары гына бераз кәефләрен бозды. Атлар бөтенләй ялсыз һәм койрыксыз калганнар иде. Моның кемнән икәнен ачык белә алмадылар. Исбат ителмәде. Моны эшләүче Зыя иде. Ул үзе алырга йөргән кызны алган өчен үчегеп шулай кылган иде.

VI

Туй үткәнгә дүрт көн булган иде. Атнакич кияүләрнең килүе гадәт булганга, Гөлбану урам як тәрәзәсеннән карап Закирның килүен көтә иде. Ул бүген, әлбәттә, киләчәк иде. Башка кызларга кияүләренең килүе бер сәгадәт булып, дәрт вә иштиһа[1] белән көтсәләр дә, Гөлбану бик күңелсез вә кәефсез көтә, авыр, басынкы һәм мәгълүб тора иде. Өстендә бер йөк бар төсле иде. Аның йөзе бик аяныч булып, «мин теләмәгән эшкә көчләндем» дигән мәгънә чыккан иде. Зыяга барам дип шатланып йөргән заманда аның башына килгән бу тәмсез инкыйлаб[2] хакында хәйран булып... аптырап ни дияргә белми утыра иде. Ул уйлана иде... яшьтән бирле тик яткан зиһене хәзер тәфәккер[3] хезмәтенә башлаган иде. Аның уйлары гомумән тәмсез... көенечле... изтыйраблы[4] иде.

Сәгать үткән саен бу уңайсызлык арта бара. Закирның тиздән килеп сөя, үбә, кочаклый башлавы күз алдына килеп аны изә иде. Әгәр ихтыярында булса, ул

---

[1] *Иштиһа* — теләк.
[2] *Инкыйлаб* — асты өскә килү, үзгәрү.
[3] *Тәфәккер* — фикерләү, уйлау.
[4] *Изтыйраблы* — интегүле.

көтмәс, илтифат та итмәс иде дә, ләкин кияүгә чыгып капка ачып каршы алмау зур үпкәгә сәбәп булуы мәгълүм булганга, мәҗбүри көтә иде. Ерактан Закирның килгәне күренде. Закирның ерактан күренүе Гөлбануның нәфрәт хисен кузгатып, аның авызыннан ачу вә нәфрәт белән шул сүз чыкты:

— Хәерсез!

Тиз генә сикереп торып көзгегә карады. Күз яшьләре аның кершәнен азрак бозган иде, төзәтте дә, калфагын иплəп, каршы чыкты. Капка ачып кертеп, тагы шул зәфаф булган келәткә керделәр. Закир ике кич кунганннан соң шимбә көн кайтып китте.

Шул вакыттан башлап җәй уртасынача Закир шул рәвешле һәр атнакич[1] килеп икене куна да, шимбә көн кайтып китә иде. Бу моттарид[2] вә даими булган бер йөреш иде. Бу кияүләп йөргән чакларда аңарга фәүкыльгадә хөрмәт ителә иде. Ат җигү, тугару түгел, киендерү-чишендерү дә Гөлбану өстендә иде. Аны ифрат дәрәҗәдә иркә һәм кадерле тоталар, аш-су, сый-хөрмәттән Фәтхия әбинең дөньяда белгән ни нәрсәсе бар исә, һәммәсе Закирга хәзерләнә иде. Чөнки шулай итмәгәндә, кияүнең, үпкәләп, икенче атнада килми калуы, халык каршында оятка төшерүе ихтимал иде.

Берничә айларгача Закир шул келәттән чыкмады. Һичкемгә кунакка, ашка-чәйгә йөрмәде. Туры шул келәткә килеп керә, җигелгән атка чыгып утыра гына иде.

Фәтхия әби белән Нурый картлар да аңарга өч айдан соң гына күрештеләр. Язга таба инде һаман келәттә бикләнүне ташлап, чыга, йөри башлады. Күрше-тирәгә Гөлбану белән парлап та, бабасы Нурый карт белән дә кунакка баргалый торган булды.

VII

Шул елның 3 июль көне иде.

Табигатьнең дүрт фасыл арасында артыграк дикъкать вә мәһарәт сарыф итеп вөҗүдкә китергәне матур җәйнең дә иң күңелле вә иң хозур бер чагы иде. Таулар, болыннар, һәм яшел үлән белән капланып, аллы-гөлле, кызыллы-сарылы чәчәкләр белән зиннәтләнгән иде. Ашлык басулары, бөтенләй күгелҗем игеннәр белән капланып, бик моң гына дулкынланып торалар иде. Җәйнең бу җәмалына гашыйк булып ерак мәмләкәтләрдән килгән сандугачларның сайрашуы адәмнәргә җан вә дәрт бирә, рухларын голүләндерә[3] иде. Һәрнәрсәгә хәят биргән кояшның яктылыгы һәм эсселеге бу көннәрдә гүзәл рәвешчә тәэсир

---

[1] *Атнакич* – пәнҗешәмбе.
[2] *Моттарид* — эзлекле, тәртипле.
[3] *Голүләндерә* — күтәрә, дәртләндерә.

итеп, кяинатта гомумән күңелле бер хәят башланган иде.

Озын кыш буена салкын вә бураннан йөдәгән адәмнәр җәйнең бу нигъмәтләренә рәхәтләнеп, акрын гына дулкынланган игеннәргә карап шатланалар иде.

Һәрнәрсәдә, һәр җирдә хәят, дәрт вә рух әсәре сизелә, кешеләр башка вакытта булмаган хозур, рәхәт, шатлык хис кылалар иде. Табигый булган бу шатлыклар, бу хозурлар өстенә авыл халкы үзләре тарафыннан да шатлык вә рәхәтләр кушып, бик күңелле бәйрәм — кыз озату, килен төшерү бәйрәме итәләр иде. Каты кышның дәһшәтеннән калтырап, яз чыккач сабан, сука, парна[1], утау хезмәтләре белән йончып беткән егетләр, ирләр, балалар, киндер сугып, тегү тегеп өйдә үткәрүдән ялыккан кызлар һәммәсе эшләрен ташлаганнар, бер атнадан бирле шулай бәйрәм ясыйлар иде. Инде бер-ике көннән бу бәйрәм бетеп, һәммәсе дә бил сызганып печән, урак хезмәтләренә керешүләре мәгълүм булганга, бу бәйрәм аларга елында бер генә килгәнгә, бик тансык, бик ганимәт иде. Авыл арасында байтак ук кунаклар, мәҗлесләр дә бар иде. Халык гомумән эшсез иде.

Кемнең кызы китсә, кемгә килен төшсә, шунда җиткән егетләр, җиткән кыз һәм балалар һичберсе калмыйча җыелалар иде. Бу өченче июль көнендә Гөлбану китәчәк булганга, нәүбәт Нурый картның йортына җыелырга җиткән иде.

Өйләгә таба кызыллы-сарылы күлмәкләр, матур шәлләр дә калфаклар кигән авылның кара кашлы сөйкемле туташлары белән Нурыйның йорт һәм өй эче зиннәтләнә башлады.

Якынрак кызлар Гөлбану тирәсендә, башкалар йорт алдында торып, шәл астыннан гына егетләрне күзлиләр иде. Егетләр дә бик күп булып, алар да матур гына киенгән иде. Берничә арбага Гөлбану һәм иптәш кызлары вә егетләр төялеп, гармуннар уйнап, ун чакрым кадәрле яланны әйләнеп керделәр. Бусы Гөлбануны үзенең үскән сахраларына видаг иттерү кабиленнән иде. Бүген Гөлбану үзенең кызлыгына тәмама хәтимә биреп, туган иленнән аерылачак булганга, бик бетеренгән иде. Һаман еглый, үкси иде. Еглау гадәте озатылган һәр кызда да бар... ләкин бигрәк мәнфүр күргәнгә, Гөлбануның еглавы дәхи башка, дәхи моң иде.

Ул бүген берни карый, башкара алмый иде. Өстенә дә кеше ярдәме белән киенә иде. Закир һәм Гөлбануның агалары исә бик ашыгып-ашыгып придан булып барачак нәрсәләрне сандыкка тутыралар, киезгә урап бәйлиләр, ни дә

---

[1] *Парна* – каты басу.

булса хәзерләнәләр иде. Придан күп иде: сәгать, көзге, 12 сумлык самовар, җиздән тас-комган, дюжинасы белән чынаяк вә чәй әсбабы, кашык, тарелка, һәммәсе киҗе вә мамыктан Гөлбану кулы белән сугылган әгъла 12 ашъяулык, 30 сөлге, 50 салфет, бик өлкән һәм бик гүзәл чүпләнгән чаршау, 12—13 күлмәк, чолгау, киез, өйдә сугылган яңа мода палас, ике зур сандык... илх[1] кебек нәрсәләрдән гыйбарәт булып, болар зур ике сандыкка тутырыла, анда салу мөмкин булмаганны яхшы итеп урап арбага шул көенә салына иде. Бу приданнар өчен махсус ике арба бара, аларга да Гөлбануның агаларының угыллары утырачак иде. Картлар өйләдән чыкты.

Аш-чәй үтте. Дога кылынды да, еглаганын яшерергә теләгән кебек, Гөлбануның битен бөтенләй үк җилән белән каплап алып чыктылар. Атлар һәммәсе дә җигелгән, беткән иде. Гөлбануны кияүнең җигеп килгән өлкән көймәсенә утырттылар. Көймә яхшы иде. Аңарга өч ат җигелгән, кияүнең алып килгән кучеры утырган иде. Ул кучерга Гөлбану тарафыннан биленә әгъла сөлге бәйләнеп, аның кып-кызыл очлары салындырылган иде.

Гөлбану, Закир, кучер һәм арттагы арчилар[2] бар да утырганнан соң, авылны чыкканчы атларны тотып озату өчен утырган үткен татар егете күтәренке вә мәһабәт тавышы белән: «Эй...!» диде. Дилбегәләрне какты. Атлар кузгалып капкадан чыктылар. Иң алдан көймә, аның артыннан өч арчи: икесе Гөлбануның агалары, берсе әҗнәби[3] булып, һәммәсе икешәр ат җигеп хатыннары белән утырганнар иде. Иң артта приданнар белән тулган ике сандык арбасы иде.

Капкадан чыгуга атлар бик гайрәт белән кузгалып, аллы-артлы алты арба тузан туздырып бик кызу чаптырып киттеләр. Өй һәм йорт эче тулган, бөтен урамны каплаган халык диңгезе селкенеп һәр якка «кыз китә... кыз китә... кыз...» дигән тавышлар чыга... шау-шу... тавыш-кычкырыш... көлү... әллә ни эшләүләр башланды. Малайлар кая басканны белми әллә нинди шатлык килгән кебек сикерә... чаба... дулый... «ау... ай... һай-һай» кычкыралар, һәркем үз юлын алып, халык тарала... юнәлә башлады.

Гөлбану китте... яңа дөньяга керә.

VIII

Гөлбану кимәгә[4] утырып Нурый картның йортыннан атлар кузгалган заманда Курайлы авылының халкы Насрый мөәззиннең кызын озатып килен

---

[1] *Илх* — һәм башкалар.
[2] *Арчилар* – кияүгә чыккан кызны кияү ягына озатып баручылар.
[3] *Әҗнәби* – чит кеше
[4] *Кимә* – бөркәүле арба (кибитка).

төшерү өчен Зариф картның өенә, йорт тирәсенә җыела башлаганнар иде. Авылларның кыз озату, килен төшерү бәйрәмнәре бер чорда булганга, монда да бәйрәм, монда да шулай эш ташлап азрак ял итү, кунаклашу хөкем сөрә, монда да җыелышлар була иде.

Монда да кунаклар, мәҗлесләр бар, монда да шулай кыз озату, килен төшерүләр дәвам итә иде. Насрый мөәззиннең йортыннан халык дәрьясы агып Зариф карт йортына килде. Килен төшерүнең әһәмияте кыз озатуга караганда алдарак тотылганга, халык бик күп иде.

Авылда егет, кыз, бала, исемләнгән һичкем калмаган, ирләр, хатыннардан да күп кеше килгән иде. Өй эчләре, йортның өй буйлары шул хатыннарның аллы-кызыллы, сарылы төсле киемнәре белән бик матур рәвештә күренә иде. Егетләр, ирләр исә капка буйларында, урамнарда кара бүрек, итек һәм казакилар киеп, карачкыл бер манзара тәшкил итәләр иде. Һәркем имкяны булган дәрәҗәдә матур вә гүзәл киенгән, ясанган, хосусан кызлар бик тырышып киенгәннәр иде. Фәкать балалар гына садә булып, аларның киенүдә, бизәнүдә кайгы юк, шулай ук егетләр күзләү, кызлар күзләү белән дә эшләре юк иде. Алар һаман уйныйлар, сикерәләр, кычкыралар гына иде. Үзара уйнап арганнан соң шунда җыелып бөтен өй, йорт, азбар һәм урамны каплаган халык белән уйный башлыйлар иде.

Авылның очыннан бер арба күренсә яки бөтенләй юкка да «килен килә!.. килен!» дип кычкырып йорт тирәсендә җыелган халыкны кузгаталар... алдыйлар иде. Әгәр дә халык боларга алданып кузгалса, урамга чыкса, алдый алганнары өчен дәхи бер дөнья тутырып шатланып кычкырышалар... шаулыйлар иде, көләләр иде. Берничә мәртәбә алданганнан соң дәхи бер мәртәбә төрле яктан, ләкин бик чынга охшашлы «килен килә!.. килен килә!..» дигән тавыш күтәрелә иде. Бу тавышның кәйфияте [1] дөреслегенә шәһадәт биргәнгә, халык ихтыярсыз ышанып, өй һәм йорт вә азбарга тулган адәмнәр бөтенесе шау-шу, кычкыру белән урамга чыгып, килен киләчәк якка карадылар. Вакыйган, киләдер шул. Бөтен күзләр атларга юнәлде.

Ерак җирдән бик кызу каулап килгәнгә, атлар бик ялыккан иде. Шулай да сер бирмәделәр, бик шәп килеп җиттеләр. Бөтен урамны тыгызлап каплаган халык диңгезе Муса таягы белән суккан чактагы кебек ике якка ярылды[5*]. Уртадан атлар чаптырып керделәр.

Кимәне азбар ягыннан уратып китереп болдырга туктатты. Гөлбануны Закир кимәдән төшереп култыклап өйгә кертте. Ул моңарчы күрмәгән, белмәгән

---

[1] *Кәйфияте* —рәвеше.

кешеләр вә ят йортлар эченә аяк басты. Гөлбану кереп китүгә егетләр төрле яктан: «сөзмә чыгарыгыз... сөзмә», дип кычкырып та бетмәделәр, өлкән ике табак сөзмә чыгып килде. Халыкның җанлы вакыты менә хәзер башланды. Елгыр егетләр, сөзмәнең чыгуын саклап торып, кулларына бик күп сөзмә алдылар да, халыкны куып-куып буярга, агартырга тотындылар. Монда фәкать кызлар имин иде. Башкалар һәрбере азмы-күпме сөзмә эләктереп, бик кызулап бер-берсен буяшырга керештеләр. Халык йөгерә... куа... кача... кем туры килсә, шуңа буйый, битне, башны, киемнәрен сөзмә агартып бетерә... иде. Һәркемдә сөзмә... Һәркем буйый., буяла... кычкырыш... шау-шу... «тот»... «тот» тавышлары чыга... качалар... егылалар... кайбер балалар егылып җылый башлыйлар... әлләниләр була иде.

Егетләр, ирләр һәм балалардан буялмаган кеше калмады. Күбесе катык мичкәсенә тыгып алган кебек баштанаяк сөзмәгә буялып ап-ак булган иде. Байтак заман шул рәвешле шау-шу... кычкырышу... йөгерү... куу... качу... чабу тоту... егылу... еглау белән ду китереп җенләнеп буяшканнан соң, икенче берәүнең килене төшәчәк иде, шунда киттеләр.

* * *

Гадәт буенча, Закир Гөлбануны култыклап керткәннән соң килен күрү өчен өйгә шыгрым тулган кызлар, җиңгәләрдән бер кыйсме белән Гөлбану чәй эчте. Чәйдән соң гел кызлардан гына гыйбарәт бөек бер «һәйәт»[1] Гөлбануны су юлы күрсәтергә алып бардылар. Ул шул һәйәт белән бергә барып көянтә белән су китерде. Судан кайткач киемнәрен салып, беләген сызганып, алъяпкыч ябып, «килен камыры» басты. Аннан соң аш пешерү, чәй кую, сыер саву, мунча ягу кебек эшләр аңарга берәм-берәм тезелде. Ул шул көнне үк күптән шул йортта торган бер хатын кебек хезмәткә тотынды. Чөнки килениә шулай тиеш иде.

Иртә белән арчиларга беленне дә үзе пешерде. Хасил: арбадан төшеп чәй эчү белән бөтен гаилә хезмәтенә җигелеп китте. Хатыннарга гаид[2] авыл җирендә ни эшләр бар, һәммәсе аңарга тагылды.

Чөнки яшь киленгә шулай тиеш иде.

IX

Киленлек Гөлбануның тормышына һәр яктан бик зур үзгәрүләр бирде. Ул чынлап ук яңа тормышка, яңа дөньяга кергән иде. Яшь килен булганга сыер саву, аш-чәй хәзерләү, суга бару, мунча һәм өйләргә ягу вә кер юу кебек йорт эшләре аңарга гаид булган кебек, урак, печән, утау һәм ашлык сугу, әвенгә чыгу кебек иген эшләренең дә һичбереннән котылырга имкян юк иде. Бу

---

[1] *Һайәт* – делегация
[2] *Гаид* – караган, тиешле

эшләрнең байтагын ул кыз чагында да эшли иде.

Ләкин андагы эшләү белән хәзергесе арасында зур аерма бардыр: ул анда иркә һәм хуҗа иде. Арзулары[1] табыла иде. Ә монда исә үзе икенчеләрне иркәләргә мәҗбүр. Ул анда ялан, иген эшен эшләгән чагында йорт эшенә һич катышмый иде. Иртә торуга, кич кайтуга аш-чәй хәзер була иде. Ә монда иртә белән эшкә киткәнче сыер савып чәй хәзерләргә, кич кайткач дәхи шулай эшләргә мәҗбүр иде.

Кыш көне әвенгә чыгу, 60—70 бәрәнне имезү кебекләр дә аңарга киленлекнең арттырган хезмәтләреннән иде. Әүвәлгечә киенү-ясанулар кайда?!. Ул хәзер күлмәк юарга да чак кына вакыт таба иде.

Өлкән йорт, җәмәгать вә мал күп булып, шулар аның тынын бетерә иде. Кыз вакыттагы уен-көлкеләр, тауга чыгып, кунарга җыелып музыка, җыр вә биюләр белән кәеф ачу, тула басу, каз җуулар кебек күңелле эшләр һәммәсе, Гөлбануга видаг итеп, ул аларны күрү түгел, хәзер уйларга да вакыты, имкяны юк иде.

Кыз вакыттагы хозур вә сәгадәттән ни бар, һәммәсе беткән, башкасын ни әйтергә, көләч йөз дә калмаган иде. Җылы вә тәмле сүз дә юк иде. Хәзерге хәле белән кызлык чагын чагыштырып караганда кызлык — хөрлек, киленлек — коллык диярлек иде. Аңарга һичбер илтифат, игътибар юк, яшь килен булгач, ул хокуксыз... Һәркемнән түбән , һәркемгә мәхкүм[2] иде. Һәркем аңарга әмир, хаким була, һәркем аны җиңә һәм җигә иде. Кыз чагындагы наз вә иркәлекләрне ул хәзер төшендә дә күрә алмый иде. Бу йортта аңарга мәлҗәэ[3] булган һичкем юк иде... Аның аяныч хәле һәм күз яше бирәүгә дә кыйммәт түгел... берәүнең дә мәрхәмәт хисен уятмый иде. Еглаганын күрсәләр, аңарга бик залимәнә тавыш белән:

— Сидермә күзеңне!.. — дип кенә куялар иде. Ул һәркемне үзенә дошман, үзенә залим дип күрә иде. Наз вә кадердә генә үскән кызга дәфгатән[4] шундый кешеләр эченә төшү, әлбәттә, авыр иде. Ул һәркемнән бизар[5] иде.

Гөлбануга хуҗалык, хакимлек иткән, күбрәк вакыт җанны газаплаган кеше — ире Закир белән кайнанасы Сабира иде. Сабира... бу зәһәрле... гыйфрит һәрвакыт Гөлбануның җәрәхәтенә тоз сибеп кенә тора иде.

Үзе табгандә[6] каты күңелле, таш бәгырьле, тәрбиясез булып, гадәттә кайнаналарга бирелә торган хокук аның табигый булган бу сыйфатларын дәхи

---

[1] *Арзу* — теләк, омтылыш.
[2] *Мәхкүм* – буйсынырга тиеш.
[3] *Мәлҗәэ* — сыену, котылу.
[4] *Дәфгатән* - көтмәгәндә
[5] *Бизар* — аптыраучы, интегүче.
[6] *Табгандә* – табигате белән

куәтләгән иде. «Киленне шулай тоталар аны!» дип, бу Сабира һәрвакыт Гөлбануны тәнкыйть итеп, урынлы-урынсыз ажгырып тора иде. Һичбер урында гафуны да белми иде. Мәрхәмәтнең исеме дә юк иде. Гөлбануның арзуларыннан бернәрсә вөҗүдкә китерелергә уйланса, иң әүвәл бу карчык каршы тора, мәкруһ тавышы белән: «без дә килен булдык, бер дә алай кыланмадык... түздек. Үлмәс әле, түзәр! Җаны учында түгелдер», дип аяк тибеп кычкыра һәм мөманәгать итә[1] иде.

Сабираның Гөлбануга һичвакыт бетми, югалмый торган иң беренче җәрәхәт салуы Нурый картка кунакка бару тугрысында булды. Авыл җирендә яшь киленнәр кайнеш йортына төшеп унбиш көн, өч атна чамасы торгач аталарына кунакка барып кайталар. Бу бер гадәт, бер ихтыяҗ кебектер.

Табигый, Нурый карт та Гөлбануны озатып унбиш көн үткәннән соң кызы белән киявен: «Һич булмаса ике генә кичкә килеп китсеннәр»,— дип кунакка чакырды. Гадәттә бу чакыру рәд кылынмый, кабул итеп барыла иде. Ләкин Сабира карчык бөтен көче белән каршы торды. Авызыннан зәһәрле күбекләрен чәчеп: «Булмас... йөрмәс! Эш вакытында кеше кунакка барамы? Түзәр әле, җаны чыкмас»,— дип акыра. Төрле сәбәпләр табып җибәрмәде. Зариф карт җебегән, изелгән бер нәрсә булганга, ул да бер нәрсә кыла алмады. Шулай итеп, кунакка бару айдан артыкка кичте. Бу манигъ[2] Гөлбануны бик изгән, ваткан иде. Ул бөтен эчке өзелүләр белән: «Әй Илаһым! Башымны ашый икән бу убырлы карчык»,— диде. Бер аулак табып бик озак еглады.

Бу манигъ аның сәгадәтенә, өмитенә мөһлик[3] бер зарабә[4] кебек булып, аның күңелендә һич вакыт бетми торган җәрәхәт ясады. 17 яшенәчә һичкая чыкмаган, наз вә иркә эчендә анасының канат астында үскән Гөлбану өчен бердәнбер килеп эләккән киленлек газабыннан бер генә көн котылып туган иленә бару аңарга бик кыйммәт иде.

17 еллык мәсгуд хыял үткән, бөтен яшьлек хатирәләре сакланган, яшьлек оясы булган мөкатдәс иленә бер-ике генә кичкә булса да кайтасы, йөргән җирләрен, иптәшләрен күрәсе, сөйләшәсе, сер сыйганнарына киленлектән зарланып елыйсы, азрак куанасы килә иде. Бу аңарга бик мәсгудиятъ кебек хис кылынган иде.

Ләкин муаффәкъ була алмады. Яшь киленнәрдән күбесе бу уңайсызлыкларга дучар булмакталар исә дә, Гөлбануның үзенә махсус авыр хәлләре

---

[1] *Мөманәгать итү* — каршы тору, аркылы төшү.
[2] *Манигъ* – киртә.
[3] *Мөһлик* — һәлакәт, үлем.
[4] *Зарабә* — бәрү, бәхетсезлек.

дә бар иде: ул ире Закирны һичбер яратмый, бәлки аннан нәфрәт итә. Зыяны сагына иде. Нәфрәтләнгән кеше белән юлдашлык, әлбәттә, мөшкелдер. Сабира карчыкның теге зәһәрлеге, аңарга кушылып юньсез Закирның да котыруы, йорт эчендә күңел сөйгән, көләч йөз биргән бер генә адәм дә булмавы Гөлбануны изә генә иде. Ул тәмле сөйләшүдән дә мәхрүм иде. Кайгысын сөйләп егларга бер адәмнең табылмавы аңарга бигрәк кыенлык бирә иде. Өстәвенә: килен булып төшкән йорты үзенең үскән җиренә бөтенләй нәкыс булып тәрбиясез, низамсыз, пис, хәсис булуы да аңарга авырлык сала иде.

Боларга Закирның эчкечелеген, Сабираның золымыннан ләззәт алуын кушсак, аның уңайсыз хәлләрен беркадәр күргән булырбыз... Мондый вакытта да мәнфур[1] булган Закирның эчеп, сасып кайтуы Гөлбануга аны мөҗәссәм[2] иблис кебек күрсәтә иде. Шул сасы көенчә үбә, коча башласа, Гөлбану чиркануыннан ни кылырга да белми иде.

Бу уңайсызлыклардан, әлбәттә, Гөлбану бик мөтәәссир[3], фәүкыльгадә мәтәхәссир[4] иде. Тыштан никадәрле белдермәскә тырышса да, эченнән һәр заман егълый... яна... көя иде. Зыяга барырга торганда, хәзрәт сүзенә карап, бер пьянич чуашка бирде дип, атасына да үпкәли, язмышка да сылтый иде. Алладан да күрә иде. Әллә гөнаһ шомлыгымнан микән, дип тә уйлый иде.

Әүвәлге елларны бу зарларны, бу газапларны фәкать үз эчендә йөртсә дә, соңга таба аңарга үзе кеби ышанычлы бер мазлумә дус булып, шуңа гына сөйли башлаган иде. Башкалар алдында җәбер нәфес белән ризалыкны белдерсә дә, яшьләрен тыйса да, бу дусы янына килсә, ихтыярсыз аның күзеннән мөлдер-мөлдер яшьләр тәгәрәп йөзеннән эз салып китәләр, ул аларны тыймый, еглый иде.

Тыярга теләсә дә, эчкә тулган хәсрәт аларны бәреп чыгара иде. Аның киленлек хәяте менә шул рәвешле үтә иде.

X

Өч ел үткән иде.

Закирның атасы Зариф карт вафат булып, аның йорты, җире, мал-туары бөтенләй тузган, таралган иде. Аның ике хатыны, дүрт угылы, үзара тыныша, тату яши алмый аерылып, йорт вә малны дүрткә бүлеп, дүртесе дүрт җиргә бик ярлы вә кечкенә йортлар ясаганнар иде. Авыл эчендәге урыннар кыйммәт булганга, Закир гел шул үзе кебек төп йорттан атасыннан аерылган яшьләр генә

---

[1] *Мәнфур* - җирәнгеч
[2] *Мөҗәссәм* — артык зурайтылган.
[3] *Мөтәәссир* — кайгы-хәсрәткә төшкән.
[4] *Мөтәхәссир* — хәсрәт чигүче, кайгылы.

утыра торган арткы һәм саңгырау бер урамга читкә генә кечек бер өй салып, шунда тора башлаган иде. Сабираның башка баласы булмаганга, ул да Закир белән булып, Закир, Гөлбану һәм Сабирадан гыйбарәт бер гаилә булган иде.

Боларның тормышлары бик ярлыларча иде. Зариф карт үзе терек заманда ук аяклы малларын бусы Кәримнеке, бусы Салихныкы дип, угыллары арасында бүлеп тәгаен итеп беткәнгә, Закир исә үз инчеләрен[1] солдатка киткәндә сатып беткәнгә, аларга бер колынлы бия белән бер сыердан башка мал тимәгән иде.

Өйләр дә башка варисларга бирелеп, Закир фәкать бер келәт алган иде. Ул шул келәтне сатып, Нурый картның да ярдәме аркасында, бер өй ясап керде. Бу өй кечкенә, иске, бүрәнәләре вак булып, тәрәзәләре дә өч кенә вә башы да салам белән ябылган иде. Ишегалды читән белән әйләндерелеп, йорт тирәсендәге читән һәм начар абзардан башка бер нәрсәсе дә юк иде. Утын беткән саен яга барганга, бу читәннәр дә бетеп бара иде. Боларның күрше-тирәсендәге яшьләр дә болар кебек ярлы булсалар да, алар үзләренең эшлеклелеге аркасында йортлар барынча төзек вә бөтен иде. Закир исә үзе игътибарсыз, эшлексез бер нәрсә булганга, аның йорты ташландык йортлар кебек күренә иде. Өенең эче дә тышыннан алда түгел иде. Дүрт стена белән сәке вә пичтән башка бернәрсә дә юк иде.

Закир үзе атасыннан соң эчүдә бигрәк тәрәккый иткәнгә, Гөлбануга придан булып килгән нәрсә берсе дә калмаган иде. Кайсысы эчәргә сатылган, кайсысы исереп ватылган, кайсысы ашарга беткәннән сон рәһенгә[2] салынып алынмаган иде. Сәгать, көзге, киез, палас вә ястык кебекләр шунда кереп, теге күп ашъяулыклар, сөлге-салфетлар төп йортта чакта ук чуаш кебек холык истигъмаль кылып[3], яланга икмәк ташырга капчык ясап бетерелгән иде. Хәзер алар кирәгенә тотылырга да чамалы калган иде.

Өч ел буенча Гөлбануга һичбер яңа кием ясалмаганга, ул үзенең алып килгән киемнәрен бетерә язган, калганнарын да Закирның сатып эчүеннән куркып аталарына илтеп куйган иде.

Һәрнәрсә үзгәргән, алышынган иде. Ярлылык көчле иде. Бай угылы Закир, бай кызы Гөлбану һәм бай хатыны Сабира өчесе дә ярлыларча тормышка мәхкүм иде. Дөрес, бу бөтен авылда диярлек шулай була. Бай кызы бай угылына бара да, егет атасы йортыннан аерылып чыгып, шундый саңгырау урамда ярлы гына яшәргә мәҗбүр була. Ләкин алар бик нык тырышып эшләү аркасында, күбесе баеп та китәләр. Ә Закирныкы исә баю кайда, көннән-көн

---

[1] *Инче* — терлек, аяклы мал..
[2] *Рәһен* — заклад.
[3] *Холык истигъмаль кылып* — холык кулланып, холыклы булу.

түбәнгә кала бара иде. Закирның эчүе һәм эшсезлеге тәрикәдән[1] алган малны да бетерә генә бара иде.

Гөлбануның атасы Нурый карт кызын кызганып, мал вә ашлык белән баштарак байтак ярдәм итсә дә, килгән берсен сатып эчә барганга, бусы Гөлбануга газап кына арттырганга: «Юкка әрәм итмәгез!» — дип, Гөлбану аталарын ярдәмнән тыйды. Инде алар да бирми башлаган иде.

Хәзер Гөлбану өчен бигрәк тә ямьсез-тәмсез генә түгел, бәлки изгеч бер хаят башланган иде. Яшь вакытта шундый аянычлыкта яшәүче адәмнәрне күреп, кызганып күзеннән яшь чыга торган тормышка ул хәзер үзе мәхкүм иде. Ире һаман эчә... көз булып, ашлык җитсә, аз-маз азыкларын да сатып аракы алганга күрә, ел тәүлегенә тамак туйдыру өчен бик аптырала иде. Тәмле вә төрле ашау түгел, ялгыз арыш икмәгенә дә туя алмый иде.

Закир вакытында утын хәзерләүне белмәгәнгә, һәр язда Гөлбану үзе тизәк сугып, Фәтхия әбинең назлы, кадерле кызы баштанаяк нәҗескә болгана иде.

Аз малның тизәге генә озын кышка өйне җылытырга җитмәгәнгә, суыктан дер-дер калтыранып чыккан көннәр күп була иде. Кием мәсьәләсе дисәк, ул инде бик ачык иде. Гөлбану килен булып төшкәннән бирле һаман атасыннан килгән киемнәрне киеп, хәзер ярлылангач, салкыннан сакланырлык киеме калмаган иде.

Тамак ач, өс ялангач... өй салкын, туңдыра... шул газаплар эчендә Гөлбануның озын кышлары үтә иде. Аңсыз өйләнү аны шул хәлгә салган иде. Әгәр дә уңайсызлык фәкать шулардан гыйбарәт булса, ул, бәлки, түзәр дә иде, ләкин язмыш Гөлбануга ачу иткәндәй итеп, аңарга дәхи күп авырлыклар, газаплар кушкан иде. Бу ярлылык, бу бәхетсезлекләр Сабира карчыкның канын һәм нервыларын бик бозып, хәзер аның бөтен вөҗүде ачу, дошманлык вә әрнү белән генә тулган иде. Башка һичнәрсәдән үч алырга, ачу басарга белмәгәч, Сабира һаман Гөлбануны әрләп-тиргәп кенә тора, шуның белән генә йөрәген, ачуын баса иде.

Һәм ачуларын Гөлбанудан ала... аны талап кына юана иде. Бөтен бәхетсезлекне Гөлбанудан күрә иде. Ярлылыкларын да, Закирның эчүен дә, теге йорттан аерылуын да вә башка һәр бәхетсезлекләрне дә Гөлбанудан күрә иде. Аз гына бер нәрсә килешмәсә, хәзер дөнья җимерердәй ачу чыгарып, сүздән-сүзгә күчереп, «син генә харап иттең безне»,— дип сүгәргә тотына, Гөлбануның күзләрен дә ачырмый иде. Сабира белән җаваплашу аның ачуын гына, ныграк сүгенүен генә арттырган кебек, бер генә сүз әйтелсә дә, Закирга җылап:

---

[1] *Тәрикә* — мирас

хатының сүкте... «курба, карт маржа... диде», дип, Закирдан да кыйнатачагы мәгълүм булганга, Гөлбану никадәрле сүгелсә, тиргәлсә дә җавап бирми иде. Ике җәһәттән кыен алганчы дип, сабыр итә иде.

Сабира авызыннан төкерекләрен чәчеп: «Синең явызлыгың аркасында гына без аерылдык... син генә безне бу хәлгә төшердең»,— диюенә каршы: үзе көндәше белән, Закир агалары белән тыныша алмый аерылганнарын әйтмәк булып авыз ачса да, тагы туктый, тагы сабыр итә иде.

«Закирым синең кайгыңнан, синең шайтанлыгыңнан түзә алмаганга эчә»,— дигән ифтирасына[1] каршы: бөтен нәселләренең эчкечелеген, Сабираның үз иренең дә эчеп үлгәнен әйтеп рәд кылмак булса да, җавапларының файда бирмәвен белгәнгә, ихтыярсыз сөкүт итә иде.

Он, чәй вә шикәр бетә башласа, Гөлбану өчен дәхи караңгы көннәр килә иде. Фәлән бетте... фәлән кирәк дип әйтү Сабираның җеннәрен котыртып: «Онны тиз бетерәсең... саткансыңдыр, тәмле ашагансыңдыр», дип, яндырып тиргәвен лязим[2] иткәнгә, бер нәрсәнең бетүен хәбәр бирү җан газабын арттыра иде.

Сабираның Гөлбануга карашы менә шул иде. Аныкы тәгаен иде. Ләкин Закирның Гөлбануга карашы тәгаен мөшкел иде. Ул кайвакыт Гөлбануны яраткан да, сөйгән дә төсле күренә иде. Иркәли дә... кадерли дә иде. Хәтта Сабираның күп тиргәвенә каршы «куй инде!» дип мөдафәга[3]дә кылгалый иде. Ләкин бу даими түгел, сирәк була иде. Һәм булуы да булмавыннан зарарлы иде. Чөнки Сабира угылының мондый яхшы мөгамәләсен кызгана... хөседе кайный иде дә, тагын Гөлбануны: «син сихерче... анаң да сихерче... сез Закирны сихерлисез, бозасыз», дип, таларга тотына иде. Шул иркәләүне ул сихер әсәре дип әйтә иде.

Ләкин бу сихерче диюгә сәбәп булган мөгамәләләрне Закир бик сирәк вөҗүдкә китерә иде. Аның күп вакытта йөзе Гөлбануга караңгы, ачулы булып, юк-бар нәрсә өчен дә кыйнап, ватып бара иде. Хосусан ул эчкән чакларында ифрат дәрәҗәдә җенләнә, котыра... дөньяны куптара иде.

Ул күп эчә... эчкән саен Гөлбануга кыен вә газап өелә генә иде. Анда гаҗәп бер гадәт бар иде: ул шулай эчә, исерә, изгәнче Гөлбануны кыйный иде дә, күп вакыт үтмәенчә ачуы басылып: «кәләш... җанаш... Гөлбанукаем», дип үбә, кочаклый, аркасыннан кага башлый иде. Айнык вакытында да мәнфүр булган Закирның исереп сасыган чагында үбүе, кочаклавы Гөлбану өчен кыйнаудан да

---

[1] *Ифтира* — яла ягу, ялган гаеп тагу.
[2] *Лязим* — тиеш, зарур.
[3] *Мөдафәга* — каршы тору.

яман... кыйнаудан да изгеч иде.

Кайсы яктан караганда да Гөлбану бик авыр, түземсез изгеч тормышка мәхкүм иде. Аның алды-арты, уңы-сулы бар да караңгы, куркыныч, өметсез, көенеч һәм күз яше генә иде. Ул хәзер җан җәһәтеннән дә үзгәргән иде. Эчендә җаны даимә газаплы иде... өзелә... яна... көя... сызлана иде.

Аулак тапса, мотлак еглый, Аллага зарыйлык кыла, ялвара, үлем дә сорый иде. Бу аяныч хәле өчен атасына да үпкәли, Алладан, язмыштан да күрә, гөнаһ шомлыгым дип тә уйлый иде. Теге дөньяга баргач, сәгадәт вә интикам[1] өмете аны бераз җуатса да, аңсыздан бер дәһшәт зоһур итеп [2], бу өметенең юанычларын югалта иде. Аның төсе дә бик үзгәргән, йөзе яшь кыз Гөлбануга бер дә охшамаслык хәлгә килгән иде. Бите карачкыл-сарыга әйләнеп, күзләре эчкәрәк баткан, караган саен бер аянычлык хис кылына, «минем еглыйсым килә», дигән бер күренеш сизелә иде. Кызганудан егламый карау читен иде. Үзе дә яшь чагында хәят дәртлелеген югалтып, авыр вә басынкы булып калган иде.

190...елнын көзге фасылында ул менә шул дәрәҗәгә, шул хәлгә килеп җиткән, киленлек тарихы баштанаяк авырлык, кыйналу, тиргәлү вә күз яше түгү белән тулы иде. Килен булып төшкән көннән башлап шул көнгәчә ул үзендә һичбер төрле сәгадәт вә җуаныч хис кылмаган иде. Бу ел ашлыклар шәп булып, Закирның эчүе бигрәк артканга, Гөлбану өчен тарихның дәхи дә караңгырак, дәхи дә газаплырак сәхифәләре ачыла башлаган иде.

1 октябрь көне менә шул кара сәхифәләрнең мөһимнәреннән берсен билфигыль[3] ачты:

Бүген күрше авылга базарга китеп халык өйләгә кайтса да, Закир ярты төнгәчә кайтмаган иде. Сабира өйдә юк иде. Гөлбану ире кайтуына самоварны кайнатып баскан, үзе урам як тәрәзәнең күтәрмәсен күтәреп Закирны көтә иде. Авыл гомумән йоклап, бөтен кяинатта[4] тирән тынлык вә мөхкәм сөкүнәт[5] хөкем сөрә иде.

Төн караңгы, һаваләтыйф вә саф иде. Баштарак күк йөзе ачык булып: «Әй бичара! Хәлең бигрәк аянычтыр!» дигән төсле ай һәм йолдызлар кызганышып карап торсалар да, соңга таба аларны да болыт каплап, Гөлбану калын караңгылыкта япа-ялгыз калды.

Сабира күптән түгел «онны тиз бетергәнсең!» дип сүгеп чыкканга, Закир

---

[1] *Интикам* – үч кайтару
[2] *Дәһшәт зоһур итеп* — куркыныч күренеп.
[3] *Билфигыль* — чынлап.
[4] *Кяинатта* - дөньяда
[5] *Сөкүнәт* — тукталу, оеп калу.

озакламый кайтып әллә ниләр кубаруы, җенләнүе мәгълүм булганга, Гөлбану бик тулган, моңайган иде. Закир бер капчык солы алып китеп, үзе дә яп-якын җирдә бу кадәрле озак торганга, исереп кайтуы, кыйнавы билгеле иде. Ул моңарга ышанган иде.

Боларга кушылган ялгызлык, төннең караңгылыгы, кяинатның гомумән тынлыгы аны ихтыярсыз уйга вә хыялга чумдырды. Үткәнне уйлау! Бу өметсез вә мөтәхәссирләргә гаиддер[1].

Гөлбануның бала чагыннан башлап бүгенгәчә үткән гомере һәм киләчәге бар да берәм-берәм күз алдына килде. Үткәнне әләм вә изтыйраб[2] эчендә, кайгы вә хәсрәттә күрү киләчәген караңгы һәм өметсез дип ышану анын уйларының тәмсезлеген арттырды. Хыял аның хатирәләрен гәүдәле ясап, алдына китерә иде. Аның бала чагында үзенә хаким, хуҗа вә манигъ тапмый яланаяк, яланбаш һаман уйнап, сикереп шатлыктан башка һичнәрсә белми йөрүләре, иптәшләре белән киенеп, ясанып тауга чыккан, кунарга җыелган заманнары, кызлар эчендә моң иттереп үзенең музыка уйнавы, андагы җырлар, биюләр, яхшы чанага төялеп авыл буена каз җуарга йөрүе, Зыяны яратып, аның белән үбешеп, кочышып, барырга өметләнүләре, хәзрәт сүзенә карап Закирга бирелеп тә, шул көнгә төшүе, Сабираның акырулары, Закирның кыйнаулары, үзенең өсте ялангач, тамагы ач, өй салкын булулары, тагы әллә нинди уңайсызлыклар берәм-берәм зиһененнән кичеп, аны соң дәрәҗә мөтәәссир[3] кылды. Күңеле тулды. Йомшарды. Энҗе бөртегенә охшап, күптән бирле кайда төшәргә белми торган кебек калтырашкан күз яшьләре саргылт йөзеннән берәм-берәм акрын гына тәгәри башладылар. Боларны башкалары тәгъкыйб итеп[4], аның күзе бер чишмә хәлен алган иде.

Ул бик озак еглады, эссе яшь түкте. Бу елау аңарга бераз юаныч булган иде. Ул азрак җиңеләйде. Гүя күз яшьләре аның эчендәге кайгыларын юды яки кайгылар күз яше сурәтендә гәүдәләнеп актылар да, ул азрак бушангандай булды. Җаны бераз тынычлана төште. Ул аз гына булса да җиңеләйгән иде.

Фәкать ерактан ишетелеп, боларга таба килгән бер исерекнең тавышы гына аның бу җуанычларын кабаттан бетереп, тәннәре әллә нинди булып китте. Ул моны Закир дип уйлаган иде. Яңгылышты. Ул Закир түгел иде. Җырлап Гөлбануның тәрәзә төбеннән үтеп китте. Бу исерекнең үтүе озакламый Закирның да шул кыяфәттә кайтачагын күз алдына китергәнгә, аны дәхи дә

---

[1] *Мөтәхәссирләргә гаиддер* —кайгы-хәсрәт чигүләргә бәйләнешле
[2] *Әләм вә изтыйраб* — кайгы, хәсрәт һәм газаплану.
[3] *Мөтәәссир кылды* — кайгыга салды, үкенечле итте.
[4] *Тәгъкыйб итеп* — эзәрлекләп.

әләм вә изтыйраб истиля[1] кылды. Ул тагы изелә, тагы борчыла, тагы газапланырга тотынды. Тагы бик тәмсез нәрсәләрне уйларга чумып китте.

Никтер ул хәзер бик өметсез иде. Сабыр вә түземлеге беткән төсле, моннан соң бу йортта тора алырлык тәкате калмаган төсле хис кыла башлады. Ихтыяры тәфәккернең нәтиҗәсе түгел, бәлки гайре ихтыярый бер хис аңарга: «Юк, Гөлбану, син монда тора алмыйсың! Тәкатең бетте. Син китәргә юл кара!» дигән төсле иде. Аңарга өмет: «Түз әле... бәлки, төзәлерләр», дисә дә, өч еллык киленлек хәяты ул өметнең нәсыйхәтен урынсызга чыгара иде. Өмете җиңде. Баягы хис аның гакыл вә мөхакәмәсенә дә хуҗа булып, Гөлбану ихтыярсыз ук үзе шул хиснең ягына ава башлады. Ул китәргә мәҗбүр күрде. Хиссият аның тора алырлык тәкате калмаганына ышандырды.

Китү ягын уйлый башлады. Закирдан, Сабирадан котылу чараларын эзләргә тотынды. Ничек китәргә? Ул бу хакта аптырый иде.

Ничек китсен? Ул бит ирекле түгел... кол. Китә алу ихтыяры аңарда юк. Китү өчен Закирның җибәрүе, талак кылуы лязем. Закир хуҗа... бу аңарга багъланган.. җибәрсә дә, тотса да, ихтыяр аныкы. Гөлбану боларны бик яхшы белгән кебек, Закир мең бәла белән тапкан хатынны үз ихтыяры белән аермаячагына да ышана иде.

Закир үзе аермаса, аңардан көчләп, судлашып аерылырга да имкян тапмый иде. Закир — ир. Бу — хатын. Ул — хуҗа, бу — колдыр. Ир аермавы билгеле. Ул аермаса, шәригать тә, Алла да, мулла да аермый, һичкем аермый, теләсә дә аера алмый, һәркем ир яклы, һәрнәрсә аны гына яклый... Аны гына яклый... Аны гына хаклыйдыр... Гөлбануның күз яше берәүгә дә кыйммәт түгел... Җылап җаны чыксын, аны химаяче[2] юк... булса да булдыра алмыйлар...

Гөлбану боларны нәзар вә тәфәккер[3] белән түгел, бәлки һәр көн күз алдында булган вакыйгалардан күреп белә, шулай булуына якыйнән[4] ышана... эче шуны сизенә иде.

Ирләреннән көчләшеп аерылырга тырышкан хатыннарның йөзләрчә вакыйгасы Гөлбануның да Закирдан көчлек белән аерылырга имкян юклыгына борһан[5] була иде. Шул хакта уйлана торгач, аның күз алдына кичә генә булган бер вакыйга килде. Ул шуннан гыйбарәт иде: күрше хатыны Нәгыймә ире Зарифның һәм кайнанасының җәбер вә җәфасына түзә алмыйча җылап,

---

[1] *Истиля кылды* — басып алды.
[2] *Химая* — яклау, саклау.
[3] *Нәзар вә тәфәккер* — уйлау һәм фикер йөртү.
[4] *Якыйнән* — ачык рәвештә, шиксез.
[5] *Борһан* — факт, дәлил.

хәзрәткә барып: «Хәзрәт! Минем түзәрлек хәлем калмады. Мине аер»,— дип шикәят кылды. Имам әфәнде Нәгыймәнең ире Зарифны чакырып, хатынының түзә алмый аерылырга теләвен сөйләде. Ир бер дә каушамый, йөзен дә чытмый гына: «Хәзрәт, ул алдый... ялганлый... без бик яхшы торабыз... ул маена чыдаша алмый килгәндер ...ышанмасагыз, күршеләрдән сорагыз»,— диде. Күршеләр килде. Ни күрәсең! Алар да бит ирләр. Әгәр дә хатыннарны яклау башланса, үз хатыннарының да шулай судлашып талак кылынуыннан куркалар. Дәхи аларның Зарифка ихтыяҗы да төшә, ә Нәгыймә бер тиенгә кирәкми. Шуның өчен күршеләре иманлы авызлары белән: «Алар яхшы торалар, җәбер, җәфа юк»,— дип, ялганнан шәһадәт бирделәр. Соңра имам әфәнде: «Ирең аермый...шәригать талакны ир кулына биргән... ул аермагач, син китә алмыйсың! Бар кайт! Итагать кыл! Яхшы булсаң, берәү дә тимәс»,— дип кайтарды. Менә бу факт... бу хакыйкатьтер, кичә генә Гөлбануның күз алдында булды. Ир аермады. Ул аермагач, шәригать тә аермады. Алла да... мулла да... берәү дә аермады. Хәзер ул хатынны баш тарткан өчен бигрәк җәфалый башладылар. Әле кичә кояш баегач кына Нәгыймә җылап-җылап Гөлбануга шуны зарланды.

Гөлбану үз гомерендә мондый Нәгыймәләрне бик күп күргән иде. Көчләнеп аерылырга теләп, кунакка баргач атасыннан кайтмый калган хатыннар һәм качып кайтканнарның ничә еллар буена ирләре аермый, килеп тә алмый, икенче иргә дә җибәрми азаплаганнары, кайбер хатыннарны ирләре көчләп арбага салып, чыбыркы белән ярып алып кайтулары кебек вакыйгалар Гөлбануның зиһененнән кичте.

Бу вакыйгаларның һәрберсе Гөлбануның Закирга багълы икәнен, көчләшеп аерылырга дәхи дә имкян юклыгын ышандырганга, аны бигрәк измеш... бөтен өметләрен җимермеш иде. Ул дәхи еглады. Бусы зәһәрле дә, агулы да иде. Кайда барса да, шул җәфалы тормышыннан котылырга юлларның бикле булуын күреп, ул инде «мин аерылам, китәм», дип сүз кузгатырга да, шул юлда хәрәкәт башларга да курыкты.

Инде нишләргә? Ничек котылырга?

Торырга тәкате калмаганны хис кыла. Ул эченнән китәргә мәҗбүр күрә... Ә моны ире җибәрерме? Ул җибәрмәгәч, бу китә алмый. Моңа ни чара? Ни юл? Тәмам аптырап, нишләргә дә гаҗиз булып мең төрле агулы уйлар, зәһәрле юллар зиһененнән кичеп, шул рәвешле әләм вә изтыйраб эчендә изелгәндә, аның колагына бер тавыш ишетелә башлады. Тавыш ерак булса да, бер русча, бер татарча сүзләр, мәгънәсез җөмләләр моның бер исерекнеке икәненә дәлаләт итә иде. Бераздан соң Закирныкы булуы да беленде. Гөлбануның бөтен тәне эсселе-суыклы булып китте. Каушый, калтырый башлады. Йөрәге дә сугарга

тотынды. Теге тавышның якынаюы аның бу халәтен бигрәк тә арттыра иде.

Бик ашыгып капкага чыкты. Ачты. Төн бик караңгы булганга, бернәрсә дә күренми, тик тавыш кына килә иде: «Ах... милинки... муй милинки... лублу... муй душенка... ахай-һай.. Итдрире... рирайра... Зиләйлүк...» кебек русчадан да, мөселманчадан да җыелган мөһмәлят[1] тавыш ишетелә... «На... ну... я... т...» дип атка да сүгенә иде. Ат бик арыганга, акрын килә, туктый иде. Закир һаман пычрак сүзләр белән сүгенә иде. Бераздан соң капкага килеп җитте. Закир бик нык исерек иде. Күзене адәм куркырлык рәвешле кызыл кан баскан, йөзе тузан, пычрак, авызы күбекле иде. Башындагы бүреге дә төшеп калган иде.

Кесәсендә берсе буш, берсе аракылы ике бутылка бар, арбасындагы капчыкка базардан алган чүлмәкне салган икән, ул ватылган, тик кисәкләре генә ята иде. Арбаның арткы тәгәрмәчләреннән берсе төшеп калып, күчәр юл буена өстерәлеп килгән иде.

Гөлбану аны култыклап өйгә кертте дә, өс киемнәрен салдырып җуындырды. Бу аңарга авыр иде, җирәнгеч иде. Эченнән генә: «Тәгәрмәчең калганчы, үзең кадалып калсаң, җаным тынар иде, ичмаса»,— дип, әрни, сукрана иде. Закирның һәр эчүендә җенләнү, котыру һәм сүгенү гадәте булса да, хәзер аның буыннарына аракы төшкәнгә, күп котыра алмый, алай-болай омтыла башласа, чалкан төшә иде. Теле көрмәкләнгәнгә, рәтләп сүгенә дә алмый, тик: «анаң... кере...» кебек сүзләрне генә тәкрарлый иде. Гөлбануның самовары кайнаулы иде. Бик каты ясатып, шул самоварның суы беткәнче эчте. Менә шуннан соң аңарга бераз хәл кереп, җенләнә башлады. Хәзер теле дә, үзе дә куәтләнгән иде. Әле бер нәрсәдән, әле икенчедән гаеп эзләп, сүгенә, бәйләнә иде.

Нәкъ ерткыч, вәхши кебек кылана иде. Бүген берәрсе белән ачуланышкан булса кирәк, бик озак бер мәҗһүл[2] кешене «мин белерем... кирәгеңне биререм... фәлән итәрем, мин синең кебекләрне күргән кеше»,— дип, бер күкрәгенә, бер өстәлгә сугып сүгенде. Гайрәт орды да, соңра ятмак булып, Гөлбануга аягын чишендерергә кушты. Аягында тула оек белән чабата иде. Оеклары вакыйгда[3] да тыгыз булып, бүгенге яңгырда бигрәк бүрткәнгә, соң дәрәҗә тыгызайган иде. Ябештергән төсле булып, бер дә чыкмый иде. Шул тыгыз оекны салдыру өчен тартып маташа торгач, Гөлбану Закирны утырган сәкесеннән шарт иттереп идәнгә тартып төшереп җибәрде. Закирның төшкән җиренең бер ягында кайнар сулы таш чәйнүк бар икән. Ул кулы белән шунда таянып аны ватты. Кулы бик

---

[1] *Мөһмәлят* — буш, мәгънәсез.
[2] *Мәҗһүл* - билгесез
[3] *Вакыйгда* — чынлыкта.

аз гына суга пешеп, чәйнүк ватыклары аның кулыннан азрак кан да чыгарган иде. Ничек бәйләнергә белмәгән Закирга бу җитә калды. Шарт итеп идәнгә төшүгә ачуланып сүгенеп торды да, янындагы каеш чыбыркыны алып, Гөлбануны ярырга тотынды. Кай җиреңкычыта? дигән кебек, әле чыбыркыны бөкләп, әле сабы белән, әле йодрык белән изгәнче кыйнады. Гөлбану күлмәкчән булганга, күлмәге телем-телем ярылып бетеп, тәне кара янган, битенә дә аркылы-буйлы өч урында чыбыркы белән кара көйдергән иде. Күз төбе кап-кара иде.

Болар гына җитмәгән кебек, Гөлбануны идәнгә сугып екты да, аягы белән күкрәген, бөтен гәүдәсен типкәләде, изде. Гөлбану никадәр тырышса да, үзен котылдыра алмады. Бөтен тәне изелгән... сызлый... әрни... ватыла иде. Закир, үз өстеннән лязем булган бер эшне төшергән кебек, кыйнап туйганнан соң сәкегә сузылып ятты.

Гөлбану аның янына ятарга җирәнгәнгә, сандык өстендә утыра иде. Бәгъзе вакыттагы кебек үз янына ятарга көчләмәсә ярар иде, дип тора иде.

Куркылган нәрсә күп вакыт өскә һөҗүм итәдер. Закир, ятып бераз хәл алганнан соң, тагы женнәре качып, Гөлбануга көлә, иркәли... аркасыннан кага башлады. «Җанаш... кәләш» дип кочакларга, үбәргә омтыла башлады. Бусы Гөлбану өчен кыйнаудан да яман һәм җирәнгеч булганга, ул бик тартыла, ычкынырга тели иде. Никадәрле тартылса да, Гөлбану ычкына алмады: Закир аны агач кебек куллары белән биленнән кочаклап алып янына яткырды. Китмәсен дип кысып кочаклый иде. Һич җибәрмәде. Төн буена шулай үзенең сасы, нәҗесле тыны-сулышы белән җанны рәнҗетеп, Фәтхия әбинең кадерләп үстергән назлы, иркәле Гөлбанусының кечек авызы, кызыл иреннәреннән аракы аңкып торган пычрак, сасы, күбекле, селәгәйле авызы белән үбеп, суырып җирәндереп чыкты. Закир йоклап киткәнче үзенең аракылы, сасы, селәгәйле, пычрак, күбекле авызын Гөлбануның кыйммәтле авызыннан алмады. Үпте... Суырды. Болар Гөлбануны чиктән тыш җирәндерде, биздерде. Аның бөтен җаны, күңеле җирәнә, косасы килә иде.

* * *

Гөлбануның түзәрлек тәкате калмаганга, ул бу төн: «Ни күрсәм дә күрермен, валлаһи, бу таңда китәм!» — дип, ант иткән иде. Антын җиренә җиткерде. Иртәнге кояш Гөлбануны Закирлар йортында күрә алмады.

Сабира өйдә юк... Закир әлсерәп йоклый иде. Гөлбану бар кадәре белән киенде дә, караңгылы-яктылы чакта бу йортка мәңге килмәскә теләп, акрын гына сызды. Югалды. Гаип булды. Сабира белән Закир, иртә торгач, Гөлбанудан җилләр искәнен күрделәр.

Гөлбануның югалу хәбәре, тиз заманда бөтен авылга таралып, халыкның

дикъкатен җәлеп итмеш иде.

Бу халыкка сөйләр, тикшерер өчен яңа бер вакыйга булды. «Гөлбану югалган...» Бу хәбәр башка һәр сүзне, һәр гаҗәпне җиңеп, телләрдә шул гына сөйләнә, шул гына мөхакәмә кылына башлады.

Ул кайда булыр? Атасында да юк... хәбәр дә юк... һәркем шуны тикшерә... шуны сөйли иде. Ләкин һичбере Гөлбануны яманламыйлар, «авылда бер килен иде», дип мактыйлар гына иде.

Моңарчы нинди җәфа күрсә дә тиргәшми, даулашмый, мотыйганә[1] килгән бер киленнең үз ихтыяры белән качып китүенә һичкемнең зиһене бармый, алай булыр дип берәү дә уйламый иде. Хатыннар, гомумән, Закирны гаепләделәр.

«Һәрвакыт шешендергәнче, изгәнче кыйный иде. Беркөн дә агач белән сугып үтерә язган иде. Кичә базарда эчеп кайткандыр да, кыйнап үтереп берәр җиргә яшергәндер», дип, Закирны сүгәләр, кабахәтне аңарга аударалар иде. Картлар да бер шикләнми, шөбһәләнми генә кискен сүз белән: «Алама малай... харап иткәндер бичараны...»— диләр.

Аңсыздан югалган башка кешеләр хакында булган кебек, Гөлбану хакында да тентү чыгардылар. Закирның йорт тирәсен, су буйларын, урманнарны, чокыр һәм мәмерҗәләрне[2] эзләделәр. Ләкин һичбер нәрсә табылмады... Хәбәре дә беленмәде. Өч елгача ул мәҗһүл[3] калды.

Югалды... китте... бетте... вәссәлам.

XI

Октябрьның икенче көне иде.

Һава салкын булып, җил дә ыжгырып тора иде. Күк йөзе болытлар белән капланып, карлы-бозлы яңгыр да ява иде. Юллар вә, гомумән, аяк асты бик баткак һәм пычрак иде. Көннең, һаваның шул уңайсызлыгына карамыйча, Курайлы авылыннан ике ат җиккән бер арба кояш чыкмас борын чыгып китте. Арба яхшы ук зур булса да, бөтенләй нәрсә белән тулганга, түргә бер генә хатын утырып, урын булмаганга, иркәге кучерга утырган иде. Арбада шул икедән башка кеше күренми иде.

Юлның пычраклыгына, атларга авырлыкка карамыйча, болар бик кызу куалыйлар, чаптыралар иде. Шималь шәркыйга таба юл алып берничә авылларны үткәннән соң, Курайлыга 30 чакрым чамасында хисапланган бер урманга барып керделәр. Кучердагы ир атларны туктатты да, як-ягына дикъкать белән карап, хатынга нәрсәдер ишарә кылды.

---

[1] Мотыйганә — буйсынып.
[2] *Мәмерҗә* — ышыклану урыны.
[3] *Мәҗһүл* - билгесез

Хатын бу ишарәдән бер мәгънә аңлады булса кирәк, арбадагы нәрсәләр өстенә япкан паласны ачып, йомшак вә иркәле тавыш белән: «Бик уңайсызлангансыңдыр... ерак киттек... инде белмәсләр... торып утырсаң да ярар»,— диде. Бу сүздән сон палас астыннан бер хатын килеп чыкмасынмы? Ни күзең белән күрәсең! Җылап, куркып, тыгызланып йөзе бозылган, чәчләре битенә төшкән хәлдә әллә нинди моң вә аяныч сыйфат белән Гөлбану заһир булды[1]. Ул бичарага, Закирдан качып, язмыш әйдәве буенча шул арбага эләгеп, яшеренеп килергә тугъры килгән иде.

Бу гаҗәбрәк бер тәсадефтер[2]:

Курайлыга 50 чакрымда Атлаш дигән авылның Галиулла исемле бер кеше үзенең хатыны Шәрифә һәм гаиләсе белән бергә күп елдан бирле Урал тавының Златоустка якын җирендә Сөләйман авылында сату итеп тора иде. Елдагы гадәтенчә, Галиулла бу ел да үз атларын җигеп, хатыны белән Атлашка кунакка кайткан иде. Ул Атлашта ун көн кунак булып, 1 октябрьда кабаттан Сөләйман авылына сәфәр кылды. Курайлы авылында аның Касыйм исемле бер баҗасы бар иде. Көн дә кич булганга, баҗасы да үтенгәнгә, кичкә каршы алар шул Курайлыдагы Касыймга кереп кундылар.

Закирның исереп Гөлбануны газаплаган кичендә алар менә шул Касыймда иделәр. Болар Гөлбануны борыннан белгәнгә, аның начар һәм җәфалы тормышы хакында сөйләшеп тә утырганнар иде. Хосусан Касыймның хатыны, Гөлбануны кызганып, бик күп вакыйгаларын сөйләгән иде.

Гөлбану, бу авылда сер сыйган вә ярдәм өмет ителгән кешесе һәм дусы фәкать шул Касыймның хатыны гына булганга, Закирлардан качкач, туры шуларга килде. Җылап, ялварып: «Мине коткарыгыз... атама илтегез!» — дип үтенде. Бу хәбәр тиз үк Касыймга да, Галиулла белән Шәрифәгә дә ишетелгән иде.

Алар өчесе дә беравыздан: «Атаңа кайтуда файда юк... Барыбер сине Закирга көчләп алып килер... алыр... аермас, котыла алмассың!» — дип, кайтуны файдасыз, бәлки зарарлы күрсәттеләр. Ул һаман исрар[3] итте. Җылады: «Мин (минем) анда торырлык тәкатем юк, тора алмыйм»,— диде. Бәйләп илтмәсәләр, үз ихтыяры белән Закир йортына барачак ихтималы юклыгын белдерде. Касыймның хатыны, Гөлбануны чын күңеленнән кызганганга, котылдыруны бик тели иде. Касыйм гына тик тәрәддед[4] белән генә: «Галиулла

---

[1] *Заһир булды* - күренде
[2] *Тәсадеф* — туры килү, очрау.
[3] *Исрар* — үз сүзендә нык тору.
[4] *Тәрәддед* — икеләнү.

җизниләр белән китсә ничек булыр?» — диде. Бераз уйлаштылар да, соңра моны Галиуллаларга сөйләделәр. Алар кабул итте. Үзләре белән бергә алып китәргә риза булдылар. Аларның алып китүе фәкать Гөлбануны кызганудан гына түгел, бәлки үзләренең икесендә ике төрле максуд бар иде. Башкорт хатынының бик ярлысы да кешегә өй хезмәте итмәгәнгә, Шәрифә бер хадимәгә[1] мохтаҗ иде. Атлашта сораштыргаласа да табылмаган иде. Әгәр дә бара калса, ул Гөлбануны үзе өчен һәм хадимә, һәм мөгайян [2] булыр дип уйлады. Галиулланыкы тагы башка иде: аңарга башкорт байлары һәр елда илгә кайткан саен: «Татар кызы куштан була диләр... миңа берне тапчы! Хезмәтеңне буш итмәм»,— дип, бер татар хатыны яки кызы сорыйлар иде.

Гөлбану барса, ул үзе башкортларга биреп файдалануны уйлады да, алып китәргә риза булды.

Гөлбануның уйларлык, алдын-артын үлчәрлек мөхкәмәсе[3] калмаган иде. Ул болар белән качуны тәклиф кылгач[4], каршы да тормады, кабул да итмәде. Фәкать бик тәрәддед белән: «Белмим шул... мин анда нишләрем»,— диде. Галиулла да, Шәрифә дә икесе берьюлы: «Безгә ышан! Без сине әрәм итмәбез»,— диделәр. Гөлбану, барачак җиренең ерак һәм ятлыгын, анда ничек көн итәчәген уйлап, бер карар бирә алмады. Озак торса Закирның сизеп килеп тоту ихтималы булганга, ике кеше ачык йөз белән «без сине әрәм итмәбез», дип торганга, болар белән китү бер мәлҗәэ[5] төсле булды. Эшне бөтенләй аңлый, төшенә алмады.

Касыйм белән хатыны, Гөлбануның каршы тормаганын күргәч, көчләп утырткандай утырттылар да, паласлар астына яшереп юнәлделәр. Курайлыдан чыгып 5 көн дигәндә Галиулланың тора торган авылы Сөләйманга барып керделәр. Сөләйман белән Курайлы арасы 3—4 йөз чакрым кадәр иде.

XII

Сөләйман, Троицкий өязе булып, Златоустка якынрак җиргә, Урал тавының арасыннан аккан кечкенә бер елгага утырган бер авылдыр. Тирә-ягы, гомумән, урман вә тау булганга, мәнзара табигыйясе фәүкыльгадә гүзәл булып, әһалисе[6], гомумән, башкорттыр. Бу башкортларда җир, су, урман, агач бик хисапсыз күп булып, бу елларга кадәр авыл авылга бүленмәгән иде. Фәкать соңгы елларда гына хөкүмәт җирләрен бүлде. Бераз кысты, һәр авылның үзенә махсус «буш вә

---

[1] *Хадимә* — хезмәтче, асрау.
[2] *Мөгайян* — билгеләнгән.
[3] *Мөхкәмәсе* - чыдамлыгы
[4] *Тәклиф кылгач* – тәкъдим иткәч
[5] *Мәлҗәэ* — котылу урыны.
[6] *Әһалисе* —халкы.

саклык кыйсем» дә тәгаен итеп, анысы хәзер хөкүмәт кулындадыр.

Ләкин бу бүлү генә аларның табигый байлыгын киметмәде. Әле хәзердә дә җир шулкадәр иркен ки: әллә ни чаклысы чәчелми дә, чабылмый да кала. Печән, утынның хисабы юк.

Аның өстенә монда мәгадиннән[1], җимешләрдән дә күп нәрсә бардыр. Башка мәгадиннән файдаланмасалар да, алтынны бик казыйлар. Гомумән, алтынлы җирләр приискалар кулында исә дә, башкорт моңарга карамый, һәммәсе дә урак-печәннән калган вакытны шул алтын казуга бирәләр. 3–4 кеше бергә кушыла да, чокый, җуа. Аны кибеткә илтеп сата. Кибетчеләр аны бер дә шикләнми алалар. Прииска идарәләре бу казучыларны тоту өчен махсус каравылчылар йөртсә дә, башкортлар аларның күзен ришвәт белән каплаганга, берни дә күрмиләр, тотмыйлар иде.

Шулай итеп, алтын эше башкортларда хорсый[2] белән дәвам итә. Башка бик күп төрле мәгадин бар исә дә, алардан әле хәзер файдаланмыйдыр.

Монда җимешләрнең дә һәр әнвагысы[3] фәүкыльгадә күп, ләкин башкорт моңардан файдалана белми... черетәдер.

Мондагы табигый күренешләрнең гүзәллеге адәмне хәйран итәдер. Кайда карасаң да, ямь-яшел агач белән капланган өлкән вә биек-биек таулар, урманнар, карагайлар, акланнар, җимешле агачлар арасыннан, таш эченнән шылдыр-шылдыр агып яткан көмеш кебек елгалар адәмнең мәхәббәтен җәлеп итә... рәхәт вә шатлык бирә... уйлата... уйгатадыр. Ләкин башкорт моны сизми, ул йоклый гына... Бу башкортлар кыш көне гомумән кышлауда яшиләр. Кышлаулар безнең Уфа ягына бер дә охшамый, карагайдан эшләнгән яхшы өйләр бар... Авыл матур гынадыр. Яз көне биясе булган башкорт киез өйләр белән җәйләүгә чыга, булмаганы авылда каладыр. Авылда бер мәчет, начар бер мәктәп бардыр. Җәйләүнең кызыгы — кымыздыр. Башкорт шуны эчә, йоклый, ауныйдыр. Монда хәят мөхарәбәсе[4] юк, икътисадый җәһәтеннән кайгы-хәсрәт тә күрми, тыныч, рәхәт яшиләр. Гали матлаблар[5], уку вә укытулар өчен баш вату күптән юк.

Җәй алтын хорсые белән җир казыса да, кыш буена йоклый гына. Читкә чыкмый. Кәсеп эзләми. Ни бар, шуңа риза. Үзләре садә... беразрак пис... нәзакәтсезләр... Сәүдәгәрлек башкортка әҗнәби[6] булганга, авылдагы ике

---

[1] *Мәгадин* — җир асты байлыклары.
[2] *Хорсый* — хирыслык.
[3] *Әнваг* — төр, сорт.
[4] *Мөхарәбә* — сугыш.
[5] *Гали матлаблар* — бөек максатлар.
[6] *Әҗнәби* — чит, ят.

кибетнең икесе дә читнеке: берсе Казан татары Әхмәдинеке, икенчесе Галиуллланыкыдыр. Галиулла бер тиенсез килгән булса да, шунда сату итеп, хәзер яхшы гына баеган иде.

Йорт-җире, мал-туары яхшы иде. Бу ел кайтып Гөлбануны китергәч, башкортлар тәгаҗҗеп итте[1]. Хосусан үз авылыннан читкә чыкмаган башкорт хатыннары Гөлбануның бу кадәрле ерак җиргә килгәненә хәйран булдылар. Сорашып йөдәтәләр иде. Ерак җир вә гадәтләре башка бер халык эченә килеп төшү Гөлбану өчен, әлбәттә, бигүк күңелле булмады. Фәкать көн-төн ажгырып, талап торган Сабира белән исерек Закирның булмавы, Галиулла белән Шәрифәнең һәрвакыт көләч йөз, тәмле сүз белән мөгамәлә кылулары гына аңарга җуаныч кебек була иде. Закирда күргән җәфаларын уйлый башласа, хәзерге көне ганимәт төсле була иде. Шатланып та куя иде.

Әйтерлек хезмәт тә юк. Бөтен эше тик Шәрифәгә могавәнәттән[2] гыйбарәт, өс-баш ару, тамак тук. Җанны газаплый торган нәрсәләр дә очрамый. Менә шулар теге аяныч тормыштан чыккан Гөлбануга мәсгудиять төсле хис кылына иде. Туган иле, аналары сагындырсалар да, андагы Закир, Сабиралар исенә төшкәч, ул Эстәрле өязеннән Троицкий өязен алгарак чыгара иде. Чөнки теге тормыш йөрәгенә бик үткән, үзәген бик өзгән иде. Аңарга караганда хәзерге тормышы сәгадәт иде.

Дөньяда иң аз дәвам иткән нәрсә сәгадәттер. Гөлбануның бу сәгадәте озакка бармады. Галиулланың астан сүз йөртүе аркасында, Гөлбануга бер башкорттан яучы килде. Шәрифә каршы торса да, Галиулла барырга тәклиф итте: дөньяда алардан башка таянычы калмаган кешеләрнең сүзенә карышу мөмкинме, карышса да булдыра аламы? Һич!.. Гөлбану һичбер теләмәсә дә, риза булмаса да, ихтыярсыз ук башкортка барды. Бу башкортның исеме Солтан, яше илле биштә булып, үзе авылның байларыннан иде. Бик юан корсаклы, калын гәүдәле, урта буйлы, ифрат симез, кып-кызыл йөзле, чал сакаллы бер кеше иде. Соң дәрәҗәдә зинахур, шәһвәтпәрәст[3] булып, дөньяда хатын белән чуалудан башка һичбер нәрсәдән ләззәт алмый торган, уе, теләге гел генә хатынга багъланган бер кеше иде. Гөлбану өчен дә Галиуллага зур мәкяфәт[4] бирмеш иде. Кайда матур хатын күрсә, аны алдарга, хайванланырга бар көче белән тырыша иде. Шөһрәте дә шул эш белән иде. Элек күп хатыны булса да, хәзер икәү генә иде. Гөлбануны өченчегә алды. Мулла әфәндене яхшы майлаганга,

---

[1] *Тәгаҗҗеп итте* — гаҗәпләнде.
[2] *Могавәнәттән* — ярдәм итүдән, булышудан.
[3] *Шәһвәтпәрәст* — женси дәртле.
[4] *Мәкяфәт* — хезмәт бәрабәренә бирелгән премия, бүләк.

Гөлбануга никях уку өчен талак хаты да, метрикадан копия да соралмады. Тыныч кына, Закирның хатынын Солтанга никяхлап, эш тәмам булды. Гөлбану Солтанга күчте. Тагы бер кешегә хатын булды. Ләкин мондагы хатынлык башка иде. Өс-баш бөтен — укалар, ефәкләрдән, тамак тук, һичкемнән шелтә юк иде. Солтан үзе Гөлбануны табыну дәрәҗәдә ярата, иркәли, орышмый, сукмый иде: «Гөлбануга начар карасагыз, башыгызны сугып ярырмын»,— дип тәһдид [1] кылганга, көндәшләре дә бер сүз әйтә, тирги алмый иде. Авырсынырлык хезмәт тә юк иде.

Закирда яфаланган нәрсәләрдән берсе дә калмаган иде. Инде ул мәсгуд[2] булырга тиеш иде. Ләкин болар Гөлбануны мәсгуд итә алмады. Табигый, ул юан корсактан Гөлбану нәфрәтләнә иде. Аның өстенә Солтанның аңарга чиктән тыш куштанлык тәклиф кылуы, әллә ниләр кыландырып бетүе Гөлбануны изә иде. Кеше алдында Гөлбануны мактаган булып, әллә нинди оят һәм пычрак нәрсәләрдән бәхәс итеп, аны бик кызарта... газаплый иде.

Башкорт ирләренең, гомумән, Гөлбануга кызыгып, аны алдарга, үзләре белән пычранырга тырышулары, шул морадлары өчен Гөлбануга юк-барны сөйләп, аның тирәсендә әйләнүләре дә Гөлбануга хурлык тоела иде. Башкорт хатыннарының ирләре һаман Гөлбануны мактап: «мин дә татар кызы алам», диюләре өчен хөсед итеп, үзара һаман аны тиргәүләре, алдында, артында да «бернәрсәсенә баш була алмаган... бер... таба алмый монда килгән...» — дип сөйләүләре Гөлбануның йөрәгенә кадала... аны хурландыра... изә иде. Күңеле җәрәхәтләнә... җаны газаплана иде.

Кыш үтте, кар бетеп, җир кипте. Дөнья дәхи дә матур кыз кебек бизәнергә тотынды. Гөлбану әле һаман шул рәвешле бара иде. Биясе булган башкортлар җыелып мәҗмугы 20 кадәрле гаилә, кечерәк киез өйләр белән җәйләүгә чыктылар. Гөлбанулар да чыкмыш иде. Табигатьнең матурлыгы әйтеп бетерерлек түгел иде. Дөнья ямь-яшел... агачлар яфраклар белән капланган, күңелле вә моңлы итеп кошлар да сайрый иде.

Бу сандугачлар Гөлбануның туган илен исенә төшереп сагындырсалар, бик тирән уйга чумдырсалар да, аның өчен монда бераз гына рәхәтрәк ягы да бар иде.

Аның тирәсендә бәйләнеп Гөлбануны алдарга йөргән тәрбиясез башкортларның сүзеннән котылган иде. Эшкә ярарлык ирләр, гомумән, алтын казуда булып, картлар вә байлар иртәдән кичкәчә әле берсенә, әле икенчесенә җыелып кымыз эчү белән үткәргәнгә, ул азрак тынган иде.

---

[1] *Тәһдид* — куркыту, янау.
[2] *Мәсгуд* - бәхетле

Мондагы гадәт буенча, үзе кебек киленнәр ирләр белән бергә печән чабып йөрүгә борыннан өйрәнмәгәнгә, уңайсыз булган иде.

Шулай бер салкын вә тәмсезрәк кенә юлдан аның көннәре үтә иде. Бердәнбер көн Солтан югалып китте. Ул моңарга бик шатланган иде. «Табылмаса гына ярар иде. Галиуллаларга барып торыр идем», дип теләде, һәм бер дәрәҗәдә муэффәкъ та булды. Солтанны караклар үтереп ташлаганнар иде. Дүрт көннән соң тау арасыннан үләксәсен таптылар. Гөлбану моңардан соң дәрәҗә мәмнүн иде. Фәкать нәтиҗә ул өмет иткәнчә булмады. Солтанның анасы Гөлбануның эшкә осталыгы, шәплеге өчен бик яраткан иде. Аны җибәрәсе килмәде. Үзенең 11 яшьлек сабый угылына хатынлыкка алып, үзенә килен итәргә теләде. Гөлбануны мәҗбүр иттеләр. Ул шулай лязем... шулай гадәт, ихтыярсыз 11 яшьлек сабыйга хатын иттеләр. Ул: «Теләсәгез нишләгез, мин аңарга бармыйм»,— дияргә уйласа да, Галиулла бер дә риза булмаганга, көчләгәнгә һәм: «Ихтыяр үзеңдә... риза булмасаң, бар илеңә кит!..» дигән сүзе ирен очында гына күренгәнгә, Гөлбану барырга мәҗбүр булды. Өченче кәррә буларак 11 яшьлек сабыйга хатын кылынды.

Никях юк... фәкать гакыд[1] белән генә аларны кушмышлар иде. Бала яшь булганга, әлбәттә, ояла иде. Гөлбану янына китереп яткырсалар да, «мин җиңги янына ятмыйм», дип, торып кача иде. Аны тагы күтәреп китерәләр, ул тагы китә иде.

Гөлбану моңардан фәүкыльгадә хурланды. Үз-үзен суга ташлыйсы, асылып үләсе килә, гомердә колагы ишетмәгән бер хәкарәттән[2] котылырга тели иде. Халык көлә... көлмәсә дә көлгән төсле тоела иде. Оят... намуска авыр, өзелә, өзгәләнә... әллә нишли иде. Тыштан белдермәсә дә, эчендә утлар яна иде... көя... еглый... ватыла иде. Ниһаять, түзә алмады.

Моннан да качты.

Югалды — гаип булды.

Бу вакыт аңарга 22 яшь иде. Исерек Закир, шәһвәт әсире юан корсак Солтан һәм 11 яшьлек сабые белән мәҗмугы өч иргә хатын булса да, баласы булмаган иде.

Язмышның Гөлбану өстенә бер-бер артлы китергән фәлякәтләре[3] аңарга бер дәрес, гыйбрәт булмыш иде. Ул хәзер Фәтхия әбинең канат астында торган Гөлбану гына түгел иде. Аңарда табигый булган тәдбир, тәвәккәл вә батырлыклар яхшы ук уянган һәм эшләтелгән иде. Ул хәзер дөньяны,

---

[1] *Гакыд* – сөйләшеп килешү төзү
[2] *Хәкарәт* — хурлау, кимсетү.
[3] *Фәлякәт* — бәла, бәхетсезлек, афәт.

тормышны азрак аңлап, көрәшү кувәсе хасил иткән иде. Эшләрнең алдын-артын уйларлык, хатты-хәрәкәтне тәгаен кылырлык тәҗрибәсе дә бар иде. Галиуллага ялынып та, муллага шикаять итеп тә һичбер эш чыкмаячагын ачык аңлаганга, былтыргы кебек әүвәле-ахыры мәҗһүл бер юл белән качу да файда бирмәүне билгамәл белгәнгә, үзендә түзәрлек тәкать калмавын сизгәч, качу өчен ысуллы хәзерләнмеш иде. Беркадәрле акча да җыеп, хатты-хәрәкәтне тәгаен итеп, башка хәзерлекләрне дә җитештергән иде.

Төн караңгы һәм уңайлы бер заманда үзенең урман арасына куйган нәрсәләрен алып, акрын гына сызган иде. Борыннан тәгаен кылган бер аулаграк җиргә куркып, каушап, кайда басканын белми аптырап килеп җитте дә, кесәсеннән бер кайчы чыгарды.

Бу җир җәйләүгә 3—4 чакрым кадәр булып, кеше килеп чыгудан курку юк иде. Ләкин әллә нәрсә куркыта, Гөлбануның йөрәге ярылып чыгар дәрәҗәдә суга... иде. Күз алдына әллә нинди куркыныч сурәтләр килеп китә иде. Кайчы аның кулының калтыравыннан шылдыр-шылдыр селкенә иде. Башындагы яулыгын ташлап, сул кулы белән беркадәрле чәчен тотты да кисә башлады.

Ни өчен чәчен кисә? Әллә дивана булганмы? Хәер... миллионнар эчендә бер гакыйләдер[1]! Ләкин ул хатынлыктан туйган... табигатьнең аны хатын итеп ясавына риза түгел... Хатын булып түзә алмый... ир буласы, чәчен бетереп хатынлыгын яшерәсе, ирләр рәтенә тезеләсе килә... Коллар сыйныфыннан хуҗалар сыйныфына күчәргә тели... килә... тели... дип хата әйттем. Ул үзе моны теләми... бәлки тормыш... язмыш... фәләк[2] мәҗбүр итәдер. Ул хатын булып качкан тәкъдирдә былтыргы кебек эшләр очраячагын, дәхи һәр җирдә үзен ирләр тотып көчләячәген белгәнгә, тагы әллә нинди авырлыкларга төшүе ихтимАлланганга, хатынлыкны яшереп, ирләр сурәтендә качарга карар биргән иде. Шул максатына муафыйк хәзерләнеп, үзе белән кайчы да, ирләр киеме дә алган иде.

Шул карары буенча бу урынга килеп утыруга чәчен кырка башлаган иде. Чәчен кырку аңарга бик вә бик кыен булды. Үзен-үзе кая куярга белмәгән бу газаптан ничек котылырга аптыраган минутында карар биреп, шуны зурайта-зурайта, ниһаять, билфигыльгә[3] чыгарган, мәҗбүрән эшләгән булса да, кисә башлагач кулы бармый, күңеле теләми, тартыла иде. Каушый, калтырый, кулыннан кайчылары төшеп китә иде. Күңеленә төрле уйлар килә: ир булып нишләр?.. Ни булдырыр? Беренче ни кылыр? Бу бит гөнаһтыр әле... Алла

---

[1] *Гакыйлә* – акыллы хатын-кыз
[2] *Фәләк* —язмыш, тәкъдир.
[3] *Билфигыльгә* – фактка, реальлеккә

каршында ни җавап бирер? Тагы икенче якны уйлап: теге башкортка кайтса, ничек түзәр? Анда ничек яши алыр? Сөале зиһененә килә. Үткәндәге куркыныч, изгеч тормышлары күз алдына килә... иде. Кисә алмыйча озак азапланып, рухы риза булмаган кебек тоела, әллә нинди бер җинаять тә төсле... кабахәтлек тә төсле күренә иде. Киселеп алдына төшкән чәч бөртекләрен кулына алып, бик озак хәйран булып торды. Бу ни эш? Нәтиҗә ни була?

Болар аңа мәҗһүл иде. Ачы изтыйраб, агулы хәсрәт вә авырлык аны мәҗбүр иткән, башка чара күренмәгәч, шуңа ябышкан... башка юк...

Борын кара ефәк кебек булып биленә төшеп торган вә шуның белән ифтихар[1] иткән көлтәдәй чәчне мең бәла вә курку белән кисеп бетерде. Башы ялангач калды.

Башын сыйпап карап бөтенләй ялангач икәнен сизгәч, әллә ниләр уйлады. Бер җинаять, бер инкыйлап хис кылды. Изелде. Бер үкенде... бер бик ачынып:

— Нишлисең соң? — диде.

Төрле уйлар зиһененнән кичте. Үзендә әллә нинди мазлумият та, түбәнлек тә булган кебек сизенде. Дөньяда үзе кадерле аяныч хәлгә дучар булган һичкем булмас төсле, бу эшкә мәҗбүр булган адәм юк төсле тоелып китте. Таң да якынайган иде. Шәрекъ ягыннан дөньябызга бик аз якты чәчелә башлаган иде. Гөлбануның кайгысыннан мөтәәссир булып, сандугачлар да бик моң вә бик кайгы белән сайрарга керештеләр. Сандугачның моңлы вә музыкальный иттереп чут-чут сайравы анын иң соңгы тамырларына кадәр китте. Зиһенен әллә канларга алып китеп, эссе яше белән ниһаятьләнде. Ул бик өзелеп, бик ачынып озак еглады, Сандугач тавышы аның зиһенен назлы, кадерле кызлык чагына кадәр алып киткәнгә, ул үзенең шул дәрәҗәдән бүгенге хәлгә төшәргә мәҗбүр булуын уйлап, шул дәрәҗә яшь түкте лә; моңача мисле[2] түкмәгән иде.

Бу яшьләр аны азрак җуаткан, җиңеләйткән иде. Ул үзен һәм башлаган фәүкыльгадә эшен тәмам аңлап, батырлыгына хәйран калмыш иде. Ышанасы килми... әллә бу төшемме? Әллә хыялмы.,, дидер иде.

Ләкин ул хакыйкать иде. Ачы хакыйкать иде.

Хатыннар киемен ташлап, чиктән тыш кысып ачу белән күкрәген бәйләде. Әллә нигә аны бәйләгәндә ачуы, дошманлыгы килә иде.

Үзе белән алып чыккан ирләр киемен киде дә, Алла... бисмиллаһ дип урыныннан торды. Атлый барды. Якын урыс авылына барып, шуннан ат яллап, Верхний Урал шәһәренә барачак иде. Бичара ялт-йолт тирә-ягына карана... килеп тоталар төсле тоела иде. Киемнәрен ташлау кыен булмаса да, чәчен

---

[1] *Ифтихар* — мактану, горурлану.
[2] *Мисле* – шул кадәр

калдыру уңайсыз булды. Аны әйләнеп карый, кабат барып аласы килә иде.

Аның янында акча бар иде. Авылның очындагы бик карт бер урысны яллап, максатына юнәлде. Аның татарча белүе Гөлбану өчен зур бер ганимәт булган кебек, картлыгы, начар күзлелеге дә куркуны киметә иде.

Шулай итеп, Гөлбану икенче кәррә качты, Фәкать бу качуы башкача булып, ул ялгыз илдән, ирдән генә түгел, бәлки бөтенләй хатынлык галәменнән югалды. Ул үзен Габдулла дип атаган иде. Фәтхия әбинең назлы, иркәле кызы Гөлбану табигатьнең хәлькатенә рәгъмән[1] ирләр сыйныфына күчеп яшеренергә мәҗбүр булды. Гөлбану Габдуллага әйләнде.

* * *

Габдулла Верхний Уралга килеп берәр төрле хезмәт эзләсә дә, көнлеккә табылмады. Айлап керергә урыннар булса да, шәһәр җирендә паспортсыз ялламаганга, дәхи керә алмады. Монда булмагач, ул якын бер башкорт авылының базарына барып, шунда бер башкортка кыш буена ялчылыкка ялланды. Эш-хезмәт йорттагы карны себерү, мал карау, урман, печән ташу кебекләр иде. Габдулланың кышы менә шул башкортта үтте. 23 еллык табигый Гөлбанулыкны дәфгатән[2] ташлап, җәгъли[3] Габдулла булып китү аңарга бик кыйммәт төшмеш иде.

Ул ирләр галәменә яңа аяк басканда да, соңрак та һәр заман, һәр минут бер-бер фаҗиганең очравыннан курка, үзен даими мохатарәдә[4] күрә иде. Аңарга тыныч вә куркусыз һичбер минут тору мөмкин түгел иде. Бер кеше аның йөзенә тугъры караса, ул бичара «ахрысы белде» дип ярыла... каушый, калтырый башлый иде. Көрәшү, кочаклашудан бик саклана иде. һәрнәрсәдән бигрәк, башта күкрәген саклау бик мөшкел булды. Бер кешенең кулы яңлыш аның күкрәгенә бәрелсә, җаны чыгарга җитешә, «ахыры белендем... харап булам», дип коты чыга иде. Ул кеше алдында чишенми, якын ятмый, мунча керми иде. Җибәрсәләр дә барып утырып кына кайта иде. Кич йокларга соң ята, иртә тора, тәмам чишенеп ятмый иде. Йоклау аңарга бер һәлакәт төсле иде. һәр ятуында йокы арасында «сизмәсәләр генә ярый иде», дип тели иде. Ничек тә ул бик тынычсыз вә фәүкыльгадә куркуда булып, һәр минут бер афәт, бер фаҗиганең чыгуыннан шикләнә иде. Йөз каплап 22 ел хатынлыкта яшәгән бер кеше өчен бердәнбер ирләр галәменә атылып иярләшү дә җиңел булмады. Ул, кайбер вакыт ирләр гадәтен онытып, хатыннарча эшләп җибәрә иде. Хәтта Габдуллалыкны

---

[1] *Хәлькатенә рәгъмән* — яратуына (барлыкка китерүенә) каршы китеп.
[2] *Дәфгатән* — кинәт, көтмәгәндә.
[3] *Җәгъли* — ясалма, уйдырма.
[4] *Мохатәрәдә* - куркыныч янаган халәттә.

онытып китеп, капыл килеп чыккан ирләрдән йөзен каплап ташлаган чаклары да булгалый иде. Бу куркынычларның иң катысы теге урыслар авылына барып ат яллаган чаклары белән базарда урын эзләгән заманнары булды. Башкортка ялланып яңарак хезмәткә керешкән вакытларда да үзен даими бер һәлакәт каршысында хис кыла иде. Үзе белән фәүкыльгадә фаҗига арасында бик нечкә пәрдәдән башка бернәрсә дә юк кебек, бик аз нәрсә дә моны шул һәлакәт, афәт эченә ыргытырга җитәчәк кебек сизә иде.

Хосусан, башкортның 15 яшьлек бер угылының моңарга мөгамәләсе моның куркуын бигрәк арттыра иде. Ул малай моның тирәсеннән бер дә китми, форсат булган саен кочаклый, өстенә атлана, фәлән итә... ничек тә сынап йөргән төсле күренә иде. Ләкин монда Гөлбану курыккан афәтләр чыкмады, кыш буена ул шунда Габдулла булып яшәп, яз көне авылдагы егетләр белән кәсепкә чыгып китте.

Урман кисеп, бүрәнә өеп йөри торгач, ул Сакмар суына сал-бүрәнә агыза торган җирләргә килеп чыккан иде. Монда халык та күп, эш тә күп иде. Ул көненә 50– 60 тиеннән ялланып, бераз йөргәннән соң башкортлар белән бергә кушылып, Сакмар суыннан Оренбургка сал белән барып чыкты.

Ул килгәндә монда бик күп халык эшли иде. Рус, татар, башкорт — һәрбере бар иде. Оренбург тәңгәлендә югарыдан агып килгән бүрәнәләрне туктату өчен канатлар ясалып, шуннан бүрәнәләрне ярга чыгаралар иде. Башка хезмәт күренмәгәнгә, Габдулла да шул кешеләр белән хезмәткә керешкән иде.

Ләкин монда аңарга саклану бик читен булды. Халык бик күп булып, тыгызлык иде. Бүрәнә артыннан суга кереп йөрелгәнгә, кешеләр ыштансыз йөриләр, көн эссе булганга, өскә дә ялгыз күлмәк кенә кияләр иде. Болар кигәнчә генә киенү Габдулла өчен мөмкин түгел иде, ыштансыз йөрүнең һәлакәте аны бер минутта басачак булган кебек, ялгыз бер күлмәк белән йөргәндә дә күкрәкне саклап булмаячак иде. Халыкка караганда калын киенсә, шикләнерләр дип курка иде. Халык бушаган саен уйнап, көрәшеп торганга, ятканда чатырлар тыгыз булып бик якын ятылганга, аңарга фаҗига вә афәтләр бигрәк якынайган иде.

Көнозын багор белән бүрәнә тартып арыганга, ул кич бик изелеп йокларга мәҗбүр була... шунлыктан беленмәсә генә ярар иде дип, җаны чыга иде. Моннан китәргә теләсә дә, урынга керү өчен паспорты булмаганга, мойкаларда җон җуу башланганчы шунда йөрергә мәҗбүр булды.

Июньдә мойкалар хезмәткә керешкәч, ул моны бик ганимәт белеп, шунда күчте. Монда хакы барыбер, тегендәге кебек көненә 60—70 тиен чамасы иде. Акча ягы ул кадәр мөһим дә түгел, асыл матлуб-беленмәү иде. Ул бер дәрәҗә моңа муәффәкъ та булды. Монда да ирдән, хатыннан халык бик күп булса да,

тегендәге кебек мохатарәдә булынмый иде. Ыштансыз йөрү, күлмәк кенә кию мәҗбүрияте монда юк иде. Ул ир булгач, ирләр хезмәтендә йөри, носилка ташый, капчык тутыра, ничек тә бергә тыгылынмый һәм сакланырга мөмкин була иде.

Кич йоклаудагы куркулар да азайган иде. Халыкның күбрәге кайтып киткәнгә, кич кунучылар аз була... урын бик иркен булып, җон арасында ялгызы да йоклап була иде. Бергә йоклаганда да тыгыз булмагач, саклану җиңел иде. Монда ир, кыз, егет бар да бергә болама булып, оят вә тәрбиянең һичбер булмавы, пычрак сүзләр генә түгел, пычрак гамәлләрнең дә яшерелмәве, ирләр җырткыч, хатыннар, гомумән, юмарт булып, бик киңлек хөкем сөрүе башта кыенрак төсле булса да, тиз арада өйрәнеп алар да бер гади эшләр булып калган иде. Ул үзе дә шул оятсыз егетләрнең берсе булырга тырыша иде. Башка егетләр кебек Габдулла да кызлар белән уйный, сөйләшә... үбә, кочаклый, аларны шаркылдатып кычкыртып ега да, җон арасында угалый иде. Бергә ята иде. Алар белән йөрешкән булып, кайсыларына алам дип вәгъдә дә бирә иде. Кызлар аңардан мәмнүн булып, тик бигрәк хайванлашканнары гына: «ул суфый... ул ирлексез», дип яманларга итәләр иде. Чөнки ул башкалар кебек...

Ул инде ничек тә белдермәскә тырыша иде. Хәзер яхшы ук ирләшкән дә иде. Кыенрак булса да, пычрак сүзне бик күп ычкындырырга, оятны ташларга, урыны белән аракысын, тәмәкесен дә кире сукмаска өйрәнгән иде. Ул боларны һичбер теләмәсә дә, Габдуллалыкны исбат итәр өчен мәҗбүрән эшли иде.

10 сумга яхшы гармун да алып, шәпле егетләрне үз көенә биетә иде. Хәзер ул гармунны теге Күлбашы авылындагы кебек куркып, посып уйнамый иде. Никадәрле уйнаса да, сүз әйтүче юк, хәтта аның Габдуллалыгы шул гармун аркасында бигрәк исбат ителгәнгә, ул аз гына бушаса, гармунга тотына иде. Гармуны яхшы, үзе уйнарга оста булганга, ул моның белән бик җуана, күңелен күтәрә иде.

Моңлы гармун аны җуаткан кебек, уйларын да бик ерак, бик тирән алып китә иде. Күп вакыт гармун тотуга аның назлы Гөлбану чаклары исенә төшеп, тауларда, аулак өйләрдә гел үзе кебек кызлар арасында иркәләнеп кенә уйнаулары, андагы җырлар, биюләр, сөйләшүләр, Зыя белән үбешүләр берәм-берәм күз алдына килә башлый иде.

Зиһене хәят мазыясы[1] хакында уйга чумып ул шул дәрәҗәгә җитә: бу инкыйлабатка, бүгенге хәленә ышанасы килми... «Әллә бу төшемме?» дип уйлана иде.

---

[1] *Хәят мазыясы* — үткәндәге тормышы.

Башына килгән фәлякәтләр, тормышындагы үзгәрүләргә хәйран булып тора иде.

Ул кем иде? Назлы бер кыз иде. Назлана, иркәләнә, тирә-ягы да шундый кызлар белән тулы була иде.

Ә хәзер кем? Эчеп, исереп йөри торган Габдулла... Бөтен тирә-ягы фахиш вә фахишәләр белән тулы.

Алдагы көне мәҗһүл... караңгы... дәһшәтле... һәр минутта зур бер афәтнең чыгу хәтәре бар... куркыныч... һәлакәт... никадәр аерма! Ул моны аңлый алмый, уйлап очына чыга алмый иде. Болар нидән? Боларны ни өчен күрә? Моңа катгый җавап бирә алмый иде.

Ул тыштан караганда шарт та март булып, бик шат күренергә тырышса да, аның эчендә утлар яна иде. Бик аз нәрсәләрдән дә мөтәәссир булып, тирән уйларга чума иде. Аның уйлары тәмсез һәм зәһәрле иде, өмете беткән иде. Киләчәген ни диеп тә тәгаен итә алмый иде.

Фәкать бер куркыныч караңгы истикъбаль[1] даимә үзенең дәһшәте белән хыялында гәүдәләнеп, аны тәһдид итә[2], калтырата иде. Ул киләчәктә нишли? Ни өчен бу хезмәтләрдә йөреп акча җыя? Максуд нәрсә?

Болар хакында, мөгаен, бер җавап юк... мәҗһүл иде. Ник эшләгәнен, акча белән ни кылырга теләгәнен ул үзе дә белми иде. Тик торып булмый, кешеләр эшлиләр... менә шуның өчен ул да эшли иде.

Сабирадан, Закирдан, Солтан белән баладан котылуын, һәр эштә үзенең ирекле булуын уйлап шатлангаланса да, бу шатлыклар аңарга уйламаганнан гына килеп, озакка бармый, аны тагы бер яктан кайгы чометә башлый, үзенең хәлен аңлап, ул тагы истикъбальнең дәһшәтеннән тетри башлый иде.

Ул нишләр? Ничек гомер итәр?

Ул хәзер ни ир түгел... ни хатын түгел... Иргә бара алмый... чәче юк... һәм үзе теләми. Хатын ала алмый... чөнки табигать бирмәгән... димәк, аңарга гаилә тормышы мөмтәнигъдыр[3]. Ул шулай гомергә гаиләле тормышта изелер... гомергә шулай көнлекче һәм ялчы булып, кабергәчә шулай йөрер.

Гөнаһ шомлыгына каршы пәрдә ачылып Гөлбанулык беленсә, анда нишләр? Ул һәлакәтне ничек күтәрер? Менә шул уйлар аның зиһененнән кичеп, ул үз-үзен югалтырлык әләм, изтыйрабка, көенечләргә чума иде.

Ян! Көй! Сызлан! Газап чик! Бет!

Гүя табигать аңарга шулай дип хөкем итеп, язмыш аны шул юл белән сөргән

---

[1] *Истикъбаль* - киләчәк
[2] *Тәһдид итә* - куркыта
[3] *Мөмтәнигъ* — мөмкин булмаслык.

кебек хис кыла иде.

Кайбер вакыт «әллә илемә барыйм микән? Әллә тагын хатын булып яши башлыйм микән?» дигән уйлар да килгәли иде. Ләкин болар бик тиз югала иде. Хатынлыкта күргән авырлыкларны, зәһәрле Сабираның ажгыруы, исерек Закирның моны көчләп хатыны кылуы, изүе, бөтен халык моны гына сөйләп гаепләячәге, итагатьсезлек, ахмаклык белән тәһмәт итеп[1] ике ел буена әллә нинди мөнкәрәт[2] вә мәгъшиятьтә[3] йөрегәндер дип ифтира кылачагы[4], чәчсезлеге, тагы әллә ниләр күз алдына килә дә, хатын булуның имтинагы[5] тәкаррер ителеп[6], бик кискен вә катгый карар белән: «Юк, булмас... булмас!..» дип, урыныннан тора, бер эшкә ябыша иде.

Көз килеп, сулар туңып, мойкалар ябылганчы ул шунда хезмәт итте. Байтак акча да ясады.

Мойкалар ябылгач, көнлеккә керергә урын булмаганга, еллап, айлап керү өчен паспорт лязем булганга, ул хезмәт таба алмый аптырабрак йөри башлаган иде.

Менә шулвакыт аңарга Сакмарда бергә хезмәт иткән бер татар егете очрап, Уфа ягына китәргә киңәш бирде: «Анда барыйк, бу ел ашлыклар да үскән, авыл җирендә урын булыр. Боярга булса да ялланырбыз»,— диде. Бу сүз Габдуллага гаҗәп бер тәэсир бирмеш иде. Әллә нинди хисләрен уяндырып, күңелен шул якка мәел итмеш иде.

Эш вә хезмәттән бигрәк күңеленең мәеле, хиссиятенең көчләве өчен ул: «Әйдә китәбез»,— диде. Уфа ягы дигәч, туган илгә мәхәббәте артып, ихтыярсыз ауган иде. Шул дәрәҗә ки: «Барма! Монда кал! Яхшы урын бар!» — дисәләр дә, ул калачак түгел иде.

Егетләр модасы үзәренә: яңа кара чикмән, кечкенә кара бүрек, кызыл билбау, базар шарыфы, итек, күн бияләйдән гыйбарәт киемнәр ясап, култыкка гармунны алып, поезд белән Уфага юнәлде.

Йөрәге суга... күңеле курка... зиһене әллә ниләр уйлый... начар төшләр күрә иде.

Самара — Златоуст тимер юлында Уфага якын Дәүләкән дигән станциягә төштеләр. Анда базар иде. Тирә-яктан күп халык җыелган иде.

Иптәше бер урыска ялланды. Габдулла үзе Карылман дигән авылның

---

[1] *Төһмәт итеп*— гаепләп.
[2] *Мөнкәрәт* — гөнаһ.
[3] *Мәгъшиятьтә* - фәхишәлектә.
[4] *Ифтира кылачагы* – яла ягачагы.
[5] *Имтинаг* — баш тарту, тыелу.
[6] *Тәкарер ителеп* – хәл ителеп

Исмәгыйль исемле бер кешегә очрап, шуңа бер елга кучерлыкка керде.

Һәм китте.

XIV

Карылман — Габдулланың туган-үскән иле Кулбашы авылыннан утыз чакрым ераклыкта зур гына бер авылдыр. Халкы усаллык, угрылык һәм шәкыйлык [1] белән мәшһүр булып, тирә-якта атаклыдыр. Габдулланы елга кучерлыкка яллаган Исмәгыйль исә шул авылның алдагы байларыннан иде.

Йорт-җире, малы, игене яхшы булып, аның өстенә сату да итә иде. Яше 50дә булып, ир баласы юк, өч кызы булса да, икесе кияүгә киткән, йортта фәкать 16 яшьлек кызы Нәфисә генә бар иде. Хатыны да карт булып, бу гаиләдә шул өч әгъзадан башка кеше юк иде. Авылда бер кибетләре бар, аның өстенә һәр атнада дүрт-биш җиргә чит авыл базарларына да сату белән бара иде. Габдулланы үзе белән базарга кучер булып йөрү өчен яллаган иде. Паспорт-фәлән соралмады. «Минзәлә ягыныкымын», дип, Габдулла тыныч кына хезмәт итә башлады.

Эшләр ике якка да муаффәкыятьле бара иде. Габдулла көчле, эшлекле булып, үткән кыш ирләр хезмәтендә, ат-арба тирәсендә йөргәнгә, Гөлбанулыкны сиздерерлек эшләми иде. Аңарга ватылып эшләрлек хезмәт тә юк иде. Ул үзләренең базарга йөри торган өлкән тимер арбага яхшы өч атны кыңгыраулап җигә, бае түргә, бу кучерга утырып төнен дә, көндез дә базарга китәләр, кайталар иде. Атларны җигү, тугару, ашату-эчертү, җуындыру, арбалар майлау — һәммәсе моның кулында иде. Арбага әрҗәләрне тутыру, бушату, кибеткә малны тарату, җыю да аның хезмәте иде.

Кайбер вакыт авыррак нәрсәләр күтәрергә туры килсә дә, табигатьнең аңарга биргән көче моңа мөсагыйд иде[2].

Мондый урынның туры килүе аның өчен бер ганимәт булганга, ул бик иҗтиһад вә бик ихласы белән хезмәт кыла иде. Тырыша, көчен кызганмый иде. Угрылык, хыянәт кебек нәрсәләргә һичбер якын бармый иде. Үзе мәгъюб[3] кеше булганга, ничек тә ярарга тырыша иде.

Ул аз бер заманда сатуга да өйрәнеп, Исмәгыйльгә могыйнлек [4] тә итә башлаган иде. Шулар аркасында Исмәгыйль үзе дә, хатыны да аны бик ярата, халык, гомумән, аны мактый иде. Ул кучерлар вә ялчылар арасында мөмтаз[5]

---

[1] *Шәкый* — юлбасар.
[2] *Мөсагыйд иде* – мөмкинлек бирә иде
[3] *Мәгъюб* — гаепле.
[4] *Могыйн* — ярдәмче.
[5] *Мөмтаз* — өстен.

иде.

Өйгә кайткан чакларда хатыннар эшенә катышып, үзенең бу эшләргә кулының ягымлыгы белән күргәннәрне хәйран итә иде. Аны күрүчеләр: «Син хатын булсаң, бигрәк оста булыр идең»,— диләр иде. Аңарга монда Гөлбанулыкны яшерү дә тегендәге кебек үк кыен түгел иде. Үзе тәмам ирләшеп, күкрәге дә беленмәслек дәрәҗәдә кысылганга, йөзенә дә ирләрчә пәрдә капланганга, сизелү ихтималы азайган иде. Үзе сүзгә оста, әллә ни кадәрле кызларны харап иткәнлеген ялганнан сөйләргә дә өйрәнгән иде. Гармунга шәплеге, өстендәге киемнәренең яхшылыгы, үзенең үткенлеге аны авыл егетләре арасына кертә, аларның илтифатын җәлеп кыла иде.

Ул базарга бармаган кичләрдә, төнне егетләр белән урамда йөрергә чыга, анда гармун уйный, бии, сикерә иде. Аның кулыннан кызлар да котылмый иде. Ул алар белән шаяра, каш сикертә, күз кыса... аулакта үбә... кочаклый... угалый иде. Кайсылары белән йөрешеп, бүләкләр дә бирә иде. Ләкин кызларны күрү, катышу аның үзенең назлы кызлыгын искә төшереп, ул кызларны мәсгуд төсле күрә, үзе шулар кебек тоела иде. Егетләр арасында чибәрлек, үткенлек, яхшы киемлелек белән алда булганга, кызлар аны яраталар, аның тәнен, кулын башка егетләрдән йомшак һәм сөемле күрәләр иде. Күп кешеләр аны Исмәгыйльнең кызы Нәфисә белән йөри, имеш, дип сөйлиләр иде: «Ул үткен егет, әйләндерми калмас», диләр иде.

Вакыйган, Нәфисәнең дә бу матур, сөемле егеткә мәеле юк түгел иде. Халыкның бу шөбһәсе Гөлбанулыкны бер дә сизмәүләрен белдергәнгә, Габдулла моңардан шатлана һәм шуның дәвамын тели иде.

Болар Габдулланың зиһенендәге мохатарәне [1] азайтканга, ул монда тынычрак яшәде, һәр эш аңарга мөмкин иде. Саклану аз иде. Фәкать су керү, кеше белән мунча керү, тәмам чишенеп йоклау гына мәмнүгъ[2] иде. Дикъкате азайган, калынлык баскан халык аны бер дә сизмәделәр, һичкем шул егет эчендә бер кыз йөрегәнне уйлый алмады.

Ул ничә кәррә үзенең туган авылы Күлбашыннан үтте. Ничә кәррә анда кунгалады. Базарларда үзе белән бергә үскән егетләрне, алырга вәгъдәләшкән Зыяны күрде. Атасына һәм иренә дә бик күп очрады. Аларга товарлар үлчәп бирде, һәм башка кешеләр белән дә очрашты. Сөйләште. Ләкин һичбере сизмәде. Гөлбану дип уйламады. Чөнки алар уйлары белән аны кабергә тыкканнар иде. Башка кешеләр белән очрашу аңарга әйтерлек бер тәэсир бирмәсә дә, атасы, ире һәм Зыя белән очрашу аңарда бик көчле үзгәреш ясый

---

[1] *Мохатарәне* • – куркынычны

[2] *Мәмнүгъ* — тыелган.

иде.

Ире Закирга очраса ачуы, дошманлыгы кузгала... аңардан үч аласы, бер-бер сәбәп чыгарып кыйныйсы, изәсе килә иде. Ләкин муәффәкъ була алмады. Тик чабата һәм аркан алганда гына: «Беркөнгеләрең бернигә ярамады... начар булды... кулың чергәнмени яхшылап эшләмәскә...» — дип сүгенә башлый. Кулына аның нәрсәсен тотып ачу белән: «Ирлеген корысын!.. Шулай эшлиләр мени?!» — дип яманлый иде.

Атасы очраса, аны кызгана, тәне эсселе-суыклы булып, әллә нинди хисләр кузгала иде. Тәэссөреннән аның йөзенә тугъры карарга, аның белән сөйләшергә дә курка иде. Бәгъзе вакытларда шулай карый торгач үзен югалтып, базардалыгын онытып, катып та кала иде.

Зыяга очрау тагы башка төрле тәэсир итә иде. Бу аның кыз чакларын, Зыя белән йөрешү, үбешүләрен искә төшереп, аның «мин сине алам», дигән сүзе әле дә колагына ишетелгән кебек була иде.

Зиһененә төрле уйлар килеп: «Зыяга барсам, мин бу һәлакәтне күрмәс идем», дигән фикер төшә дә, йомшарып үз-үзен еглаудан бик чак тоеп кала иде.

Авылларыннан узган чакта ул бичара өйләрен бик ерактан карый башлап, үтеп киткәннән соң да әйләнеп-әйләнеп карый иде.

Хосусан тәрәзәдән, капкадан әнисе Фәтхия карчык карап калса, ул шул дәрәҗәдә әсәрләнә иде ки: үзе кучердан егылып, кулындагы дилбегәләрнең төшеп китүеннән бик кыенлык белән сакланып кала иде.

Моннан үтү, гомумән, изгеч һәм авыр тоела иде.

Тыштан караганда ул уен-көлке, бию, сикерү эчендә йөзсә дә, шулар белән гомер үткәрсә дә, аның эчендә бөтенләй башка галәм иде.

Анда дүзәх[1]... тәмуг... иде.

XV

Исмәгыйльгә яллануына ел ярым булган иде. Габдулланың тормышында дәхи бер инкыйлап баш күрсәтте. Исмәгыйль үзе авырып вафат булмыш иде. Габдулла шул ел ярымлык гомерендә боларга яраган иде. Аның һәр эшкә булдыклылыгы, хыянәт вә угрылык кебек нәрсәләргә якын бармавы, тәүфыйк вә әхлагының яхшылыгы үзен сөйдергән иде.

Исмәгыйль үлгәннән соң аның хатыны һәм якыннары Габдулланы үзләренә кияү ясап кызларын бирергә, сәүдә вә йортка хуҗа кылырга уйладылар.

Һәр ягы яхшы, өйрәнгән, белгән кеше булганга, аның кебек яраклы башка егетләр күренмәгәнгә, болар Нәфисәгә кияүлеккә аны бик мөстәхыйк [2]

---

[1] *Дүзәх* — җәһәннәм.
[2] *Мөстәхыйк* – лаеклы.

таптылар. Ярлы бер егетнең шул малга, шул кызга мәмнүният белән риза булуында шөбһәләре юк иде. Мәсьәләне бик җиддият белән Габдуллага белдерделәр. Ул бик шатлык белән кабул итеп, хәтта арага икенче кешенең төшүеннән курыккан сыман, киная белән генә эшнең ашыгуын теләгәнен белдерде. Карар бирелде. Габдулла кул бирде. Вәгъдә булды.

Борыннан яратып йөргән матур егет Габдуллага бирелүеннән Нәфисә бик шат иде. Аулакта Габдулла белән илтифат белән сөйләшүдән дә, үбешүдән дә тартынмый башлаган иде. Һәркем шат, һәркем күңелле, Габдулла исә һәммә кешедән дә шат күренә иде.

Эш бетеп алты көннән зөфаф булуы да тәгаен ителмеш иде.

Инде нишләргә?

Бу сөаль Габдулланың зиһенендә бик озак әйләнде. Ниһаять, аңа «качудан башка котылып булмый», дип җавап бирелде. Рәд кылса, шундый бай һәм матур кызны нигә алмады? дип шикләнүләреннән курыкканга, Габдулла Нәфисәне кабул итсә дә, эш бу ноктага җиткәч, качудан башка чарасы калмаган иде. Ул аңа өйрәнгән... инде бусы өченче буладыр. Исмәгыйльнең хатынына киңәш итте дә, ат-арба җигеп: «Атама акча салам... хәбәр бирәм... киемнәр алам»,— дип, Эстәрлегә юнәлде. Максуд: Эстәрлетамакка барып, аннан шоссе юлы белән Оренбургка чыкмак, анда ат-арбаны сатып, поезд белән дәхи икенче якка китмәк иде. Шул уй белән чыгып, юлда аталары авылыннан үтәргә туры килде. Көн кич иде. Бик караңгы булып, яңгыр да ява, юллар бик пычрак иде. Ул бу авылда кунмый чыгып китәргә уйласа да, күңеле курка, әллә нәрсә булыр төсле тоела иде, Юлга чыгарга шикләнә, эче поша, йөрәге суга иде.

Ни булса да булды. Ул үзен Күлбашыннан алып чыга алмады. Кунарга мәҗбүр күреп, берәүдән фатир сорады. Ул ярлы һәм кечкенә йортлы бер кеше иде. «Без төшермибез... сезнең кебек юлчылар әнә Нурый картка төшәләр, шунда бар!»— диде. Нурый карт кем? Атасы түгелме? Димәк, атасына һәм үзенең туган-үскән йортына төшәргә киңәш бирәләр.

Йөрәге суга... каны кайный... ни кылырга аптырый башлады. Зиһененә төрле уйлар килде: «Нишләргә? Аларга керсәм танымас释лармы? Әллә кабат юлга чыгыйммы? Әллә булмаса икенче кешедән фатир сорыйммы? Белерләр төсле дә була... Шулкадәрле очрашып танымаганны, бүген генә нишләп таный алсыннар»,— дип тә уйлый иде. Инде бәлки бу хафизәи хатирәт[1] булган мөкатдәс авылга мәңге килә алмау ихтималлары аны кунарга көчли, пәрдә ачылу куркусы атасына бармаска өнди иде. Ниһаять, ул әллә нәрсәнең көчләве

---

[1] *Хафизәи хатирәт* — күңелдә саклаучы, истәлек.

белән башка җиргә китә алмады. Нәрсәдер аны җибәрмәде. Ул аталарына кереп кунды. Нурый да, угыллары да өйдә юк иде. Ялгызы гына чәй эчте дә, йокларга ятты. Ах, хәзерге уйлар... хәзерге хисләр әллә нинди иде! Гомерендә бер кәррә булмаган халәтләр хәзер аңарга килде. Табигыйлек бетте. Ул шул дәрәҗәдә уйга вә хыялга чумган иде ки, төн буена бер генә минут та йоклый алмады. Өйдәгеләр соң торды. Ул озын төнне үткәрә алмый җөдәп чыкмыш иде. Китәргә ашыга... тотып алып калырлар төсле тоела иде. Иртә белән Габдуллага чәй ясап эчерергә Фәтхия әби үзе утырды. Габдулла моңардан бик мөтәэссир булды. Аның йөзенә тугъры карарга курка иде. Анасының йөзе аңарга бигрәк аяныч вә бигрәк үзгәргән, анасы вакытыннан әүвәл картайган төсле күренде. Фәтхия әбинең җыерчыкланган бите, эчкә баткан күзләре аны кызгандыра, йөзендәге күп еглаганнарда була торган аяулы күренеш аны бигрәк мазлум вә бигрәк шаян[1] мәрхәмәт күрсәтә иде. Әлбәтә, тик торып булмый. Сүз башланды. Юмарт карчык күп нәрсәләр сөйләде. Сүздән сүз чыгып, үзенең иң бөек кайгысы итеп, Фәтхия әби үзенең бердәнбер кызы югалып, өч елдан бирле һич хәбәре булмаганын да әйтте. Сүз бу мәсьәләгә кергәч, Фәтхия әбидән бигрәк Габдулла бозылды. Хосусан Фәтхия әбинең саргылт йөзеннән күз яшьләре тәгәри-тәгәри вә бик моң вә хәсрәт белән: «Бигрәк ярата идем... һаман шуны уйлыйм... сагынам... саргаям, беттем»,— дип өзелеп чыккан сүзләре аның түзәрлек тәкатен бетерә иде. Үзенең иң сөекле вә иң мөкатдәс булган анасының үзе өчен каршында еглап утырганын күрү аны шул дәрәҗә мөтәэссир кылды ки, күңеле тулып күзләренә һөҗүм иткән яшь туфанын ул мең бәла белән генә басып калды. Аның төсе үзгәргән, тавышы һәм хәрәкәте башкарып, үзе авыр, басынкы вә мәгълүб булып[2] калган иде. Теле багъланып рәтле сүз дә чыкмый, чыкса да еглап җибәрүеннән курка иде. Тамагында әллә нинди бер төер бар кебек иде. Нишләргә дә аптырады. Күңеленә төрле уйлар килде. Каршысында үзе өчен еглап торган анасының хәлен кызганып: «Җаным, анам! Еглама! Өзелмә! Гөлбануың алдыңда, мин синең кызың!»— дип, анасының муенына асылырга уйлады. Шул сүзләр тел очына килеп кочаклау өчен урыныннан кузгала башлагач, тагы туктап кала иде. Башында чәче юк... үзе әллә ничә ел әллә кайда йөргән... качкын... алдар... ялганчы... итагатьсез булган... Халык әллә ни сөйләр. Сүгәр... гаепләр! Закир көчләр. Тагы зур фаҗигаләр чыгар... Хәзергедән яман хурлыкларга төшәр... Их! Менә шул уйлар аның зиһененнән кичеп туктата... һаман шул Габдулла булып калырга өнди. Хәзер аның өчен Гөлбанулыктан Габдуллалык уңайрак булыр төсле тоела башлый иде. Чәй эче-

---

[1] *Шаян* — тиешле дәрәҗәдә.

[2] *Җәгълуб булып* – җиңелеп, изелеп.

леп бетте. Яңгыр бик шәп коя иде. Урам ап-ак су булганга, ат җигеп чыгарлык түгел иде. Шуның өчен ул бераз кичегергә мәҗбүр иде. Ул хәзер бик бетеренгән... мөхакәмәсен җуйган иде. Янып-көеп Һаман шул уйда утырды. Хиссияте забытсыз[1], уйлары юлсыз иде. Бу өй аның туган-үскән җире булып, эчендәге һәр нәрсә аның кыз вә Гөлбану чакларын аңдыра иде. Яшьлек хатирәсе мөкәммәлән шул мөкатдәс өйдә саклангaнга, күзе ни нәрсәгә төшсә, ул шуңа мөнәсәбәтле бер вакыйганы күз алдында күреп, тирән уйга чумарга мәҗбүр була иде. Хатирәләр бер-бер артлы күз алдына тезелеп килеп, зиһене шуларны тәгъкыйб итә торгач үзен оныта... югала иде. һәр нәрсә, һәр күренеш аңа бертөрле хис, бер төрле тәэсир биреп, ул торган саен югала гына, ихтыярын бетерә генә бара иде. Аның әле бер якка, әле икенче якка карап уйга чумуы аның йөзендә «мин бу нәрсәләрне таныйм», дигән бер күренеш чыгара иде. Ул тәмам үзгәреп, изелеп, гайре табигый вә мөтәэссир төскә кергән иде. Аның йөзенә караган кешенең күңеленә ихтыярсыз ук: «Моңа ни булган?» сөале киләчәк иде. Тәгаҗҗеп итәрлек иде. Вакыйган, бу шулай да булды. Килгән бер ирне чаршау аркылы карап, матур булса сокланып тормак гадәтләреннән булган хатыннар матур егет Габдулланы да бик озак сокланып караганнар иде. Аның йөзендә вә бөтен әхвәлендәге гайре табигыйлекне алар кызык итте. «Ник бу кадәрле кайгылы икән бу?» дип кызганыштылар. Йорттагы киленнәр дә, кызлар да, күршедән кергән хатыннар да бу матур һәм кайгылы егетне озак-озак карап чыгалар иде. һәркем аңардан бер-бер нәрсә сизә, бер гаҗәп дип уйлана иде. Шул хатыннардан берсе: «Бичара, Гөлбануга охшаган»,— диде. Башкалары да моны тасдыйк итеп: «Алай, әй! Адәм бу чикле охшар икән!» — диештеләр. Бераздан соң җиңел гакыллы вә җөзаф[2] сөйли торган бер хатын: «Әйгенәм!» Әллә бу Гөлбану микән? Бигрәк охшый бит...» — диде. Моңардан һәммәсе кычкырып көлде, һәммәсе дә беравыздан: «Закир кыйнап үтергән Гөлбану терелеп кайтмас инде»,— диделәр. Арадан бер хатын бигрәк юкка чыгарып: «Сөйлисең Алла язмаганны! Шул Гөлбану була микән? Ул бит хатын, ә бу — ир»,— диде.

Бу сүз теге Гөлбану түгелме дигән хатынның киберенә[3] тукынмыш иде. Ул сүзен куәтләү өчен: «Гөлбануның үтерелүе билгеле түгел бит, кем белә аны, әллә ул качкандыр»,— дәхи дәвам итеп: «Борын заманда җиде кыз ирләр сурәтендә йөргәннәр бит. Шулар кебек булмасын дим»,— диде.

Бу сүз бөтен хатынны шөбһәгә төшергән иде. Аларның күңелендә «әллә

---

[1] *Хиссияте забытсыз* — хисләре үзенә буйсындырылмаган.
[2] *Җөзаф* — үлчәүсез.
[3] *Кибер* — һавалану, тәкәбберләнү, үзен зур күрү.

чынлап ук шул булыр микән?» сөале урын алды. Алар хәзер чын дикъкать вә җиддият белән карый башладылар. Икенче хатыннар кереп, алар да бу шөбһәгә кушылдылар.

Тышта һаман яңгыр ява иде. Габдулла әүвәлгечә мозтариб[1], мотаәләм[2] вә гайре табигый сыйфатта иде.

«Мин бу нәрсәләрне таныйм» дигәндәй, һаман күзләрен тутырып-тутырып тирә-якка карый да уйга чума иде.

Үзен һаман забыт итә[3] алганы юк иде. Бераздан соң Фәтхия әби кереп, шөбһәне аңарга да белдерделәр. Ул шашып китте. Күзләре начарайган иде. Танып түгел, бәлки өмет белән: «Чынлап ук охшый бит»,— диде. Хатыннар Габдулланың йөзен, күзен, кашын, авызын, борынын, хасил, һәрбер әгъзасын, буен, гәүдәсен тәмам охшаттылар. Үзләренең хафизәсендәге[4] Гөлбану белән шул егет арасында тәмам берлек таптылар. Бөтенләй Гөлбану кебек, тик өстән бер пәрдә генә капланган кебек иде. Хосусан аның битендәге миңе аларга бер кувәтле дәлил булды. Гөлбану яшь чагында бит алмасына инә белән кара җеп кертеп калдырган, шул җептән матур гына мин ясалган иде. Габдуллада да шул миңне күргәч, ышанулары дәхи артты. Байтак заман караган, тикшергәннән соң, арадан бер хатын: «Валлаһи шул»,— диде. Моңарга һич кем җавап бирмәде. Чөнки алар шул булыр дип ышанганнар иде. Үзара шыпыртын гына сүз башланды. Сөйләшеп: «шул, шул», диештеләр. Ләкин һәммәсе дә каушаган иде.

Мәсьәләнең чынын белергә, пәрдәне ничек ачарга аптырадылар. Бер хатын Фәтхия карчыкка карап: «Мунчагыз яккан бит... кереп чыгарга үтенегез! Шунда белеп булмасмы!» — диде. Моны мәгъкуль күрделәр. Фәтхия әби Габдулла янына чыкты да, мазлумәнә бер тавыш белән ялынып кына: «Угылым, яңгыр да бик ява... барыбер китә алмыйсың, бар, мунча кереп чык!» — диде. Үз алдына килеп кызганыч йөзе, егъла-ган вә мазлумәнә тавышы белән анасы тарафыннан әйтелгән бу сүз, бу үтенеч Габдуллага хаким мотлак вә әмер катыйгъ булып, аның җанына үтә китте. Каршы торырлык куәт калдырмады. Моның ни сүз вә ни нәрсә икәнен яхшы төшенмичә үк ихтыярсыз: «Ярар, әби»,— диде. Ул мөхакәмәсен җуйган, анасының кыяфәте, сүзе аның үзендә куәт вә ихтыярын бетереп, мәхкүм ясаган иде. Бу эштән тууы ихтимал булган нәрсәләрне уйлый, сизә алмаенча, мунчага барып керде.

---

[1] *Мозтариб* — аптырауда калган, тетрәнгән.
[2] *Мотаәләм* — кайгы-хәсрәткә бирелгән.
[3] *Забыт итә* – кулга ала, җиңә.
[4] *Хафизәсендәге* - хәтерләрендәге

Мунча аңарга бәгъзе бер мөһим хатирәләрне күз алдына китермеш иде. Ул кыз чагында үзенең дусты Камилә белән аталарыннан качып шул мунчада курай һәм кубыз уйный иде. Аның утырган урыннары, ләүкәләре әле дә һаман борынгыча иде. Шулар зиһененә килеп, хәйран булып торды. Чишенмичә бераз утырып кына чыгарга уйласа да, тиздән мунча керә алмау ихтималы, тагы әллә нинди уйлар аны чишендерде. Ул мунчаның түренә арка терәп аякларын ишеккә таба сузып утырды да, су белән уйнаган кебек, бик ялкау гына, акрын гына җуына башлады. Зиһене Закир белән ин әүвәл кергән мунчасын уйлау белән мәшгуль иде.

* * *

Берничә минут үткән иде.

Баягы җиңел гакыллы хатыннардан икесе аяк очы белән генә басып, бер дә белдерми генә килделәр дә, бик тиз ишекне ачып мунчага керделәр. Ни күрсеннәр? Аләттәнасел[1] һәм күкрәк ярылып ята... һәрнәрсә ап-ачык күренде. Ах, харап булды... эш бетте... пәрдә ачылды. Исмәгыйль кызын алырга вәгъдә биреп алты көннән зөфафка керергә карар биргән егет үзе хатын булып чыкты.

Хакыйкать халь мәгълүм булды.

Кара бүрек, чикмән һәм итек кигән вә билбау бәйләгән Габдулла исемле сурәт эчендә Фәтхия әбинең күз яше, назлы вә кадерле кызы Гөлбану килеп чыгып авылны һәм бөтен тирә-якны хәйранга калдырды.

Тәмам.

---

[1] *Аләттәнасел* — җенес әгъзасы.